ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2016-2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της Σοφίας Ι. Κούκου
Α.Μ.: 7340011016006

Κριτική του θεσμού της φυλακής και οι αιτίες της ανθεκτικότητάς της στο χρόνο

Επιβλέπουσα: Τζαννετάκη Αντωνία-Ιόλη, Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Σωφρονιστικής

Τριμελής Επιτροπή:
Δημητράτος Νικόλαος, Επίκουρος Καθηγητής Ποινικού Δικαίου και Ποινικής Δικονομίας
Κρανιδιώτη Μαρία, Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας
Τζαννετάκη Αντωνία-Ιόλη, Επίκουρη Καθηγήτρια

Αθήνα

Δεκέμβριος 2017

Copyright © [Σοφία Κούκου, 2017]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.
Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

Πρόλογος 5
Εισαγωγή 7
Α) Η γέννηση της σύγχρονης φυλακής 13
1) Οι πρώτοι «Οίκοι αναμόρφωσης» 13
2) Η καθιέρωση της ελευθερίας ως αγαθού ύψιστης σημασίας 16
3) John Howard και Jeremy Bentham 17
4) Οι πρώτες αμερικανικές φυλακές 18
α) Το απομονωτικό σωφρονιστικό σύστημα 19
β) Το μικτό σωφρονιστικό σύστημα 20
γ) Το προοδευτικό σωφρονιστικό σύστημα-Alexander Maconochie 22
δ) Το Ιρλανδικό σωφρονιστικό σύστημα- Sir Walter Crofton 23
5) Η κατάργηση της δημόσιας εκτέλεσης και η αλλαγή στις κοινωνικές ευαισθησίες 26
6) Ο οικονομικός παράγοντας 28
Β) Το έργο του Michel Foucault 30
Γ) Κριτική του θεσμού της φυλακής 39
1) Τα μειονεκτήματα της στερητικής της ελευθερίας ποινής 39
2) Κριτική αναφορικά με τους διακηρυγμένους σκοπούς της φυλακής 41
α) Αποτροπή 42
β) Αναμόρφωση 43
γ) Δίκαιη ανταπόδοση 45
δ) Αδρανοποίηση 48
3) Το ρεύμα του καταργητισμού 49
Δ) Το «αίνιγμα της φυλακής» 54
1) «Η ιδεολογία της φυλακής» 55
2) Η κοινωνία της διακινδύνευσης 57
3) Η «εμπορευματοποίηση» της φυλακής 59
4) Η διαχειριστική τάση και η στροφή προς την τιμωρητικότητα 60
Ε) Η αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους 65
1) Το πρότυπο RNR 66
2) Το μοντέλο GL 69
ΣΤ) Η διαφοροποίηση του ποινικού φαινομένου 71
1) Αγγλοσαξονικό τόξο 71
2) Σκανδιναβία 74
3) Η επιβολή πόνου ως επιλογή 76
Παρατηρήσεις - Προτάσεις 79

Επίλογος 82
Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία 85
Ελληνική 85
Ξενόγλωσση 87

Πρόλογος

Στην παρούσα εργασία θα επιχειρηθεί η κριτική του θεσμού της φυλακής και η αποτύπωση των αιτίων που έχουν συμβάλει στην καταπληκτική της ανθεκτικότητα, καθώς, ενώ από την εμφάνισή της δέχεται ευθείες (και δίκαιες βολές), έχει κατορθώσει όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να κυριαρχήσει στο ποινικό και εγκληματολογικό «γίγνεσθαι» των σύγχρονων δυτικών κρατών. Επισημαίνεται, ότι το πλαίσιο στο οποίο θα περιοριστούμε είναι αυτό των δυτικών κοινωνιών, δεδομένου ότι στον ευρωπαϊκό κυρίως χώρο οφείλεται η γέννηση της φυλακής, ως στερητικής της ελευθερίας ποινής και ως σύστημα εγκλεισμού. Πριν φτάσουμε, όμως, εκεί απαραίτητη είναι η σύντομη, αλλά ευελπιστούμε περιεκτική, παρουσίαση του διαφορετικού ρόλου που η φυλακή διαδραμάτιζε σε σημαντικές ιστορικές περιόδους της ανθρώπινης εξέλιξης, ξεκινώντας από τον 11^{ο} αιώνα π.Χ. και φτάνοντας έως το Μεσαίωνα. Ζωτικής σημασίας και ιδιαίτερου ενδιαφέροντος κρίνεται το ζήτημα της γέννησης της σύγχρονης φυλακής. Προβαίνουμε έτσι στην ανάλυση των παραγόντων εκείνων -θρησκευτικών, κοινωνικών, δημογραφικών, οικονομικών και πολιτικών- που συνέδραμαν καταλυτικά στην ανάδυση της φυλακής με τη σύγχρονη σωφρονιστική έννοια. Φυσικά, δεν παραλείπεται η αναφορά στους πρώτους «οίκους αναμόρφωσης» και στα πρώτα σωφρονιστικά συστήματα. Ξεχωριστή μνεία επιφυλάσσεται στον Michel Foucault και το έργο του με τίτλο «Επιτήρηση και Τιμωρία», το οποίο, μολονότι δεν περιέχει μεταρρυθμιστικές προτάσεις για τα προβλήματα που αναδεικνύει, αποτελεί -43 σχεδόν χρόνια μετά την πρώτη του δημοσίευση- σημείο αναφοράς για την κοινωνιολογία της τιμωρίας και σημαντικό ερέθισμα για περαιτέρω σκέψη και επιστημονική αναζήτηση. Ακολουθεί η κριτική του θεσμού της φυλακής, αρχικά υπό τη μορφή των μειονεκτημάτων που έχουν αποδοθεί στη στερητική της ελευθερίας ποινή, έπειτα αναφορικά με τους διακηρυγμένους της σκοπούς, και ολοκληρούμενη με την παρουσίαση του ρεύματος του καταργητισμού, με επικέντρωση στις πτυχές εκείνες που απασχολούνται με το θεσμό της φυλακής. Στη συνέχεια, εκτίθεται μία πλειάδα παραγόντων που θεωρούμε ότι διαμορφώνουν την απάντηση στο «αίνιγμα της φυλακής», μεταξύ των οποίων οι ιδεολογικές πτυχές της ποινής του εγκλεισμού όπως έχουν διατυπωθεί από τον Thomas Mathiesen, η θεωρία της κοινωνίας της διακινδύνευσης του Ulrich Beck και η έννοια της ασφάλειας, η διαχειριστική τάση αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου και η στροφή προς την τιμωρητικότητα. Οι παράγοντες αυτοί, μάλιστα, από κοινού με την αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους σχηματίζουν την εικόνα που παρουσιάζει η φυλακή σήμερα, με τις διαφοροποιήσεις, βεβαίως, ανάμεσα στις επιμέρους έννομες τάξεις να μην αποσιωπούνται. Τέλος, υποστηρίζεται, ότι η επιβολή πόνου είναι ζήτημα επιλογών, ότι απαιτείται κοινωνική και επιστημονική επαγρύπνηση για το γεμάτο παθογένειες ζήτημα του ποινικού εγκλεισμού, συνεχής αγώνας για την προστασία όλων όσοι βρίσκονται σε φυλακτικές δομές και για

την προάσπιση των δικαιωμάτων τους. Ίσως τότε τεθούν οι βάσεις, ώστε ο θεσμός της φυλακής να περάσει κάποτε στο ποινολογικό παρελθόν, δίπλα στη θανατική ποινή και τις σωματικές τιμωρίες, τις οποίες ήρθε κάποτε να αντικαταστήσει ως θεωρούμενο βήμα προόδου για την ανθρωπότητα.

Εισαγωγή

Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, οι φυλακές συναντώνται σε πολύ πρώιμες χρονικές περιόδους του ανθρώπινου πολιτισμού. Ενδεικτικά, στο έργο "Shu Ching" που εκδόθηκε από τον Κομφούκιο σημειώνεται, ότι γύρω στο 2.000 π.Χ. ο αυτοκράτορας Yao κατασκεύασε φυλακή προκειμένου να τιμωρήσει έναν πολιτικό εγκληματία, ενώ ο Ηρόδοτος αναφέρεται στη θεσμοθέτηση από τον Αιθίοπα βασιλιά Sabacos, μόλις κατά τον 11ο αιώνα π.Χ., της φυλακτικής κράτησης με αναγκαστική εργασία των καταδίκων, ως υποκατάστατου της θανατικής ποινής[1]. Παρακάτω θα σκιαγραφήσουμε σε αδρές γραμμές τη λειτουργία της φυλακής σε καίριες χρονικές φάσεις της ιστορικής εξέλιξης, ξεκινώντας από την παρουσία της φυλακής στα κείμενα της Βίβλου.

Στο Μωσαϊκό δίκαιο, λοιπόν, υπάρχουν αρκετές αναφορές στην Παλαιά Διαθήκη, μέσα από τις οποίες καταδεικνύεται η προσκόλληση στην ιδέα της αντεκδίκησης, που εύγλωττα συμπυκνώνεται στο αξίωμα «οφθαλμόν αντί οφθαλμού και οδόντα αντί οδόντος»[2]. Ίσως η πιο γνωστή περίπτωση «φυλάκισης» στη Βίβλο είναι αυτή του Ιωσήφ (γιου του Ιακώβ), ο οποίος εγκλείεται από τους ζηλόφθονες αδερφούς του σε ένα πηγάδι χωρίς νερό. Φυλάκιση, επίσης, με τη μορφή προσωρινής κράτησης αυτή τη φορά, συναντούμε στα εγκλήματα τα σχετικά με τη θρησκεία (βλασφημία του ονόματος του Θεού και παραβίαση της αργίας του Σαββάτου), τα οποία τότε δε γίνονταν καθόλου ανεκτά και τιμωρούνταν με θανατική ποινή· η φυλάκιση σε αυτή την περίπτωση έχει εξασφαλιστικό χαρακτήρα, με τους δράστες να κρατούνται σε συγκεκριμένο χώρο μέχρι την εκτέλεση της ποινής τους. Σε εγκλεισμό φαίνεται ακόμη να υποβάλλονταν οι αιχμάλωτοι πολέμου (π.χ. η φυλάκιση του Σαμψών από τους Φιλισταίους), αλλά και οι προφήτες (με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Ιερεμία)[3].

Η φυλάκιση στη Βίβλο παίρνει τη μορφή αναγκαστικής εργασίας, αόριστης κράτησης, σύντομης σύλληψης και εγκλεισμού με στόχο την εγκατάλειψη. Μάλιστα, η επιβολή της ποινής αυτής δεν είναι κάτι προκαθορισμένο που ισχύει αυτούσιο σε όλες τις περιπτώσεις· αντίθετα, είναι κλιμακούμενης σκληρότητας και ποικίλει ανάλογα με το χώρο στον οποίο πρόκειται να εκτελεσθεί. Σε αυτή τη διαβάθμιση εξυπηρετεί το γεγονός, ότι οι φυλακές δεν στεγάζονταν μόνο σε κτήρια που ήταν προορισμένα να λειτουργήσουν ως φυλακές, αλλά και σε άλλα κτίσματα, με διαφορετική

---

1 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή: ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα Κομοτηνή, 2003, σ. 366.

2 *Χάιδου Α.*, Το σωφρονιστικό σύστημα: ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, επίμετρο Hans-Jörg Albrecht, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002. σ. 7.

3 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής, Σάκκουλας, Αθήνα, 2012, σ. 13 επ.

αρχική λειτουργική χρήση, που εμφάνιζαν όμως τις προδιαγραφές για φύλαξη ατόμων. Παρόλο που σε αυτή τη χρονική περίοδο, η απόφαση για τον εγκλεισμό κάποιου έχει τη μορφή αυταρχικής εντολής, στην οποία δεν μπορεί να προβληθεί αντίρρηση, αναφέρεται χαρακτηριστικά, ότι ο Ιουδαϊκός νόμος εμπεριέχει πρωτόλεια ψήγματα μιας προσπάθειας αναμόρφωσης των ατόμων, με τη διάκριση τους σε βελτιώσιμες ή μη περιπτώσεις[4].

Περνώντας σε εικόνες από την Εγγύς Ανατολή, το γεγονός ότι ο αρχαίος Αιγύπτιος κρατούμενος είναι ένα από τα παλαιότερα ιερογλυφικά υποδηλώνει παγιωμένη σημαντική κοινωνική λειτουργία[5]. Οι πρώιμες νομοθεσίες δεν περιέχουν συχνές αναφορές σε εγκλεισμό και φυλάκιση, ωστόσο φιλολογικές πηγές υποδεικνύουν, ότι οι πρώτες φυλακές στην Αίγυπτο χρονολογούνται από την περίοδο του Μέσου Βασιλείου (2.050-1.786 π.Χ.) και χρησιμοποιούνται σε περιπτώσεις οφειλών, κλοπής, δωροδοκίας και σε δούλους επαναστάτες, ενώ οι φυλακές των Φαραώ στο Βιβλίο της Γενέσεως παρουσιάζονται ως τόπος φύλαξης ξένων παραβατών, που υποβάλλονταν σε αναγκαστική εργασία[6]. Στην Ασσυριακή Αυτοκρατορία, σύμφωνα με παλιά μαρτυρία για τη χρήση της φυλακής, αυτή επιφυλάσσεται σε λαθρεμπόρους, κλέφτες, όσους αρνούνται τη βασιλική υπηρεσία και σε φοροφυγάδες, ενώ οι ξένοι κρατούμενοι υποβάλλονται σε αναγκαστική εργασία[7]. Μάλιστα, οι συνθήκες κράτησης είναι διαφοροποιημένες ανάλογα με την κατηγορία στην οποία ανήκει ο εκάστοτε κρατούμενος. Στην αρχαία κοινωνία των Χετταίων συναντούμε τη δυνατότητα ιδιωτικού εγκλεισμού, ο οποίος μπορεί να παύσει με την απελευθέρωση του κρατουμένου από το βασιλιά[8].

Όσον αφορά το κλασικό αττικό δίκαιο, αυτό προέβλεπε μια πλειάδα ποινών, προσωπικών και περιουσιακών. Ειδικότερα, στην Αθηναϊκή Πολιτεία, συναντούμε τις ποινές του θανάτου, της εξορίας, της ατιμίας, της φυγής, της ποδοκάκκης, του εξοστρακισμού, τα «τιμήματα», την ποινή των μεταλλείων, της ταυτοπάθειας και της αυτοδικίας[9]. Και ο θεσμός της φυλακής, όμως, δεν ήταν άγνωστος στην αρχαία Αθήνα -προβλεπόταν μάλιστα για μια σειρά αδικημάτων- δε φαίνεται όμως να χρησιμοποιείτο ως δημόσια ποινή. Λειτουργούσε ως μέρος προσωρινής κράτησης όσων

4 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 19.

5 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 21, 163.

6 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 23 και *Peters E.*, Prison before the prison: The ancient and medieval worlds, στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 9.

7 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 23.

8 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 24.

9 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 42 επ. και *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή: μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 44 επ.

επρόκειτο να δικαστούν, διεσφάλιζε την εκτέλεση της κεφαλικής ποινής (π.χ. Σωκράτης) και δρούσε πιεστικά σε βάρος των χρεοφειλετών του δημοσίου, προκειμένου αυτοί να εξαναγκαστούν να αποπληρώσουν το χρέος τους[10]. Δεν έπαιζε τον κεντρικό ρόλο στη σκηνή της αρχαίας αθηναϊκής ποινολογίας, αφού η θανατική ποινή, τα πρόστιμα και η εξορία επιβάλλονταν πιο συχνά[11]. «Το γεγονός ότι θεσμοποιείται, έστω και με υποτυπώδη μορφή, δίπλα στο ποινικό οπλοστάσιο του θανάτου, του σωματικού πόνου, της ηθικής διαπόμπευσης, της άμετρης αντεκδίκησης, της ταυτοπάθειας, της αυτοδικίας και των εξοντωτικών προστίμων αποτελεί επίτευγμα πρώτου μεγέθους για την παγκόσμια ιστορία της ποινολογίας»[12].

Παρόλο που στην αρχαία Αθήνα δεν αναπτύχθηκε νομική επιστήμη, συναφείς ιστορικές και φιλοσοφικές αναφορές συναντούμε στο έργο του Ηροδότου[13], του Αριστοτέλη[14] και κυρίως του Πλάτωνα· αναφορές ρηξικέλευθες για το πνεύμα της εποχής, με μεγάλη επιρροή, που παραμένουν διαχρονικές και επίκαιρες έως και τις μέρες μας. Ειδικότερα, στους εκτενείς «Νόμους» του, ο Πλάτωνας καταπιάνεται με τη λειτουργία και στοχοθεσία του θεσμού της φυλακής, με τρόπο τόσο πρωτοποριακό για την εποχή, ώστε δίκαια θεωρείται ο πρώτος εισηγητής της έννοιας του σωφρονισμού[15], ως σκοπού της ποινής[16]. Σε όλο το εύρος του πλατωνικού διαλόγου εμφανής είναι η πεποίθηση του φιλοσόφου, ότι το έγκλημα -πράξη που διαταράσσει την ισορροπία που έχει επιτευχθεί ανάμεσα στους ανθρώπους- συνιστά μια ασθένεια, στην οποία η απάντηση που θα δοθεί θα πρέπει να έχει τη μορφή «θεραπείας». Έτσι λοιπόν, η τιμωρία που επιβάλλεται στοχεύει α) στη θεραπεία των «βελτιώσιμων», όσων δηλαδή κρίνεται ότι μπορούν να θεραπευθούν και να παρουσιάσουν θετική αλλαγή, β) στην αποτροπή άλλων εν δυνάμει παραβατών και γ) στην αδρανοποίηση των «μη βελτιώσιμων», αυτών δηλαδή που δεν επιδέχονται αναμόρφωσης. Εισηγείται τρία διαφορετικά καθεστώτα φύλαξης, τα οποία αντιστοιχούν σε τρεις αυτόνομες δομές

10 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 33.

11 *Peters E.*, Prison before the prison, ό.π., σ. 9.

12 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 54.

13 Έτσι, ο τύραννος Περίανδρος, προκειμένου να διασφαλίσει την παρουσία του Αρίωνα, μέχρι την επαλήθευση ή τη διάψευση των λεγομένων του, του επέβαλε προσωρινή φυλάκιση, με τη μορφή κράτησης σε περιορισμένο χώρο, ενώ ο Κύρος φαίνεται ότι εκθρόνισε και φυλάκισε τον παππού του Αστυάγη, για λόγους προσωπικής αντεκδίκησης σχετιζόμενης με την κατάληψη της εξουσίας, *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π. σ. 8.

14 Ο Αριστοτέλης πιστεύει, ότι η ποινή επιβάλλεται, προκειμένου να αποκατασταθεί η πληγείσα από την παραβατική ενέργεια κοινωνική ισορροπία, χωρίς να προχωρά στη διατύπωση δυνατών τρόπων αντιμετώπισης των εγκληματιών, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 50-51. Δεν αποδέχεται την ιδέα της ανταπόδοσης ως αποτελεσματικού και ορθού μέσου για την αποκατάσταση της δικαιοσύνης και τονίζει ότι η έμφαση πρέπει να δοθεί στην πρόληψη, Χ*άιδου Α.*, Το σωφρονιστικό σύστημα ό.π., σ. 8.

15 Το ιδεώδες της αναμόρφωσης και τη διάκριση των παραβατών σε «θεραπεύσιμους» και μη, συναντούμε επίσης και στο Γοργία του Πλάτωνα, *Peters E.*, Prison before prison, ό.π., σ. 5.

16 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π. σ. 41.

φυλακών, κάθε μία από τις οποίες έχει και διαφορετική λειτουργία. Η πρώτη φυλακή βρίσκεται μέσα στην αγορά και είναι αυτή που έχει τους περισσότερους κρατουμένους. Η δεύτερη -το Σωφρονιστήριον- βρίσκεται μέσα στην πόλη και είναι αυτή στην οποία επιχειρείται η αναμόρφωση των κρατουμένων. Τέλος, η τρίτη φυλακή είναι εγκατεστημένη έξω από τα όρια της πόλης και προορίζεται για όσους κρίνονται ανεπίδεκτοι θεραπείας, στους οποίους επιφυλάσσεται «τιμωρία»[17]. Η εικόνα των δεσμών στη φύλαξη των ανθρώπων και ο καθοριστικός ρόλος που αυτά διαδραματίζουν είναι τόσο παλιά όσο και ο μύθος του Προμηθέα Δεσμώτη -του κυριολεκτικά αλυσοδεμένου- που την εικονογραφεί. Τα δεσμά, κατασκευές από σίδηρο, περιορίζουν την κίνηση, όταν δεν την αποκλείουν εντελώς, προλαμβάνουν την απόδραση και εξαιτίας αυτών η φυλάκιση στην αρχαία Αθήνα θεωρείται ποινή σωματική[18].

Στην αρχαία Ρώμη, συνυπήρχαν ως μορφές αντίδρασης στο έγκλημα η πολιτειακή, η θρησκευτική και η ιδιωτική. Οι προβλεπόμενες ποινές επί δημοκρατίας για τα δημόσια εγκλήματα ήταν οι κεφαλικές, οι σωματικές, οι φυλακτικές και οι περιουσιακές, με τη θανατική να είναι η συχνότερα επιβαλλόμενη ποινή[19]. Η αυτοκρατορική περίοδος χαρακτηρίζεται γενικά από νομοθετική αυστηροποίηση και ποινική βαρβαρότητα, καθώς προβλέφθηκαν αυστηρότατες ποινές κατά του σώματος, της ζωής, της ελευθερίας με καταναγκαστικά έργα ή όχι, της τιμής και της περιουσίας του δράστη[20].

Υπήρχαν δύο ειδών φυλακές: οι ιδιωτικές και οι δημόσιες. Πριν αναλύσουμε τις δύο αυτές δομές φυλακής, κρίσιμο είναι να τονιστεί αφενός ότι η φυλάκιση δεν αποτελεί εδώ αυτόνομη ποινή και αφετέρου ότι οι Ρωμαίοι -όπως και οι πολίτες στην αρχαία Αθήνα- δεν είχαν προσδώσει στη φυλακή το χαρακτήρα μιας στερητικής της ελευθερίας ποινής[21]. Η φυλακή, που σύμφωνα με τον Ουλπιανό δεν πρέπει να έχει τιμωρητικό χαρακτήρα[22], είχε επικουρική -κατά κύριο λόγο εξασφαλιστική- λειτουργία, και πιο συγκεκριμένα ήταν το αναγκαίο υπόβαθρο για τη διασφάλιση της ανάκρισης του κατηγορουμένου ή της παρουσίας του στη δίκη, αλλά και για την έκτιση της κύριας ποινής, που ήταν είτε η θανατική ποινή είτε η εξορία. Επίσης, η φυλάκιση επιβαλλόταν σε χρεοφειλέτες, έως την αντίστοιχη κατάγνωση-εκτέλεση της ποινής τους ή την εξόφληση-

17 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π. σ. 43-44.

18 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π. σ. 29, 164.

19 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 76, 79 και *Peters E.*, Prison before prison, ό.π., σ. 14.

20 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 80-81.

21 *Μπουρδάρα Κ.*, Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1987, σ. 110.

22 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 164.

εγγυοδοσία του χρέους τους[23], «ως πειθαρχικό μέτρο κατά των δούλων και ως μέτρο προστασίας του κοινού από τους μαινόμενους»[24]. Τέλος, η ποινή της φυλάκισης προβλεπόταν ως μια πιο ήπια επιλογή για συγκεκριμένες ευπαθείς κατηγορίες εγκληματιών, όπως οι γυναίκες και οι ανήλικοι[25].

Οι δημόσιες φυλακές ήταν είτε δημοτικές (εξαρτώμενες από τις τοπικές αρχές), είτε κρατικές (υπό τη διεύθυνση του διοικητή της επαρχίας), και μπορούσαν να στεγαστούν όχι μόνο στα ειδικά προς αυτό τον σκοπό κτήρια αλλά και σε κτίσματα, με διαφορετική αρχική λειτουργία, που έφεραν, όμως, τις απαιτούμενες προδιαγραφές, όπως ένα φρούριο ή μια κάμινος[26]. Η φυλάκιση διακρινόταν σε απλή κάθειρξη (“carcer”) και σε κάθειρξη vincula (“carcer publicus e vincula”), ανάλογα με το αν ο έγκλειστος έφερε ή όχι δεσμά[27]. Στην τελευταία περίπτωση, ο φυλακισμένος ήταν «δεμένος με αλυσίδες, ή ήταν σε πέδες, ή του έβαζαν χειροπέδες, ή τον έδεναν στο λαιμό και τα πόδια με σιδερένια αλυσίδα ή με δερμάτινες λουρίδες»[28]. Κριτήριο αποτελούσε η τάξη του φυλακισμένου ή το αδίκημα που είχε διαπράξει[29]. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στις δημόσιες ρωμαϊκές φυλακές ήταν απογοητευτικές, ακόμη και στην κυριότερη από αυτές, την Carcer Mamertinus. Οι κρατούμενοι φυλάσσονταν όλοι μαζί, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας, σε σκοτεινά κελιά, χωρίς επαρκή τροφή και με μια γενικότερη αδιαφορία για την ευημερία τους[30].

Οι ιδιωτικές φυλακές υπήρχαν στους μεγάλους οίκους. Στο πλαίσιο της άσκησης της απεριόριστης δύναμης του αρσενικού αρχηγού της οικογενείας, ο pater familias μπορούσε να διατηρεί ιδιωτικό κρατητήριο στο σπίτι -το ergastulum, έναν συνήθως υπόγειο χώρο- προκειμένου να επιβάλλει την πειθαρχία, μέσω της αναγκαστικής εργασίας, στα μέλη της οικογένειάς του και στους δούλους, που υπάγονταν στην εξουσία του-για τους οποίους και μόνο φαίνεται ότι η φυλακή είχε τιμωρητικό χαρακτήρα[31]. Οι ιδιωτικές φυλακές απαγορεύθηκαν την περίοδο της Δεσποτείας και η διατήρηση ιδιωτικής φυλακής αποτελούσε πλέον αδίκημα. Την απαγόρευση αυτή επανέλαβαν

23 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 66.

24 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 82.

25 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 370.

26 *Μπουρδάρα Κ.*, Οι βυζαντινές φυλακές, στο Σ. Ν. Τρωιάνου (επιμ.), Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1997, σ. 318.

27 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 52.

28 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 83.

29 *Μπουρδάρα Κ.*, Οι βυζαντινές φυλακές, ό.π., σ. 319.

30 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 66.

31 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 51, *Peters E.*, Prison before prison ό.π., σ. 15 και *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 66.

οι αυτοκράτορες Ζήνων και Ιουστινιανός και την εντοπίζουμε επίσης μεταγενέστερα και στα Βασιλικά[32].

Ποινές στερητικές της ελευθερίας με τη σύγχρονη σωφρονιστική έννοια δε γνώριζε καταρχήν ούτε το βυζαντινό δίκαιο. Οι τιμωρίες που επιβάλλονταν ήταν οι κεφαλικές, ο σωματικός σωφρονισμός, η εξορία και οι χρηματικές ποινές. Από μελέτη των πηγών, εντούτοις, προκύπτει ότι υπήρχαν φυλακές στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία –η πιο γνωστή ήταν η φυλακή του Πραιτωρίου στην Κωνσταντινούπολη- οι οποίες όμως χρησίμευαν για τον εγκλεισμό υποδίκων και όχι τον κολασμό καταδίκων. Η φυλάκιση είτε είχε προληπτικό σκοπό, είτε επιβαλλόταν για το έγκλημα της καθοσιώσεως[33].

Παρά την απαγόρευση των ιδιωτικών φυλακών, η διάκριση αυτή, που είχε εισαχθεί από τους Ρωμαίους, συνεχίζει και επιβιώνει και στα βυζαντινά χρόνια. Στις δημόσιες φυλακές κρατούνται όσοι τους έχει επιβληθεί τιμωρία από κάποιο δικαστήριο, αλλά και οι τιμωρούμενοι από άρχοντα για σοβαρό παράπτωμα, ενώ η ιδιωτική φυλάκιση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την άκρατη εξουσία του pater familias[34]. Χαρακτηριστικό της διαβίωσης στις βυζαντινές φυλακές είναι η έλλειψη φωτός· οι συνθήκες είναι ιδιαίτερα δυσάρεστες, καθώς ο μεγάλος αριθμός φυλακισμένων που είναι συγκεντρωμένος σε μικρό χώρο, δημιουργεί ένα ρυπαρό περιβάλλον και ένα κλίμα δυσφορίας[35]. Υποκατάστατο της ποινής φυλάκισης αποτέλεσε από την πρώιμη ήδη εποχή ο εγκλεισμός των δραστών ορισμένων εγκλημάτων σε μοναστήρια, με ή χωρίς αναγκαστική μοναχική κουρά[36].

Η φυλάκιση δε συστηματοποιείται στον ευρωπαϊκό χώρο πριν από το 12^{ο} προς το 13^{ο} αιώνα. Ιστορικά, η πρώιμη εμφάνισή της εντοπίζεται κατά τη μεσαιωνική περίοδο, όπου οι φυλακές-δεσμωτήρια αποτελούν το απαραίτητο υπόβαθρο για να εξασφαλιστεί η παρουσία του υπόπτου στην εκδίκαση της υπόθεσής του ή το μέσο εκείνο πίεσης, συνήθως για να εξαναγκαστεί στην αποπληρωμή κάποιου χρέους. Ωστόσο, η πραγματική διάδοσή της συντελείται κατά το 13^{ο} αιώνα, όταν και αρχίζουν να εκδίδονται νόμοι, οι οποίοι ορίζουν τη δυνατότητα καταδίκης σε «ποινή

32 *Μπουρδάρα Κ.*, Οι βυζαντινές φυλακές, ό.π., σ. 318.

33 *Τρωιάνος Σ., Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι.*, Ιστορία δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σ. 210 και *Μπουρδάρα Κ.*, Οι βυζαντινές φυλακές, ό.π., σ. 319, 323.

34 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 75.

35 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 78.

36 *Τρωιάνος Σ.*, Κεφάλαια Βυζαντινού ποινικού δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σ. 33-34.

φυλάκισης», με τη φλωρεντινή φυλακή Le Stinche (έτος ίδρυσης περίπου 1.300) να αποτελεί μία από τις πρώτες αμιγώς φυλακτικές φυλακές[37].

Στα μεσαιωνικά χρόνια, η φυλάκιση συνιστά την επιεική ποινική λύση, καθώς όπως είναι γνωστό, οι κυρίαρχες ποινικές πρακτικές ήταν τότε οι κεφαλικές, οι σωματικές και οι οικονομικές ποινές[38]. Στόχος της αυταρχικής εξουσίας -η οποία δεν έχει ακόμη απεκδυθεί τις βάρβαρες προσεγγίσεις της ρωμαϊκής κληρονομιάς- είναι το σώμα, η ατιμωτική μεταχείρισή του και η αποτύπωση σε αυτό της δύναμής της. Κατά τον 11ο αιώνα, η Εκκλησία αναλαμβάνει την κοσμική ποινική εξουσία, ενώ η Ιερά Εξέταση, λίγους αιώνες αργότερα, επιχειρεί με τις πρακτικές της να τρομοκρατήσει το κοινωνικό σύνολο, προκειμένου αυτό να αποτραπεί από τη διολίσθηση στην παραβατικότητα. Η Εκκλησία ανέπτυξε τη φυλάκιση ως υποκατάστατο της θανατικής ποινής και το 1703, ο πάπας Clement XI έχτισε στη Ρώμη το Hospice di San Michele για αδιόρθωτους νέους κάτω των 20 ετών, με στόχο την πειθαρχία και την αναμόρφωση μέσω της απομόνωσης και της εργασίας. Οι τιμωρίες εκεί περιλάμβαναν απομονωτική εργασία στα κελιά, δίαιτα με νερό και ψωμί, μαστίγωμα[39]. Το κράτος από την πλευρά του, είχε αναπτύξει το δικό του σύστημα τιμώρησης, με τις περισσότερες τιμωρίες να είναι οικονομικής φύσης. Οι σωματικές ποινές αποτελούσαν υποκατάστατο των χρηματικών ποινών για τους δράστες των χαμηλότερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων, που δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στην πληρωμή του προστίμου[40].

Α) Η γέννηση της σύγχρονης φυλακής

1) Οι πρώτοι «Οίκοι αναμόρφωσης»

Ο 16ος αιώνας μπορεί να χαρακτηρισθεί ως ο αιώνας κατά τον οποίο αρχίζουν να αναδύονται τα πρώτα σύγχρονα κράτη, στη μονοπωλιακή δικαιοδοσία των οποίων περνάει η ρύθμιση των ιδιωτικών συγκρούσεων[41]. Η πτώση του φεουδαρχικού καθεστώτος είχε ως συνέπεια την απότομη αύξηση του πληθυσμού, στον οποίο φυσικά περιλαμβάνονται και επαίτες και γενικά

37 Στην Αγγλία -όπου η φυλάκιση ως ποινή θεωρείται ότι οργανώθηκε πριν από την Ηπειρωτική Ευρώπη- δεν υπάρχει αναφορά στην ποινή αυτή πριν από την τελευταία δεκαετία του ένατου αιώνα, ενώ η επίσημη ιστορία των φυλακών αρχίζει μετά το 12ο αιώνα, *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 81-82.

38 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 86.

39 *Χάιδου Α.*, Το σωφρονιστικό σύστημα, ό.π., σ. 10 και *Bartollas C.*, Introduction to corrections, Harper&Row, Cambridge, 1981, σ. 6.

40 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής: μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, σ. 34.

41 Θέση του Spierenburg αποτελεί, ότι η αποκρυστάλλωση της ποινής της φυλάκισης είναι αποτέλεσμα της δημιουργίας των σύγχρονων κρατών, στην εξουσία των οποίων πέρασε κατά τρόπο απόλυτο η άσκηση της ποινικής πολιτικής, *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 166.

περιθωριακοί τύποι ανθρώπων. Οι αριθμοί ήταν πολύ μεγάλοι για να αντιμετωπιστούν με τα παραδοσιακά ποινικά μέσα και έτσι κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, παρατηρείται η πρώτη αύξηση της ιδρυματικής λύσης στα κοινωνικά προβλήματα, με τη στροφή στη διέξοδο του μαζικού εγκλεισμού. Στη φάση αυτή, η ιδρυματοποίηση δεν έχει ακόμη υποκαταστήσει τη σωματική τιμωρία[42], αλλά μάλλον προστέθηκε σε αυτή. Την ιδρυματοποίηση ακολουθεί η εργασία, με έμφαση στην προσπάθεια να επιτευχθεί κέρδος, σε σύμπλευση και με την μερκαντιλιστική οικονομική φιλοσοφία, που επικρατούσε εκείνη την εποχή, αλλά και λόγω της εδραίωσης και της διάδοσης, στις περισσότερες χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης, των ιδεών του Προτεσταντισμού, κατά τις οποίες το έγκλημα είναι απόρροια της οκνηρίας και της άγνοιας περί λάθους και σωστού -λόγω της αδυναμίας των αναλφάβητων να διαβάσουν την Αγία Γραφή- και το μόνο αποτελεσματικό μέσο για την καταπολέμησή του είναι η εργασία· ούτε η φιλανθρωπία, ούτε η σκληρότητα[43].

Η ποινική καινοτομία της εποχής της εμποροκρατίας με τη μεγαλύτερη διάρκεια δεν ήταν οι προσπάθειες εκμετάλλευσης της αναγκαστικής εργασίας στις γαλέρες και τις αποικίες[44], αλλά μια μέθοδος εκμετάλλευσής τους εντός της χώρας, σε ειδικά διαμορφωμένα ιδρύματα. Χώρες, όπως η Αγγλία, η Ολλανδία, η Γερμανία και η Γαλλία, άρχισαν να αναπτύσσουν ιδρύματα εγκλεισμού, με κοινό σημείο αναφοράς την εργασία των τροφίμων και την εκπαίδευσή τους στην πειθαρχία της βιομηχανίας. Έτσι, οι πρόδρομοι της σύγχρονης φυλακής είναι ιδρύματα που συνδυάζουν τη λειτουργία πτωχοκομείου, νοσοκομείου, εργαστηρίου και τόπου φύλαξης[45].

Την περίοδο αυτή διάχυτη είναι η πεποίθηση, ότι η εργασία είναι αποφασιστικός παράγοντας για την πορεία του ανθρώπου, και μπορεί μάλιστα να τον αλλάξει, να τον πειθαρχήσει. Έτσι, παγιώνεται η εργασία στη φυλακή, με στόχο τον εξαναγκασμό των φυγόπονων στη

---

42 Η πραγματική υποκατάσταση της σωματικής τιμωρίας από την ιδρυματική λύση έρχεται προς το τέλος του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, εποχή κατά την οποία ιδρύονται οι πρώτες πραγματικές φυλακές, ως θεσμικά εργαλεία μετατροπής των εγκληματιών σε εργατικό δυναμικό, καθοδηγούμενες και από τον καπιταλιστικό τύπο παραγωγής, που εισάγεται στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, *Mathiesen T.,* Prison on trial, Waterside Press, Winchester UK, 2006, σ. 19-20.

43 *Mathiesen T.,* Prison on trial ό.π., σ. 19-20, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 123 και *Λαμπροπούλου Έ.*, Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Παπαζήσης, Αθήνα, 1994, σ. 226.

44 Ήδη από την εποχή της Αναγέννησης διαφαίνεται σε έργα διανοητών η ανάγκη για τη χρησιμοποίηση της εργασίας, ως μέσου εκτέλεσης των ποινών σε αντικατάσταση της θανατικής ποινής. Ο Thomas Morus, το 1517 στο έργο του «Ουτοπία», προτείνει ως απάντηση στα μεγάλα αδικήματα την καταναγκαστική εργασία, στοχεύοντας σε ένα καλύτερο, πιο ανθρώπινο αλλά και πιο παραγωγικό σύστημα. Οι ίδιες ιδέες συναντώνται και στη σκέψη ορισμένων εκπροσώπων της Σχολής του Φυσικού Δικαίου, η οποία ακμάζει κατά το 17ο αιώνα -κυρίως των Grotius, Hobbes και Pufendorf. Η διάδοση των ιδεών αυτών έχει ως αποτέλεσμα την καθιέρωση στην Ισπανία και την Πορτογαλία της εκτόπισης των καταδίκων σε αποικίες -θεσμό που ωστόσο οργανώνεται συστηματικά πρώτα στην Αγγλία- αλλά και της ποινής της σκλαβιάς και της κωπηλασίας σε γαλέρες, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 124 επ. και *Χάιδου Α.,* Το σωφρονιστικό σύστημα, ό.π., σ. 11.

45 *Garland D.,* Punishment and modern society: A study in social theory, Clarendon Press, Oxford,1990, σ. 101 και *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 131.

δημιουργική και παραγωγική απασχόληση. Αρχίζει το 1557 να χρησιμοποιείται στο Λονδίνο, ως οίκος αναμόρφωσης για τους επαίτες και τους περιθωριακούς -στους οποίους αναζητείται τώρα το εργατικό δυναμικό-, το φρούριο με το όνομα Bridewell, (που για κάποιους Άγγλους ειδικούς είναι το πρώτο σωφρονιστήριο, ενώ για κάποιους Αμερικανούς αυτό είναι το Walnut Street Jail στη Φιλαδέλφεια, που κτίσθηκε το 1773[46]) όπου εφαρμόζεται αυστηρή αναγκαστική εργασία και εθισμός στην προσευχή. Ανάλογο ίδρυμα είναι το Rasphuis του Άμστερνταμ, που ιδρύεται το 1596 και αναλαμβάνει να περισυλλέξει τους επαίτες, τους αλήτες, όπως και τα απείθαρχα μέλη οικογενειών μετά από αίτημα των γονέων τους. Επίσης, αρχίζουν να λειτουργούν σε παλαιά μοναστήρια του Άμστερνταμ ένα κατάστημα πειθαρχίας (Tuchthuis) για άνδρες, το 1596, και ένα το 1597 για γυναίκες[47]. Τα τέσσερα κύρια στοιχεία που συνθέτουν την αναμορφωτική ιδεολογία εδώ -εργασία, σχολείο, ηθική επίδραση, πειθαρχία- είναι εύκολα αναγνωρίσιμα από την ιδεολογία της εποχής μας[48] και συνιστούν για κάποιους απόδειξη της πρώτης εφαρμογής -με σύγχρονους όρους- της στερητικής της ελευθερίας ποινής ως μέσου βελτίωσης του κρατουμένου[49], ενώ για άλλους αποτέλεσαν τρόπο εκμετάλλευσης της εργασίας των κρατουμένων. Τα σωφρονιστήρια του Άμστερνταμ και οι οίκοι εργασίας βρίσκουν μιμητές και πολλαπλασιάζονται σταδιακά στον ευρωπαϊκό κυρίως Βορρά (Γερμανία, Ελβετία, Γάνδη), συμβάλλοντας στη σταδιακή καθιέρωση της στέρησης της ελευθερίας ως δημόσιας ποινής[50].

Εντούτοις, οι διάφορες τεχνικές εξελίξεις, η εισαγωγή των πρώτων μηχανών και μορφών μαζικής παραγωγής, ο τριακονταετής πόλεμος (1618-1648) και η συνεπαγόμενη αυξημένη προσφορά φτηνών εργατικών χεριών, έκαναν την εργασία των τροφίμων μη αποδοτική και οικονομικά ανώφελη, αλλά και στόχο των ανέργων, και εξαφάνισαν την σπουδαιότητα των οίκων αναμόρφωσης. Με τη μηχανοποίηση, ο εγκλεισμός γίνεται τώρα ένα λογικό σύστημα αποτροπής

46 *Carney P. L.,* Introduction to correctional science, McGrow-Hill, New York, 1974, σ. 79.

47 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 131.

48 *Mathiesen T.*, Prison on trial ό.π., σ. 32.

49 Η ιδέα της αγωγής και της βελτίωσης του καταδίκου συναντάται και σε παλαιότερες εποχές, όταν ακόμη κυρίαρχη ήταν η εκκλησιαστική ποινική εξουσία, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 132. Το κανονικό δίκαιο έβλεπε την αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά ως αμάρτημα και επεδίωκε να επαναφέρει τον αμαρτωλό που παραστράτισε, μέσω της αγωγής και της απομόνωσης, πίσω στο δρόμο της αρετής. Το 1690 ο Γάλλος βενεδικτίνος μοναχός, Mabillon, δημοσιεύει το έργο «Σκέψεις πάνω στις εκκλησιαστικές φυλακές», που θεωρείται ως η πρώτη εκδήλωση σωφρονιστικής επιστήμης και το οποίο συνέβαλε στην ίδρυση ορισμένων σωφρονιστικών ιδρυμάτων στα κράτη της καθολικής Ευρώπης, *Δασκαλάκης Η.*, Μεταχείριση εγκληματία, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σ. 41-42.

50 *Αρχιμανδρίτου Μ*., Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 116. Σταθμό στην ιστορία των σωφρονιστικών ιδρυμάτων αποτέλεσε η ίδρυση του οίκου εργασίας Maison de Force από τον P. Villain, το 1775, όπου οι κρατούμενοι χωρίζονταν σε κατηγορίες με βάση το φύλο και τη βαρύτητα του εγκλήματος και όπου η παραγωγική δουλειά ήταν ζωτικό μέρος του προγράμματος, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 133 και *Duffee D., Fitch R.,* An introduction to corrections: a policy and systems approach, Goodyear publishing company, Pacific Palisades-California, 1976, σ. 117.

που βασίζεται στον τρόμο και τον εξευτελισμό, παρά στην εργασία και την ατομική αναμόρφωση και προστασίας της κοινωνίας. Οι κρατούμενοι υποσιτίζονται και παραμένουν αδρανείς, έρμαια των δεσμοφυλάκων, των οποίων η δύναμη είναι απεριόριστη[51].

2) Η καθιέρωση της ελευθερίας ως αγαθού ύψιστης σημασίας

Η κατάσταση αυτή δεν έμεινε δίχως κριτική και έτσι, κατά την εποχή του Διαφωτισμού, γεννάται στους κόλπους των στοχαστών ένα γενικευμένο κύμα αντιδράσεων υπέρ μιας ανθρωπιστικότερης μεταχείρισης των εγκληματιών. Το έργο του Montesquieu, η ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου και η αξιοποίησή της από τον Beccaria αποτελούν την αφετηρία για μια μεγάλη νομοθετική κίνηση, η οποία καταλήγει σε πολλά κράτη στην Ευρώπη, στην κατάργηση (μερική ή πλήρη) της θανατικής ποινής και των βασανιστηρίων, με αποκορύφωμα την ποινική νομοθεσία της Γαλλικής Επανάστασης του 1789. Η ανάδειξη της ελευθερίας σε ύψιστης σημασίας αγαθό έχει ως συνέπεια κύριο αντικείμενο της ποινικής καταστολής του εγκλήματος να γίνει η προσβολή της προσωπικής ελευθερίας του δράστη, «που συνιστά πλέον την κρίσιμη συνθήκη ύπαρξης και δράσης του κοινωνικού ανθρώπου»[52]. Όπως ο Bohne τονίζει, πριν από την καθιέρωση της ελευθερίας ως δικαιώματος θεμελιώδους σημασίας, οποιοσδήποτε περιορισμός της δε θα ήταν αποτελεσματικός και ως ένα σημείο ούτε καν αντιληπτός ως ενεργή ποινή[53]. Η φυλακή μετατρέπεται στο ποινικό εκείνο εργαλείο που -μέσω της μετάνοιας και της αναγκαστικής εργασίας- επιχειρεί να αναμορφώσει τον κρατούμενο, έτσι ώστε αυτός να επανέλθει στους κόλπους της κοινωνίας. Οι ποινές κατά της ελευθερίας χαρακτηρίζονται ως «ποιναί του πεπολιτισμένου κόσμου»[54]. Ωστόσο, σε αυτή τη χρονική φάση η αναθεώρηση των ποινικών μέσων και μεθόδων δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι αντανακλά ένα πνεύμα ανθρωπισμού προς τον εγκληματία. Τα κίνητρα αυτής της μεταστροφής είναι περισσότερο ωφελιμιστικά και συνοψίζονται στην προστασία του κοινωνικού συνόλου και στην πίστη ότι τα μέσα αυτά μπορούσαν να δράσουν αποτρεπτικά στις συνειδήσεις επίδοξων μιμητών[55].

---

51 Κουράκης Ε. Ν., Ποινική καταστολή, ό.π., *σ.* 134 και *Garland D.*, Punishment and modern society ό.π., σ. 103.

52 Δημόπουλος Χ., Η φυλακή, ό.π., σ. 144.

53 Αρχιμανδρίτου Μ., Η ανοικτή..., ό.π., σ. 164.

54 Αλεξιάδης Σ., Σωφρονιστική, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 20.

55 Κουράκης Ε. Ν., Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 152.

3) John Howard και Jeremy Bentham

Σε επίπεδο αντίδρασης απέναντι στις συνθήκες που επικρατούσαν στα σωφρονιστήρια εκείνης της εποχής πλέον αντιπροσωπευτική θεωρείται η μορφή του John Howard, του μεγαλύτερου μεταρρυθμιστή στο σωφρονιστικό πεδίο. Η εικόνα των φυλακών στην Αγγλία και η απελπιστική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι κρατούμενοι τον οδήγησαν στη διατύπωση ορισμένων βελτιωτικών προτάσεων, για την εμπειρική υποστήριξη των οποίων αποφάσισε να επισκεφτεί φυλακές σε διάφορες άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η κατάσταση που αντίκρισε στις περισσότερες από αυτές και την οποία αποτύπωσε στο έργο του "The state of the prisons", τον σόκαρε: έλλειψη νερού, υποτυπώδης σίτιση, υπερσυνωστισμός των κρατουμένων που ρίχνονταν αδιακρίτως σε μικρά κελιά ή και υπόγεια μπουντρούμια για τις περισσότερες ώρες της ημέρας, ελλείψεις σε βασικές υποδομές, μολυσμένος αέρας από τις κακές συνθήκες υγιεινής και τις αρρώστιες[56]. Εξαίρεση σε αυτή τη ζοφερή κατάσταση αποτελούσαν για τον Howard οι Ολλανδοί, των οποίων οι φυλακές ήταν «τόσο ήσυχες και καθαρές, που ένας επισκέπτης δύσκολα θα πίστευε ότι βρίσκεται σε φυλακή». Αυτό ευελπιστούσε να καταφέρει να εισαγάγει και στην Αγγλία· ένα σωφρονιστικό σύστημα υγιές και αποτελεσματικό, όπου θα τηρούνταν η τάξη και οι κανόνες[57]. Εισηγήθηκε μεταρρυθμίσεις (χτίσιμο των φυλακών στην εξοχή κοντά σε ποταμούς, μέριμνα για θέρμανση, καθαριότητα, εξαερισμό, εξασφάλιση συνθηκών υγιεινής, διαχωρισμός των κρατουμένων, στελέχωση με ιατρικό προσωπικό και αμειβόμενους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, παροχή επιβραβεύσεων στους φιλότιμους κρατούμενους[58]) προκειμένου η κατάσταση να βελτιωθεί, καθώς για τον ίδιο η φυλακή παρουσίαζε πολλά ελαττώματα, ήταν ένα σχολείο εγκλήματος και απραξίας[59]. «Ο Howard πιστεύει ότι η τακτική, οργανωμένη πειθαρχία του σωφρονιστηρίου έχει τη δυνατότητα να καταστήσει «χρήσιμα μέλη της κοινωνίας» αυτούς τους δυστυχείς που τόσο αδιάφορα «χαραμίζονται» στα κάτεργα».[60]

Ο Bentham, με τη σειρά του, τηρεί περιφρονητική στάση απέναντι στην ποινή της φυλάκισης, με τον τρόπο που εφαρμόζεται στα χρόνια του, πιστεύοντας, όπως και ο Howard, ότι είναι ένας χώρος περαιτέρω εμπλοκής με το έγκλημα και ισοπέδωσης του πνεύματος. Ο ίδιος

56 *Howard J.,* The state of the prisons, στο Munchie J., Sparks R. (επιμ.), Imprisonment: European perspectives, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1991, σ. 8 επ.

57 *McGowen R.,,* The well-ordered prison: England, 1780-1865, στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 88.

58 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 154.

59 *Howard J.*, The state of the prisons, ό.π., σ. 13 και *McGowen R.*,The well-ordered prison, ό.π., σ. 87.

60 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 157.

προτείνει ως διορθωτικές αλλαγές την κατηγοριοποίηση των κρατουμένων, την εργασία και την αναγκαιότητα η μετάβαση από την πλήρη στέρηση της ελευθερίας στην πλήρη απόλαυσή της να μην είναι απότομη, αλλά να υπάρχει ένα ενδιάμεσο μεταβατικό στάδιο. Εισηγείται ακόμη και έναν τύπο κυκλικής ή πολύγωνης φυλακής, το γνωστό «Πανοπτικό», το οποίο επιτρέπει την ταυτόχρονη και αδιάκοπη επίβλεψη όλων των κελιών, από ένα κεντρικό σημείο, το εποπτείο[61], για το οποίο (Πανοπτικό) θα γίνει εκτενέστερος λόγος κατωτέρω.

4) Οι πρώτες αμερικανικές φυλακές

Μετά το 17ο αιώνα, το παράδειγμα των βορειοευρωπαϊκών οίκων αναμόρφωσης ακολουθείται και στην Αμερική. Οι αμερικανικές φυλακές πριν από το 1800 αποτελούσαν ουσιαστικά «βάρβαρες ανθρωποαποθήκες, στις οποίες συνωστίζονταν κάτω από αποκτηνωτικές συνθήκες, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, όλων των «εγκληματολογικών» κατηγοριών»[62]. Στην πρώτη αυτή φάση δεν υπήρχε ιδιαίτερη πρόβλεψη για τη δομή και τη λειτουργία των σωφρονιστηρίων, με αποτέλεσμα οι κρατούμενοι να διαμένουν όλοι μαζί, μέρα και νύχτα, σε μεγάλους θαλάμους, με τη διοίκηση να μεριμνά για την τήρηση της τάξης και για την ασφάλεια των κρατουμένων[63]. Πρόκειται για το κοινοβιακό σύστημα εγκλεισμού, στο οποίο ο έγκλειστος δεν αποκόπτεται από τις ομαλές κοινωνικές σχέσεις, πράγμα που αποτιμάται θετικά, όμως, αφενός η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού κρατουμένων και ο μεταξύ τους συγχρωτισμός -που δυσκολεύει την επιτήρηση και ευνοεί την οργάνωση συνωμοσιών και αποδράσεων- και αφετέρου οι ελλιπέστατες υποδομές σε στοιχειώδεις τομείς, όπως η σίτιση, αποτελούν σοβαρά μειονεκτήματα, που σύντομα δημιούργησαν προβλήματα[64].

Η πρώτη ποινική φυλακή στην Αμερική άρχισε να λειτουργεί το 1775, στο Simsbury του Connecticut προς κράτηση των δραστών κακουργημάτων. Το 1790 ψηφίστηκε νέος σωφρονιστικός νόμος, με βάση τον οποίο καταργήθηκαν τα βασανιστήρια και ιδρύθηκε την ίδια χρονιά στη Φιλαδέλφεια, η πρώτη -πραγματική- σωφρονιστική φυλακή, το Walnut Street Jail, όπου και συντελείται η μετάβαση από το κοινοβιακό σύστημα κράτησης σε ένα οργανωμένο σωφρονιστικό σύστημα[65]. Επρόκειτο για ένα τριώροφο κτίσμα, όπου σε κάθε όροφο υπήρχαν 8 μικρού μεγέθους

61 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 160-162.

62 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 240.

63 *Αλεξιάδης Σ.*, Σωφρονιστική, ό.π., σ. 29.

64 Χ*άιδου Α.*, Το σωφρονιστικό σύστημα, ό.π., σ. 38 και *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 225-226.

65 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 177.

και σκοτεινά κελιά. Κριτήριο κατάταξης των κρατουμένων ήταν το έγκλημα που είχαν διαπράξει. Έτσι, οι σοβαρότερες περιπτώσεις κρατούνταν σε απόλυτη απομόνωση, χωρίς εργασία, ενώ οι πιο ελαφριές περιπτώσεις κρατουμένων παρέμεναν σε απομόνωση κατά τη διάρκεια της νύχτας, μπορούσαν όμως να εργάζονται από κοινού, σε απόλυτη σιωπή κατά τη διάρκεια της ημέρας. Τα προβλήματα υπερπληθυσμού οδήγησαν στην ανοικοδόμηση επιπλέον φυλακών και έτσι ιδρύθηκαν κατά σειρά το "Western Penitentiary" στα περίχωρα του Pittsburgh, το οποίο βασίστηκε στο απομονωτικό σύστημα των κελιών του Walnut Street Jail και ουσιαστικά αποτέλεσε μία κακή απομίμηση του Πανοπτικού του Bentham, και το "Eastern Penitentiary"[66] στο Cherry Hill κοντά στη Philadelphia[67]. Την εποχή αυτή, αρχίζει στην Αμερική η κατασκευή των μεγάλων σωφρονιστηρίων, σε μια λογική εγκατάλειψης «του στοιβάγματος των κρατουμένων σε χώρους αποθήκευσης ανθρώπων[68]» και εστίασης πλέον στο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει ο ίδιος ο χώρος και η οργάνωσή του στην εφαρμογή πειθαρχικών μεθόδων και στην άσκηση επιτήρησης.

α) Το απομονωτικό σωφρονιστικό σύστημα

Ειδικότερα, λοιπόν, στο λεγόμενο απομονωτικό σωφρονιστικό σύστημα, το οποίο αποτελεί το πρώτο σύστημα πειθαρχικής διαβίωσης και έλκει την καταγωγή του από το μοναστικό κυρωτικό σύστημα[69], ο κρατούμενος παρέμενε σε πλήρη απομόνωση, τόσο την ημέρα όσο και τη νύχτα. Εργαζόταν μόνος στο κελί του, μπορούσε να κάνει περίπατο σε μια ατομική αυλή, ενώ στόχος ήταν μέσα από την Αγία Γραφή και άλλα ωφέλιμα για την ηθική του βιβλία να έρθει αντιμέτωπος με τον εαυτό του και με τις σκέψεις του, να οδηγηθεί στη μετάνοια και εντέλει να φτάσει στην «κάθαρση»[70]. Η απομόνωση συντελούσε, επίσης, στην αποτροπή σχηματισμού ενός αλληλέγγυου πληθυσμού και κατ' επέκταση στην αποτροπή εξεγέρσεων και αποδράσεων[71]. Το σύστημα αυτό πήρε την οριστική του μορφή το 1829 και η πρώτη φυλακή που οργανώθηκε έτσι ήταν το Ανατολικό Κρατικό Σωφρονιστήριο ("Eastern Penitentiary"), όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, που σχεδιάστηκε από τον John Haviland, και έπαψε να λειτουργεί το 1966. Είχε σχήμα ακτινωτό και

66 Πρόκειται για ένα σωφρονιστικό σύστημα βασισμένο στις ιδέες των Κουάκερων και κυρίως στη συμβολή των Penn και Franklin, που ίδρυσαν στη Φιλαδέλφεια το 1776 Εταιρεία Φυλακών, με προσπάθειες της οποίας ιδρύθηκε το 1804 μια νέα φυλακή, εξελικτική μορφή του Πανοπτικού, με χωρισμό των κρατουμένων κατά φύλο, ηλικία και ικανότητα για εργασία, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 166 και Χ*άιδου Α.*, Το σωφρονιστικό σύστημα, ό.π., σ. 40.

67 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. σ. 228.

68 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής, ό.π., σ. 39.

69 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 177.

70 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 164 και *Αλεξιάδης Σ.*, Σωφρονιστική, ό.π., σ. 31.

71 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής, ό.π., σ. 42.

περιλάμβανε 252 ευρύχωρα κελιά που μπορούσαν να εποπτεύονται από ένα κεντρικό σημείο[72]. Η βασική εργασιακή πρακτική των κρατουμένων εκεί είχε διπλή στοχοθεσία: πρώτον τη μείωση του χρόνου απόλυσης και δεύτερον την παραγωγή προϊόντων, από την πώληση των οποίων θα μπορούσαν να εξοικονομηθούν κάποια ποσά για τη διοίκηση της φυλακής[73]. Το σύστημα αυτό μεταφυτεύτηκε στην Αγγλία, όπου το 1842 κτίστηκε στο Λονδίνο η υπερμεγέθης για την εποχή εκείνη φυλακή-μοντέλο του Pentonville[74]. Ο πρώτος από τους μεταρρυθμιστές, που επιζητεί τον απομονωτικό εγκλεισμό των κρατουμένων και αποδίδει στο κελί πρωταρχικό ρόλο στην προσπάθεια αναμόρφωσης του παραβάτη είναι ο Hanway το 1775 (πριν ακόμη και από τον Howard)[75].

Ως κύρια επιχειρήματα υπέρ του απομονωτικού σωφρονιστικού συστήματος προβάλλονται η αποφυγή της εξαχρείωσης και της εγκληματογόνου επίδρασης που συνεπάγεται ο συγχρωτισμός μεταξύ των κρατουμένων, η δυνατότητα που δίνεται στον κρατούμενο να γνωρίσει τον εαυτό του, να έρθει αντιμέτωπος με τις πράξεις του και να βελτιωθεί και τέλος, από τεχνική άποψη η διευκόλυνση της λειτουργίας της φυλακής, η τήρηση της τάξης και η αποτροπή αποδράσεων. Τα επιχειρήματα κατά του απομονωτικού συστήματος συνοψίζονται κυρίως στις δυσμενείς συνέπειες που η απόλυτη απομόνωση επιφέρει στον ψυχικό κόσμο του κρατούμενου και στο παράδοξο να επιδιώκεται η επανεισδοχή του κρατουμένου στους κόλπους της κοινωνίας μέσω μιας απομονωτικής κράτησης[76]. Η Boston Prison Discipline Society σε μια ετήσια έκθεσή της το 1843 συνόψισε ως μειονεκτήματα του πενσιλβανικού συστήματος, μεταξύ άλλων, ότι η προσφερόμενη εργασία δεν ήταν ικανή να συμβάλει στην αναμόρφωση των κρατουμένων, ότι δεν πέτυχε ούτε να εκφοβίσει τρίτους αλλά ούτε και να αποτρέψει την υποτροπή των κρατουμένων και ότι επέδρασε αρνητικά στη σωματική, ψυχική υγεία και αυτοεκτίμηση των τελευταίων[77].

β) Το μικτό σωφρονιστικό σύστημα

Τα μειονεκτήματα του απομονωτικού συστήματος, σε συνδυασμό με την ταχεία εκβιομηχάνιση των ΗΠΑ που δημιουργεί ανάγκη εύρεσης εργατικού δυναμικού, το θέτουν σε

72 Κουράκης Ε. Ν., Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 164.

73 Δημόπουλος Χ., Σωφρονιστικό δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009, σ. 42.

74 Αλεξιάδης Σ., Σωφρονιστική, ό.π., σ. 31.

75 Αρχιμανδρίτου Μ., Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 159-160.

76 Αλεξιάδης Σ., Σωφρονιστική, ό.π., σ. 32-3.

77 Δημόπουλος Χ., Σωφρονιστικό δίκαιο, ό.π., σ. 48-9.

αχρησία. Κατά το μικτό ή ωβούρνειο (καθώς εφαρμόσθηκε οργανωμένο για πρώτη φορά στη φυλακή του Auburn της Νέας Υόρκης, το 1823 και αργότερα στο Ossining, γνωστό ως φυλακή Sing-Sing) ή σύστημα της σιωπής, οι κατάδικοι βρίσκονταν σε απομόνωση μόνο κατά τη νύχτα σε ατομικά κελιά πολύ μικρού μεγέθους, που προορίζονταν μόνο για την κατάκλιση, ενώ την ημέρα μπορούσαν και όφειλαν να εργάζονται από κοινού σε εργαστήρια της φυλακής, τηρώντας όμως τον κανόνα της απόλυτης σιωπής, η παράβαση του οποίου αποτελούσε πειθαρχικό παράπτωμα και τιμωρούνταν με μαστίγωμα[78]. Απαγορευόταν, μάλιστα ακόμη και η ανταλλαγή νευμάτων, τόσο κατά το γεύμα όσο και κατά την εργασία. Επρόκειτο για ένα καθεστώς απόλυτης υπακοής, με υπερβολικά μέτρα πειθαρχίας, μεταξύ των οποίων η ορθοστασία και η ειδική ενδυμασία, αλλά με προεξάρχον το μέτρο του "lockstep", δηλαδή της παράταξης των κρατουμένων του ενός πίσω από τον άλλον, με το κεφάλι γυρισμένο προς τα δεξιά, χαμηλωμένο προς το έδαφος και με το ένα χέρι ακουμπισμένο στο ώμο του μπροστινού, που σκοπό είχε όχι μόνο να εμποδίζει τους καταδίκους να επικοινωνούν καθώς μετακινούνταν αλλά και να τους υποβιβάζει[79]. Στην πράξη επινοείται ένα σύστημα ημι-στρατιωτικής πειθαρχικής διαβίωσης, με λεπτομερή και απαρέγκλιτη ρύθμιση κάθε κίνησης των κρατουμένων[80]. Ρόλο στην καθιέρωση αυτού του συστήματος έπαιξε η ανάγκη περιορισμού του κόστους των φυλακών -το οποίο είχε εκτοξευθεί υπό το καθεστώς των απομονωτικών σωφρονιστικών συστημάτων- αλλά και εκμετάλλευσης της εργασίας των καταδίκων, η οποία ήταν περισσότερο παραγωγική υπό αυτή τη δομή[81]. Βασικό πλεονέκτημα του συστήματος αυτού θεωρείται η αποφυγή των ανεπιθύμητων αποτελεσμάτων που η απόλυτη απομόνωση επέφερε στον ψυχικό κόσμο του κρατουμένου. Επιπλέον, η από κοινού εργασία, τηρουμένου του κανόνα της σιωπής, θεωρήθηκε ότι οδηγούσε στην κοινωνικοποίηση των κρατουμένων, στην έξη τους στην παραγωγική εργασία αλλά και στην πειθάρχησή τους. Εξαπλώθηκε στις πολιτείες της Βόρειας Αμερικής, όπου στα επόμενα 50 χρόνια ιδρύθηκαν πάνω από 30 κρατικές φυλακές τέτοιου είδους και υιοθετήθηκε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες[82], όπως το Βέλγιο[83].

---

78 Κουράκης Ε. Ν., Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 166 και *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 241.

79 Bartollas C., Introduction to corrections, ό.π., σ. 17 και *Duffee D., Fitch R.*, An introduction to corrections ό.π., σ. 120.

80 Αρχιμανδρίτου Μ., Η φυλάκιση..., ό.π., σ.179.

81 Αλεξιάδης Σ., Σωφρονιστική, ό.π., σ. 34.

82 Τα σωφρονιστικά συστήματα που αναπτύχθηκαν στις ΗΠΑ έγιναν γνωστά στην Ευρώπη, κυρίως μέσα από τα βιβλία που Γάλλων G. Beaumont A., Tocqueville και Ch. Lucas, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 168.

83 Δημόπουλος Χ., Η φυλακή, ό.π., σ. 242 και *Αλεξιάδης Σ.*, Σωφρονιστική, ό.π., σ. 35.

Το αποχωριστικό σύστημα, που αποτελούσε τη σωφρονιστική μέθοδο των Κουάκερων[84] στην Pennsylvania, ήταν προσανατολισμένο στην κυρίαρχη θρησκευτική ηθική και στόχευε στην παραγωγή έντιμων προσώπων, ενώ η μέθοδος των Νεοϋρκέζων, δηλαδή αυτή του μικτού σωφρονιστικού συστήματος, εμπνεόταν από το βιομηχανικό ιδεώδες και απέβλεπε στη δημιουργία υπάκουων πολιτών[85].

γ) Το προοδευτικό σωφρονιστικό σύστημα-Alexander Maconochie

Κανένα από τα δύο προηγούμενα σωφρονιστικά συστήματα δεν επέφερε τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Η απομόνωση, η πειθαρχία, η εκπαιδευτική και θρησκευτική διδαχή δεν προωθούσαν την αναμόρφωση των κρατουμένων. Έτσι ξεκίνησε εκ νέου προσπάθεια προκειμένου να βρεθεί ένα νέο σωφρονιστικό σύστημα, περισσότερο ευέλικτο και όχι δυσβάσταχτα κοστοβόρο, που θα πετύχαινε την αναμόρφωση των κρατουμένων και την ομαλή επανεισδοχή τους στην κοινωνία[86]. Οι σχετικές προσπάθειες κατέληξαν στην επινόηση του προοδευτικού σωφρονιστικού συστήματος, του οποίου εμπνευστής είναι ο Σκώτος πλοίαρχος Alexander Maconochie, ο οποίος το 1840 βρέθηκε στη νήσο Norfolk της Ωκεανίας -βρετανική ποινική αποικία[87]- για να ερευνήσει τις συνθήκες κράτησης και διαβίωσης των εκεί υπότροπων εξόριστων, κατά κύριο λόγο θανατοποινιτών, οι οποίες και αποδείχθηκαν άθλιες.

Το προοδευτικό σύστημα του Maconochie εφαρμόστηκε από το 1840 έως το 1844 και αποτελεί, μεταξύ άλλων μια ανθρωπιστική απάντηση στο βρετανικό σύστημα μεταφοράς των

84 Οι Κουάκεροι πιστεύουν ότι η φυλάκιση πρέπει να έχει τη μορφή αναγκαστικής απόσυρσης από τους πειρασμούς, προκειμένου μέσα από την απομόνωση ο κρατούμενος να έρθει αντιμέτωπος με τον εαυτό του, να αναλογιστεί τις πράξεις του και να φτάσει στην κάθαρση, *Αρχιμανδρίτου Μ*., Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 147.

85 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 244 και *Δημόπουλος Χ.*, Σωφρονιστικό δίκαιο, ό.π., σ. 54.

86 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 247.

87 Η μεταφορά των καταδίκων στις αποικίες ή εκτόπιση αποτελεί αγγλική πρακτική. Πιο συγκεκριμένα, το 1717 θεσμοθετείται στη Μεγάλη Βρετανία ειδικός νόμος για τη μεταφορά καταδίκων στην Αμερική, ως εναλλακτική ποινή για όσους τους είχε χαριστεί και μετατραπεί η θανατική ποινή σε εκτοπισμό. Εντούτοις, το μέτρο αυτό δεν ταυτίζεται με την απλή εξορία, την απομάκρυνση δηλαδή από την οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον και την υποχρέωση διαβίωσης σε ένα ξένο τόπο. Το ζητούμενο εν προκειμένω είναι η παροχή εργασίας από τους καταδίκους, ως μια λύση σε δύο προβλήματα, το έγκλημα και τη φτώχεια. Έτσι, πέρα από το κλιμακούμενο ανθρωπιστικό ενδιαφέρον σχετικά με τη χρησιμότητα της θανατικής ποινής και την ευαισθητοποίηση γύρω από τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές -που άλλωστε είχαν ήδη τεθεί από τον Howard και το πρωτοποριακό του έργο- η νέα κατάσταση που εισάγει ο νόμος αυτός έχει και οικονομική διάσταση. Ο εκτοπισμός καταδίκων έπαυσε με τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας (1775-1783), οπότε και το ενδιαφέρον της βρετανικής αυτοκρατορίας στράφηκε στην αποικία της Αυστραλίας. Με την Penal Servitude Act 1857 καταργήθηκε τυπικά δια παντός η μεταφορά καταδίκων στην Αυστραλία. Στην Ευρώπη της πρώιμης νεωτερικότητας υπάρχουν ακόμη -πέρα από τη μεταφορά καταδίκων στις αποικίες- τρεις ακόμη μορφές ποινικής δουλείας: η καταδίκη στις γαλέρες, η καταδίκη σε δημόσια έργα και η φυλάκιση με αναγκαστική εργασία, *Σκανδάμης Μ.,* Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σ. 3-5, 12 και *Αρχιμανδρίτου Μ*., Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 127, 147.

κρατουμένων στην Αυστραλία και δημιουργίας σωφρονιστικών αποικιών[88]. Δεν απορρίπτει γενικά όλα τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων συστημάτων, τα αξιοποιεί όμως με τρόπο πιο μεθοδικό, έχοντας ως βασικό γνώμονα πλέον τον ίδιο τον κρατούμενο και την αναγκαιότητα να του παρασχεθούν εκείνα τα μέσα που θα θα συμβάλουν στην αναμόρφωση και βελτίωσή του[89]. Βασική πεποίθηση του Maconochie ήταν, ότι η μακρόχρονη καταδίκη, που δεν άφηνε περιθώριο ελπίδας στον κρατούμενο πριν από την ολοκλήρωση της ποινής, ήταν στοιχείο που έπρεπε να διορθωθεί και εν γένει ότι οι ποινές της φυλάκισης δε θα πρέπει να είναι καθορισμένες ως προς τη διάρκειά τους εκ των προτέρων. Πίστευε ότι ο κρατούμενος μπορούσε να αναπτύξει αίσθημα ευθύνης μέσω της εργασίας και της εγκράτειας και έτσι, σχεδίασε ένα τεχνικό σύστημα αξιολόγησης των καταδίκων με συγκεκριμένους βαθμούς, σύμφωνα με το οποίο ο κρατούμενος είχε την ευκαιρία να κερδίσει την ελευθερία του νωρίτερα, μέσα από την καλή διαγωγή, την εργασία και την εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, η στέρηση της ελευθερίας χωριζόταν σε τρία διαδοχικά στάδια -από το πιο αυστηρό στο λιγότερο αυστηρό- με τελικό προορισμό την κοινωνική επανένταξη του κρατουμένου. Κατά το πρώτο στάδιο η κράτηση και η εργασία λαμβάνουν χώρα υπό αυστηρή πειθαρχία. Στο δεύτερο, οι κρατούμενοι μοιράζονται σε ομάδες, στις οποίες εργάζονται και εκπαιδεύονται συλλέγοντας βαθμούς από κοινού και στο τρίτο και τελευταίο στάδιο, οι κρατούμενοι λάμβαναν το λεγόμενο δελτίο αδείας ("ticket of leave"), την ευκαιρία δηλαδή να ζήσουν ελεύθεροι στο νησί[90]. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος «το κλειδί της ελευθερίας τώρα ανήκει στον ίδιο τον κρατούμενο [...]. Το σύστημά μου βρίσκει τους φυλακισμένους στον πάτο ενός βαθιού πηγαδιού, τους παρέχει την σκάλα και με κόπο και εργατικότητα, βήμα-βήμα τους δίνει την εκπαίδευση, τις αρχές και τις συνήθειες της οικονομίας και της αυτοδιαχείρισης σε κάθε στάδιο, έως ότου να τους βγάλει έξω, δηλαδή στην επιφάνεια του πηγαδιού, όχι μόνο κατέχοντας τη διδασκαλία και τις συνήθειες, αλλά με την απόδειξη ότι πέρασαν πράγματι μέσα από αυτή τη διαδικασία»[91].

δ) Το Ιρλανδικό σωφρονιστικό σύστημα- Sir Walter Crofton

«Το σύστημα του Maconochie γοήτευσε τη διανόηση της εποχής και ωρίμασε την παγκόσμια σωφρονιστική σκέψη με τις προοδευτικές αντιλήψεις του για μια βελτιωτική,

88 *Σκανδάμης Μ.,* Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π., σ. 7.

89 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 248.

90 *Σκανδάμης Μ.,* Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, σ. 8-9, *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 248 και *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 172-173.

91 *Δημόπουλος Χ.*, Σωφρονιστικό δίκαιο, ό.π., σ. 57, 71.

αναμορφωτική και επανενταξιακή διαδικασία υπέρ των κρατουμένων»[92]. Παρόλο που η γραφειοκρατεία της εποχής στάθηκε εμπόδιο στην ενσάρκωση των προσπαθειών του, αυτό δεν αποτέλεσε τροχοπέδη για την υιοθέτηση και περαιτέρω διεύρυνση, συστηματοποίηση και εντέλει εφαρμογή στην Ιρλανδία της πληρέστερης μορφής του προοδευτικού συστήματος από τον Sir Walter Crofton, επικεφαλής της διοίκησης των φυλακών από το 1853. Ο τελευταίος στηρίχθηκε στις βασικές διατυπώσεις του Maconochie, προσαρμοσμένες, όμως, σε συνθήκες αστικών φυλακών, ενώ εισήγαγε και κάποιες σημαντικές μεταρρυθμίσεις (προοδευτική μετάβαση από μια αυστηρότερη φυλακή σε μια ηπιότερη, αυστηρή επιτήρηση κατά την άδεια απόλυσης, ποινές αόριστης διάρκειας), με στόχο η έκτιση της ποινής να συμβάλει με βεβαιότητα στην μετατροπή των καταδίκων (που ήταν υπότροποι εγκληματίες) σε νομοταγείς πολίτες και παραγωγικά μέλη της κοινωνίας[93]. Με τη σκέψη, ότι στις φυλακές επιδιώκεται η αναμόρφωση του κρατουμένου, ο οποίος μετανοεί και επιλέγει να μην εγκληματήσει ξανά, ο Crofton εισηγείται την εφαρμογή τριών σταδίων κατά τη διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποινής, ως τον κατάλληλο μηχανισμό που θα διαπιστώνει αυτή τη μετάνοια και θα αποφασίζει τη διακοπή της έκτισης της ποινής περαιτέρω.

Κατά το πρώτο στάδιο, ο κατάδικος υφίσταται τιμωρητική μεταχείριση, σε αποχωριστική φυλακή για 8-9 μήνες ή και περισσότερο, με απομόνωση στο κελί του, μειωμένη διατροφή, ανούσια εργασία και θρησκευτική διδαχή. Κατά το δεύτερο στάδιο, λαμβάνει χώρα η σωφρονιστική ταξινόμηση των κρατουμένων. Τηρείται ένα λεπτομερές, μηνιαίο αρχείο, στο οποίο καταγράφονται τα στοιχεία προόδου του κρατουμένου, ο οποίος καλείται να ανταποκριθεί σε μια αξιολογική κρίση, η οποία περιλαμβάνει τέσσερις διαδοχικές τάξεις, το εισιτήριο για τις οποίες είναι οι βαθμοί που μπορεί να συγκεντρώσει μέσω της καλής διαγωγής, της εκπαίδευσης και της εργασίας. Κατά το τρίτο στάδιο δεν υπάρχουν βαθμοί· εδώ δοκιμάζεται το αποτέλεσμα της αυτοπειθαρχίας και λαμβάνει χώρα η προετοιμασία για την απόλυση, που πραγματοποιείται στις ενδιάμεσες φυλακές, με ηπιότερες συνθήκες κράτησης, ομοιάζουσες στην ελεύθερη ζωή. Με την επιτυχή ολοκλήρωση αυτού του σταδίου, ο απολυόμενος πλέον λαμβάνει δελτίο αδείας ή ακριβέστερα απόλυση υπό όρο και δοκιμάζεται, υπό καθεστώς αυστηρής επιτήρησης στην κοινωνία, ως εργαζόμενος -χωρίς να αποκλείεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και ο χαρισμός του υπολοίπου της ποινής[94].

Πλεονεκτήματα του συστήματος αυτού είναι η επικέντρωση στην αναμόρφωση και βελτίωση των κρατουμένων και όχι η «συνθλιβή» της προσωπικότητάς του, η συνειδητοποίηση εκ

92 *Σκανδάμης Μ.,* Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π., σ. 20.

93 *Σκανδάμης Μ.,* Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π., σ. 20 και *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση.., ό.π., σ. 141.

94 *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 265, *Δημόπουλος Χ.*, Σωφρονιστικό δίκαιο, ό.π., σ. 75, 78, *Σκανδάμης Μ.,* Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π., σ. 21 και *Αλεξιάδης Σ.*, Σωφρονιστική, ό.π., σ. 36.

μέρους του των ευθυνών του, η εξατομικευτική μεταχείριση, η έξη στην εργασία, ενώ ως μειονεκτήματα σημειώνονται το υψηλό λειτουργικό κόστος, οι εξειδικευμένες απαιτήσεις ενός τόσο πολύπλοκου συστήματος -τόσο με ατομικά κελιά όσο και με εγκαταστάσεις για εργασία από κοινού- η πρακτική δυσκολία διαπίστωσης της προόδου των κρατουμένων και το αίσθημα αβεβαιότητας που γεννά η αοριστία της καταδίκης[95]. Το προοδευτικό σύστημα ουσιαστικά αποκρυστάλλωσε το αναμορφωτικό ιδεώδες της σωφρονιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων. Η αναμόρφωση και η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων απόκτησαν θεωρητική αξία και πρακτική ισχύ, μόνο μέσα από την προοδευτική σωφρονιστική μεταχείριση.

Σύμφωνα με τη διακήρυξη των αρχών της συνάντησης του Cincinnati το 1870, ο σκοπός της φυλακής τώρα έπρεπε να συνίσταται στην προσπάθεια αναμόρφωσης του δράστη και όχι στην επιβολή μιας στείρας οδύνης. Το αποκορύφωμα της εξέλιξης του προοδευτικού συστήματος ήταν η ίδρυση του λεγόμενου αναμορφωτικού συστήματος στο "Elmira Reformatory" της Νέας Υόρκης το 1876**,** όταν ήταν διευθυντής εκεί ο Brockway. Το σύστημα αυτό στηριζόταν στο θεσμό της αόριστης καταδίκης και στην απόλυση υπό όρο και αφορούσε κυρίως σε νεαρά μη υπότροπα άτομα 16-30 ετών, τα οποία είχαν υποπέσει σε σοβαρά εγκλήματα, αλλά κρίνονταν ως βελτιώσιμα και για το λόγο αυτό μεγαλύτερης βαρύτητας ήταν η διαγωγή και συμπεριφορά του δράστη κατά την κράτησή του και όχι τόσο η ίδια η παραβατική πράξη. Παράγοντας-κλειδί για την ομαλή κοινωνική επανένταξη του καταδίκου θεωρούσε πως είναι η εκπαίδευση και για το λόγο αυτό προσπάθησε να δημιουργήσει μια ατμόσφαιρα σχολείου, με εκπαιδευτική και ηθική νουθεσία. Εξέλιξη του αναμορφωτικού συστήματος στο πεδίο των ανηλίκων δραστών είναι οι φυλακές "Borstal", που λειτούργησαν αρχικά στο φερώνυμο αγγλικό χωριό και θεσμοθετήθηκαν στην ευρύτερη επικράτεια της Μεγάλης Βρετανίας το 1908[96].

Από τα παραπάνω, προκύπτει εναργώς, ότι από τις αρχές του 17ου έως τα μέσα του 19ου αιώνα παρατηρείται μια ριζική αλλαγή του ποινικού συστήματος. Πρωταγωνιστής αυτής της αλλαγής είναι η φυλακή, η οποία και αναδεικνύεται σε πρωταρχικό εργαλείο στον αγώνα κατά του εγκλήματος. Σαφές είναι, επίσης, ότι η κυριαρχία της φυλακής προς το τέλος του 18ου αιώνα στην Αμερική και στην Ευρώπη συνδέεται με εντελώς διαφορετικές ιδεολογικές επιδράσεις στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Η Γαλλική Επανάσταση αποτελεί το ιδεολογικό της έρεισμα στην Ευρώπη, ενώ ορισμένες θρησκευτικές επιδράσεις παίζουν αυτό το ρόλο για την αμερικανική ήπειρο. Η ανάδυση, βέβαια, της φυλάκισης, ως τρόπου έκτισης μιας στερητικής της ελευθερίας

---

95 Δημόπουλος Χ., Σωφρονιστικό δίκαιο, ό.π., σ. 88 και Χ*άιδου Α.*, Το σωφρονιστικό δίκαιο, ό.π., σ. 43.

96 Κουράκης Ε. Ν., Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 176-177 και *Δημόπουλος Χ.*, Η φυλακή, ό.π., σ. 283, 286.

ποινής, δεν εξηγείται μόνο με όρους ιδεολογικούς και θρησκευτικούς, αντίθετα σε αυτήν έχουν συμβάλει και άλλοι παράγοντες, η παρουσίαση των οποίων επιχειρείται ευθύς κατωτέρω.

5) Η κατάργηση της δημόσιας εκτέλεσης και η αλλαγή στις κοινωνικές ευαισθησίες

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, οι πρώτοι οίκοι εργασίας ιδρύονται κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του δέκατου έβδομου αιώνα και σηματοδοτούν την τοποθέτηση της ιδρυματικής λύσης στο κέντρο του ποινικού ελέγχου. Αυτή η ανάπτυξη έλαβε χώρα ταυτόχρονα με τη μείωση της χρήσης των παλιών τιμωρητικών μορφών της θανατικής ποινής και των σωματικών τιμωριών και συνέπεσε με τη γενική οικονομική, πολιτική και πολιτιστική αφύπνιση του Διαφωτισμού. Η «θεαματική» μεσαιωνική φυλακή αποτελεί παρελθόν κατά τον 18^{ο} αιώνα, εποχή όπου εμφανίζονται στον ορίζοντα οι μεγάλες κλειστές φυλακές-σωφρονιστήρια, με την έκτιση της ποινής από δημόσιο θέαμα να καθίσταται δημόσιο μυστικό.

Η κατάργηση της δημόσιας εκτέλεσης δεν πρέπει, σύμφωνα με τον Spierenburg, να θεωρείται ως ένα ανεξάρτητο γεγονός, αλλά ως ένα στάδιο σε μια εκτεταμένη διαδικασία αλλαγής που έφερε την ιδιωτικοποίηση της τιμωρίας και μια μείωση στην επίδειξη του βασανιστηρίου[97]. Προκειμένου να κατανοήσουμε την μετατόπιση αυτή πρέπει, λοιπόν, να εξετάσουμε τις γενικότερες κοινωνικές συνθήκες της εποχής, που αφορούσαν την στάση απέναντι στους παραβάτες του νόμου, το θεσμό της οικογένειας αλλά και το ίδιο το ανθρώπινο σώμα[98]. Στο μετασχηματισμό, λοιπόν, αυτό -που διαρκεί από τις αρχές του 17^{ου} ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα- συνέδραμε, μεταξύ άλλων, η αλλαγή των στάσεων, των νοοτροπιών και της κοινωνικής ευαισθησίας του κοινωνικού συνόλου, που δε δέχεται αναντίρρητα πλέον τη δημόσια τιμωρία. Το σώμα σταδιακά παύει να θεωρείται ελκυστικό αντικείμενο ποινικού ελέγχου, τουλάχιστον τέτοιου που αφήνει ορατά στίγματα με την επιβολή δημοσίων σωματικών ποινών[99]. Για μια πολύ μεγάλη χρονική περίοδο στην Ευρώπη, το επίπεδο της δημόσιας ασφάλειας ήταν χαμηλό, τα άτομα συνήθως ήταν οπλισμένα, τα βασανιστήρια και οι σωματικές τιμωρίες -μεταχείριση που σήμερα φαντάζει θηριώδης- ήταν ένα καθημερινό φαινόμενο που αντικατόπτριζε τη μικρή -αν όχι μηδαμινή- σημασία που οι άνθρωποι έδιναν στο σώμα και τον πόνο και εναρμονιζόταν με μία αντίληψη κατά την οποία η σωματική

97 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 158.

98 *Spierenburg P.*, The body and the state: early modern Europe, στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 49.

99 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 120 και *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής, ό.π., σ. 170.

ταλαιπωρία και ο θάνατος γίνονταν δεκτά χωρίς ιδιαίτερη εντύπωση[100]. Η παρατηρούμενη όλο και μειούμενη ανοχή και αντοχή απέναντι στη βία και η αποστροφή για τη σωματική ταλαιπωρία υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για την αλλαγή που συντελέστηκε στις ποινικές πρακτικές. Το 19ο αιώνα η δημόσια τιμωρία παύει να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη των ιθυνόντων, οι οποίοι στρέφονται προς τη φυλάκιση[101].

Ο όρος πολιτισμός, κατά τον Elias, δεν είναι κάτι που οι δυτικές κοινωνίες δικαιωματικά κατέχουν, αλλά το τρέχον σημείο μιας μακράς ιστορικής διαδικασίας. Κατά τη διαδικασία εκπολιτισμού[102] λαμβάνει χώρα μια συγκεκριμένη μεταμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, οι ευαισθησίες παίρνουν τη μορφή αφενός απέχθειας για τα ενοχλητικά και σκληρά θεάματα και αφετέρου συμπόνοιας για την ταλαιπωρία του άλλου και στοιχείο-κλειδί αποτελεί η διαδικασία ιδιωτικοποίησης, που εξαφανίζει ορισμένες εκφάνσεις της ζωής -που θεωρείται ότι συμπυκνώνουν τη ζωώδη, ακαλλιέργητη φύση του ανθρώπου- από τη δημόσια σφαίρα[103]. Η βία δεν είναι πια ένα ανεκτό θέαμα και το τέλος των δημόσιων εκτελέσεων αποτελεί καθοριστική στιγμή στην ανάπτυξη της τιμωρίας στον πολιτισμένο κόσμο. Αυτό που οδήγησε στην ιδιωτική τιμωρία ήταν οι αλλαγή στις ευαισθησίες, από το τέλος του 18ου αιώνα προς τα μέσα του 19ου. Αυτό που συναντούμε στα μέσα του 19ου αιώνα είναι ένα αυξανόμενα ισχυρό σώμα, που ξεκίνησε από τους κόλπους της ελίτ, και το οποίο καταδίκαζε τη δημόσια εκτέλεση, καθώς ήταν απεχθής για τις αξίες του πολιτισμένου κόσμου. Αυτό που είχε βαρύτητα μεγαλύτερη ακόμη και από την ίδια την ταλαιπωρία των ατόμων προς εκτέλεση, ήταν το σχετικό θέαμα, το θέαμα του θανάτου, όχι ο ίδιος ο θάνατος[104]. Η βία, λοιπόν, δεν εξαφανίζεται, αλλά περνάει στο παρασκήνιο. Κρύβοντας το δράμα της εκτέλεσης πίσω από τους τοίχους της φυλακής, με την παρουσία μόνο εξουσιοδοτημένων, απρόσωπων ειδικών, η επικοινωνιακή φύση της θανατικής ποινής ταυτόχρονα μειώθηκε και έγινε πιο αξιοπρεπής. Όταν η θανατική ποινή ελάμβανε χώρα κάτω από τέτοιες συνθήκες ήταν ακόμη ανεκτή[105]. Αυτό που πρέπει να τονιστεί, λοιπόν, είναι ότι αυτός ο αφορισμός της βίας και της επιβολής πόνου δεν είναι γενικός. Οι κυβερνητικές πολιτικές επιτρέπουν την επιβολή πόνου και η κοινή γνώμη ακόμη την ανέχεται,

100 *Spierenburg P*., The body and the state, ό.π., σ. 50, *Δασκαλάκης Η*., Μεταχείριση εγκληματία, ό.π., σ. 15 και *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 221.

101 *Spierenburg P*., The body and the state, ό.π., σ. 58.

102 Η εκπολιτιστική διαδικασία της τιμωρίας είναι επίσης εμφανής στην «εξυγίανση» της ποινικής πρακτικής και της ποινικής γλώσσας. Οι «φυλακές» έγιναν «σωφρονιστικά καταστήματα» και οι «φυλακισμένοι» «τρόφιμοι», *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 235.

103 *Pratt J*., Punishment and civilization: penal tolerance and intolerance in modern society, Sage, London-Thousand Oaks-New Delhi, 2002, σ. 3, 9 και *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 216, 222.

104 *Pratt J*., Punishment and civilization, ό.π., σ. 15 επ.

105 *Pratt J*., Punishment and civilization, ό.π., σ. 24.

αρκεί να έχει μια συγκεκριμένη μορφή. Ο ψυχικός, σταδιακά επιβαλλόμενος, διακριτικός πόνος, ο απομακρυσμένος από την κοινή θέα, υπό το μανδύα της «στέρησης της ελευθερίας» δεν αποτελεί βαριά προσβολή για τις ευαισθησίες μας[106]. Στα μέσα του 19ου αιώνα, οι τοίχοι της φυλακής απομακρύνουν τον ποινικό κόσμο από τη δημόσια σφαίρα. Μία από τις κύριες λειτουργίες της φυλακής ήταν να κρύβει τις σκηνές και τις πρακτικές που είχαν γίνει προσβλητικές και απαράδεκτες. Η ίδρυση του μοντέλου φυλακής Pentonville, στο Λονδίνο το 1842, αποτέλεσε ένα μεγάλο βήμα στον εκπολιτισμό της τιμωρίας. Η φυλάκιση ήρθε να αντικαταστήσει το «απεχθές καρναβάλι της δημόσιας τιμωρίας»[107].

6) Ο οικονομικός παράγοντας

Οι συγγραφείς G. Rusche και O. Kirchheimer προτείνουν μια διαφορετική οπτική. Στο έργο τους "Punishment and social structure" επιχειρούν, μέσα από μια εξιστόρηση των ποινικών μεθόδων που κυριάρχησαν από το Μεσαίωνα μέχρι και τα μέσα του 20ου αιώνα, να απαντήσουν σε μια σειρά από ερωτήματα, πυρήνας των οποίων είναι γιατί συγκεκριμένες μέθοδοι τιμωρίας υιοθετήθηκαν ή απορρίφθηκαν σε μία δεδομένη κοινωνική κατάσταση και εάν αυτές επηρεάζονται και σε ποιο βαθμό από τις κοινωνικές σχέσεις. «Η τιμωρία αυτή καθεαυτή δεν είναι κάτι το υπαρκτό. Το μόνο που πραγματικά υπάρχει είναι συγκεκριμένα συστήματα τιμωρίας...»[108], ή με τα λόγια του Δημόπουλου: «Ποινή ως τέτοια δεν υπάρχει στην ιδεατή και αχρονική της μορφή, παρά μόνο πραγματικό αντικείμενο έρευνας είναι η ποινή στις ειδικές της εκδηλώσεις[109]». Για τους δύο συγγραφείς ο παράγοντας ο πιο καταλυτικός για την αποδοχή ή απόρριψη μιας ποινής σε μια δεδομένη χρονική στιγμή είναι το σύστημα παραγωγής που κυριαρχεί. Η τιμωρία είναι ένα σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο, με διαφορετική μορφή σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, και όχι μια απλή συνέπεια του εγκλήματος, ή η άλλη όψη του, η προσπάθεια αντιμετώπισής του. Είναι ένας μηχανισμός άρρηκτα συνδεδεμένος με την ταξική πάλη πλουσίων και φτωχών, αστικής τάξης και προλεταριάτου[110]. Όπως η τιμωρία δεν είναι κάτι το σταθερό έτσι και η ίδια η αξία της ανθρώπινης ζωής δεν έχει πάντα την ίδια βαρύτητα. Η αγορά εργασίας, η αύξηση του πληθυσμού και το βιοτικό

106 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 242.

107 *Pratt J.*, Punishment and civilization, ό.π., σ. 35.

108 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 89-90.

109 *Δημόπουλος Χ.*, Σωφρονιστικό δίκαιο, ό.π., σ. 8.

110 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 91-92. Ο Λάζος διευκρινίζει, ότι οι συγγραφείς δεν υποστηρίζουν, όπως συχνά τους αποδίδεται, ότι ο τρόπος παραγωγής καθορίζει το σύστημα τιμωριών και το ποινικό σύστημα, αλλά ότι στη βάση ενός τρόπου παραγωγής κάποια συστήματα τιμωρίας είναι δυνατά και κάποια άλλα όχι, *Λάζος Γ.*, Κριτική Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σ. 88.

επίπεδο[111] είναι κάποιοι μόνο από τους παράγοντες που επηρεάζουν την κοινωνική αξία της ανθρώπινης ζωής. Όταν το εργατικό δυναμικό βρίσκεται σε πλεόνασμα, τότε η ποινική πρακτική έχει το περιθώριο να είναι «απρόσεκτη» με την ανθρώπινη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα, και να τη διαχειρίζεται με βάναυσο τρόπο, όπως συνέβαινε κατά το Μεσαίωνα[112]. Σε περιόδους, όμως, που ο πληθυσμός μειωνόταν και άρα τα εργατικά χέρια βρίσκονταν σε έλλειψη, όπως κατά την μερκαντιλιστική περίοδο, τότε το κράτος δεν προβαίνει τόσο απερίσκεπτα στην αχρήστευση των παραβατών, αλλά προτιμά να τους αξιοποιεί σε καταναγκαστικά έργα, σε γαλέρες και μεταλλεία, σε οίκους αναμόρφωσης και εργασίας[113]. Καθοριστικός παράγοντας των ποινολογικών καινοτομιών ήταν το οικονομικό συμφέρον και από όλες τις δυνάμεις που ήταν υπεύθυνες για τη νέα έμφαση που δόθηκε στη φυλάκιση ως τιμωρία, η πιο σημαντική ήταν το κίνητρο του κέρδους[114].

Ο M. Ignatieff, στο έργο του "A just measure to pain", εξετάζει τις πηγές του σωφρονιστηρίου κατά τη βιομηχανική επανάσταση και εξηγεί τη γέννησή του από την ανάγκη αναζήτησης μιας καινούριας μορφής κοινωνικής τάξης στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Η θέση του για την ανάδυση του σωφρονιστηρίου εντάσσεται σε μία νέα λογική για τις ταξικές σχέσεις και σε ένα σύνολο στρατηγικών και θεσμών για τη διαχείριση των φτωχών[115].

Οι D. Melossi και M. Pavarini υποστηρίζουν, ότι το καθεστώς που επικρατεί στις φυλακές επηρεάζεται από την κατάσταση στην αγορά εργασίας. Μάλιστα, ο πρώτος υπογραμμίζει τη σύνδεση που πιστεύει ότι υπάρχει ανάμεσα στην εργασία μέσα στη φυλακή και στο επίπεδο ζωής των κρατουμένων. Έτσι, όταν η εργασία των κρατουμένων αποτελεί εκμεταλλεύσιμο μέγεθος και εντάσσεται στην ανταγωνιστική παραγωγική διαδικασία τότε οι συνθήκες διαβίωσης αυτών βελτιώνονται, προκειμένου να βρίσκονται σε καλή φυσική κατάσταση και να μπορούν να αποδώσουν τα μέγιστα[116]. Σύμφωνα με τον δεύτερο, μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση, ο χρόνος αναδεικνύεται σε μονάδα μέτρησης της παρεχόμενης εργασίας[117], γεγονός που δίνει δυναμική ώθηση στην καθιέρωση της φυλακής. Η φυλακή αποτελεί, μέσο κοινωνικού ελέγχου, που συνδέεται

111 Σε δύσκολες περιόδους, η εγκληματικότητα μπορεί να παρουσιάζεται ως ένα πιθανό μέσο επιβίωσης. Έτσι το ποινικό δίκαιο και οι κυρώσεις του καλούνται να διασφαλίσουν ότι οι ποινολογικοί θεσμοί διέπονται από ένα καθεστώς πιο δυσάρεστο από τις συνθήκες ζωής, όπως τις βιώνουν οι χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις στην ελεύθερη κοινωνία ("less eligibility"), *Garland D.,* Punishment and modern society, ό.π., σ. 93-94.

112 *Λάζος Γ.*, Κριτική Εγκληματολογία, ό.π., σ. 90.

113 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 93.

114 *Rusche G., Kirchheimer O.*, Punishment and social structure, στο Munchie J., Sparks R. (επιμ.), Imprisonment: European perspectives, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1991, σ. 51.

115 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 125.

116 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής, ό.π., σ. 59.

117 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 161.

με την παραγωγή τύπων ανθρώπων· ειδικότερα, μέσω της εργασίας υποστηρίζεται ότι οι εγκληματίες μετατρέπονται σε προλετάριους, σε πειθαρχημένους πληθυσμούς, έτοιμους να εργαστούν, όπως ο κυρίαρχος τρόπος παραγωγής επιβάλλει, σύμφωνα με τις ανάγκες της αστικής τάξης[118].

Οι μέχρι τότε επιβαλλόμενες αχρηστευτικές κυρώσεις αποτελούσαν, λοιπόν, πλήγμα για την παραγωγή και τον αστικό καπιταλισμό, που είχε ανάγκη από εργατικά χέρια. Θα ήταν παραλογισμός από οικονομική άποψη να συνεχιζόταν η καταστροφή των εγκληματιών. Ο εγκλεισμός στη φυλακή παίρνει τη θέση της θανατικής ποινής και των σωματικών τιμωριών και ο ανθρωπισμός αντικαθιστά τη βαρβαρότητα· ένας ανθρωπισμός άκρως επικερδής. Αυτό το ανθρωπιστικό σύστημα έχασε τη χρησιμότητά του, με τη βιομηχανική επανάσταση και την αντικατάσταση του ανθρώπου από τη μηχανή και έτσι η ποινική πολιτική, την περίοδο αυτή, εγκαταλείπει το σώμα ως πεδίο άσκησης της δύναμής της και υιοθετεί ένα σύστημα μεταρρυθμιστικών κυρώσεων που στοχεύει στην ψυχή[119].

Β) Το έργο του Michel Foucault

Ιδιαίτερη μνεία είναι απαραίτητο να γίνει στο έργο του πολύπλευρου Γάλλου στοχαστή M. Foucault και κυρίως στο βιβλίο του «Επιτήρηση και Τιμωρία» (“Surveiller et punir”), το οποίο αποτελεί σημείο αναφοράς για την κοινωνιολογία της τιμωρίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Cohen το να μιλήσει κάποιος σήμερα για την τιμωρία χωρίς αναφορά στο Foucault, είναι σαν να μιλάει για το ασυνείδητο χωρίς αναφορά στον Freud[120]. Το ιστορικό ζήτημα που φαίνεται να απασχολεί τον Foucault, είναι η εξαφάνιση των δημόσιων εκτελέσεων και των βασανιστηρίων και η ανάδυση της φυλακής ως γενικευμένης μορφής τιμωρίας. Μέσα από μια ιστορική αφήγηση, υπό τη μορφή αντιπαραβολής, καταδεικνύει πώς οι κυριαρχούσες στα μέσα του 18ου αιώνα ιδιαίτερα βίαιες μορφές τιμώρησης, όπως η θανατική ποινή και οι βάναυσες σωματικές τιμωρίες, που γίνονταν με δημόσιο, πανηγυρικό τρόπο[121] παραχωρούν τη θέση τους σε τεχνικές πιο ήπιες, που λαμβάνουν

118 *Βιδάλη Σ.*, Αντεγκληματική πολιτική, ό.π., σ. 25.

119 *Rusche G.*, Labor market and penal sanction: thoughts on the sociology of criminal justice, στο Matthews R. (επιμ.), Imprisonment, Ashgate, Brookfield, 1999, σ. 35 και *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής, ό.π., σ. 70-71.

120 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 131.

121 Όπως χαρακτηριστικά γράφει: «Μέσα σε μερικές δεκαετίες εξαφανίστηκε το βασανισμένο κορμί, το διαμελισμένο, το ακρωτηριασμένο, το συμβολικά σημαδεμένο στο πρόσωπο ή στον ώμο, το εκτεθειμένο ζωντανό ή νεκρό σώμα, που επιδείχνεται σαν θέαμα. Εξαφανίστηκε το σώμα σαν κύριος στόχος της ποινικής καταστολής. Στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, παρόλο που υπήρξαν ακόμη μερικές εντυπωσιακές αναλαμπές, η ζοφερή τιμωρητική φιέστα αρχίζει λίγο λίγο να σβήνει», *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής, Μτφρ. Κ. Χατζηδήμου & Ι. Ράλλη - Επίμετρο Ν. Κουράκη, Ράππας, Αθήνα, 1989, σ. 17.

χώρα με τρόπο «περισσότερο μυστικό, απομονωτικό, ψευδοεπιεική, κατ' επίφαση μόνο ανθρωπιστικό, παράλληλα όμως περισσότερο εξορθολογισμένο και επιστημονικά αποτελεσματικό»[122] και συνοψίζονται στην εμφάνιση της φυλακής. Έτσι, μέσα από την ιδιαίτερα παραστατική και ζωντανή περιγραφή του, βλέπουμε πώς η σοκαριστικά απάνθρωπη εκτέλεση του βασιλοκτόνου Damiens στα 1757, 80 χρόνια μετά έχει αντικατασταθεί από ένα εξαντλητικά καθορισμένο χρονοδιάγραμμα σε αναμορφωτήριο του Παρισιού. Ο στόχος της τιμωρίας αλλάζει, και τα μέτρα τώρα δεν πλήττουν το σώμα, αλλά έχουν νέο στόχο, που δεν είναι άλλος από την ψυχή του παραβάτη, αλλά και των άλλων κοινωνών. Έτσι προκύπτει και η ανάγκη για τη γνώση του τελευταίου, για την κατανόηση των αιτίων της εγκληματικότητάς του, αλλαγή που αποτέλεσε τομή για όλο το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Έτσι, αυτό παρουσιάζεται πλέον να είναι περισσότερο διορθωτικό από ό,τι τιμωρητικό, και η παραγωγή «κανονικότητας» να αποτελεί γι' αυτό ουσιωδέστερο στόχο από την επιβολή τιμωρίας[123].

Η δημόσια εκτέλεση θεωρείται τώρα μια εστία όπου αναζωπυρώνεται η βιαιότητα. Το σώμα παύει να αποτελεί αποδεκτό σημείο αποτύπωσης της κυρίαρχης εξουσίας και ο ρόλος που πλέον διαδραματίζει είναι αυτός του οργάνου, του διάμεσου, που χρησιμοποιείται προκειμένου να στερηθεί από το άτομο το δικαίωμα της ελευθερίας και εντέλει να επιτευχθεί ο απώτερος στόχος, που δεν είναι άλλος από την επίδραση στην ψυχή του καταδικασμένου, στην καρδιά του, στη σκέψη του, στη θέλησή του[124]. Στα τέλη του 18ου αιώνα, τα βασανιστήρια[125] καταγγέλλονται σαν κατάλοιπα βαρβαρότητας παρωχημένης εποχής. Το αδίκημα κατά την κλασική εποχή[126], είναι πράξη, που -πέρα από τη βλάβη που ενδεχομένως προκαλεί στο θύμα- προσβάλλει βαριά τα δικαιώματα του μονάρχη, ο οποίος εξισώνεται με τον ίδιο το νόμο και επομένως το βασανιστήριο είναι το «τελετουργικό που ανασυγκροτεί τη στιγμιαία τραυματισμένη ανώτατη εξουσία»[127]. Η πρόταση των μεταρρυθμιστών νομικών του 18ου αιώνα, για ηπιότερη μεταχείριση των παραβατών,

122 *Κουράκης Ε. Ν.*, Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής στο έργο του Μισέλ Φουκώ, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68Α/1988, σ. 141.

123 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 136.

124 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 18, 20, 27.

125 Ο Jaucourt όριζε το βασανιστήριο ως μια «Σωματική ποινή, οδυνηρή και λίγο πολύ φρικαλέα [...] ένα ανεξήγητο φαινόμενο της έκτασης της ανθρώπινης φαντασίας σε βαρβαρότητα και σε ωμότητα», *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 48.

126 Ο Foucault διακρίνει τρεις εποχές στη γαλλική ιστορία: την αναγεννησιακή (έως περίπου τα μέσα του 17ου αιώνα), την κλασική (έως περίπου τα τέλη του 18ου αιώνα) και τη σύγχρονη, *Κουράκης Ε. Ν.*, Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής..., ό.π., σ. 135.

127 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 65-66.

υπέκρυπτε την ανάγκη περιορισμού της εξουσίας του μονάρχη γενικότερα και αντικατάστασης της «δυσαναλογίας του ικριώματος με μια ορθολογικότερη οικονομία του τιμωρείν» ειδικότερα[128].

Το βασανιστήριο, όμως, δεν μπορεί να ολοκληρωθεί, αν δεν παρίσταται σε αυτό ο λαός. Ένα κρυφό βασανιστήριο είναι άνευ νοήματος, δεν εξυπηρετεί τον σκοπό του παραδειγματισμού, αλλά και της εγχάραξης στις συνειδήσεις των κοινωνών του τρόμου. Ο λαός, εντούτοις, «προσκαλούμενος» σε ένα θέαμα που σκοπό έχει να τον τρομοκρατήσει δεν έχει πάντοτε τις αναμενόμενες και επιθυμητές, για τους επαΐοντες αυτής της παράστασης, αντιδράσεις, καθώς αισθάνεται ανασφάλεια και κίνδυνο για τον εαυτό του. Δεν ήταν σπάνιο, λοιπόν, το φαινόμενο οι εκτελέσεις να εκφυλίζονται σε σκηνές αταξίας, ο λαός να εξεγείρεται, αλλά και να διάκειται ευνοϊκά προς τον καταδικασθέντα, τον οποίο πολλές φορές περιβάλλει με θαυμασμό και τον αντιμετωπίζει ως ήρωα, έτοιμο να θυσιαστεί. Η κυρίαρχη εξουσία, αντιλαμβανόμενη την εκκολαπτόμενη αλληλεγγύη μεταξύ του λαού και των καταδικασθέντων και την αρνητική τροπή που τα βασανιστήρια έπαιρναν για τα συμφέροντά της, στοχεύει στη ρήξη αυτής της επικίνδυνης σχέσης και στη μεταρρύθμιση της ποινικής σκηνής[129]. Οι ποινές που εισάγονται τώρα δεν είναι ελαφρότερες, αλλά ορθότερες, χαρακτηρίζονται ίσως από λιγότερη αυστηρότητα, είναι όμως περισσότερο καθολικές και αναγκαίες, με μεγαλύτερη ευελιξία και ικανότητα εισχώρησης στο κοινωνικό σώμα[130]. Στην παρούσα χρονική φάση, η ποινή της φυλάκισης έχει περιθωριακή μόνο θέση στο ποινικό σύστημα. Αποτελεί την εξειδικευμένη τιμωρία ορισμένων αδικημάτων (αυτά που επιβουλεύονται την ελευθερία, π.χ. αρπαγή, ή όσα προκύπτουν από την κατάχρηση της ελευθερίας, π.χ. διατάραξη δημόσιας τάξης), τίθεται ως όρος για την εφαρμογή κάποιων ποινών (π.χ. καταναγκαστικά έργα) ή ως υποκατάστατο των κατέργων για όσους δεν μπορούν να υποβληθούν σε αυτά (γυναίκες, ανάπηρα παιδιά), ενώ γενικά ο ρόλος της είναι εξασφαλιστικός και εγγυητικός[131]. Πολύ γρήγορα, όμως, και παρά τις δριμείες επικρίσεις[132], η κάθειρξη έγινε η κυριότερη μορφή τιμωρίας.

Το σημείο εφαρμογής της ποινής εδώ δεν είναι η παράσταση, όπως στις δημόσιες εκτελέσεις. Η φυλακή χρησιμοποιεί το σώμα, το εκπαιδεύει, οργανώνει το χρόνο και τις κινήσεις,

128 *Δέγλερης Π., Κορυφίδου Ε., Νικολόπουλος Γ.*, Φυλακή και ποινικό σύστημα στο «Surveiller et punir» του Μισέλ Φουκώ, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68/1988, σ. 105.

129 *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 77, 79, 83.

130 *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 109.

131 *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 153, 158.

132 Ολόκληρη η ανθρωπότητα επισημαίνει τις αδυναμίες και τα μειονεκτήματα της ποινής αυτής -μη αποτροπή των κοινωνών, υψηλό κόστος λειτουργίας, περαιτέρω «εγκληματοποίηση» των καταδίκων, διευκόλυνση αυθαιρεσιών σωφρονιστικού προσωπικού, ψυχική ματαίωση τόσο για τον έγκλειστο όσο και για την οικογένειά του, *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 153, 160.

με σκοπό να μεταμορφώσει την ψυχή του εγκληματία. Μέσα από ένα καθορισμένο στην παραμικρή του λεπτομέρεια πρόγραμμα, επιδιώκεται η λεπτομερής γνώση, εκπαίδευση και υποταγή των σωμάτων και η μετατροπή τους σε πειθήνια και υπάκουα υποκείμενα, διαδικασία καίριας σημασίας για την επιβολή της κυριαρχίας. Γεννιέται, έτσι, αυτό που ονομάζει «πειθαρχικές τεχνικές»[133]. Η πειθαρχία είναι για τον Foucault μια τέχνη του ανθρώπινου σώματος, μια πολιτική ανατομία, που στόχο έχει να εκπαιδεύει συνεχώς τα άτομα, χωρίς φανερά βίαια μέσα και που εμφανίσθηκε από πολύ νωρίς στα κολέγια, στα νοσοκομεία και στη στρατιωτική οργάνωση[134]. Για την άσκηση της πειθαρχίας απαραίτητος είναι ένας μηχανισμός ικανός να εξαναγκάζει με μία και μόνη ματιά, απόλυτα «αδιάκριτος», και ταυτόχρονα απόλυτα «διακριτικός». Η πειθαρχική εξουσία ασκείται γινόμενη η ίδια αόρατη, αλλά επιβάλλοντας στα υποκείμενα που ελέγχει μια κατάσταση μόνιμης και αναγκαστικής ορατότητας[135]. Υπάρχει μια συνεχής, αδιάκοπη επιτήρηση που είναι σε επιφυλακή επιτρέποντας έναν σχολαστικό έλεγχο του σώματος και καταπολεμώντας κάθε απόκλιση από το κανονικό, με μια ολόκληρη σειρά μικροτιμωρήσεων που καταλήγει στην ποινική κύρωση. Οι πειθαρχικές αυτές μέθοδοι αναπτύσσουν ένα καινούριο σύστημα τιμώρησης, που ο ίδιος ονομάζει «κανονικοποίηση». Το Πανοπτικό[136] του Bentham θεωρείται από το φιλόσοφο, ως η επιτομή των αρχών δύναμης-εξουσίας, ως η τελειοποίηση των μεθόδων ελέγχου. Η αρχιτεκτονική οργάνωση του χώρου -με τα κελιά στην περιφέρεια του κύκλου και το εποπτείο, τον πύργο ελέγχου στο κέντρο- επιτρέπει στο φύλακα την οπτική επαφή με όλα τα κελιά και την αδιάκοπη παρακολούθηση των κρατουμένων. Οι τελευταίοι, αντικείμενα όπως χαρακτηριστικά λέει ο Foucault μιας πληροφόρησης και ποτέ υποκείμενα μιας επικοινωνίας, δεν μπορούν να γνωρίζουν πότε όντως παρακολουθούνται, ξέρουν όμως ότι αυτό είναι δυνατό ανά πάσα στιγμή και έτσι τα αποτελέσματα της εξουσίας επιτυγχάνονται αυτόματα, ακόμη και όταν αυτή απουσιάζει. Χωρίς κανένα υλικό όργανο, με μόνη την αρωγή των αρχών της αρχιτεκτονικής και της γεωμετρίας, η

133 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 137-138, 144. Τη θέση ότι, παρόλο που ο εγκλεισμός φαίνεται ως απλή στέρηση της ελευθερίας, στην πραγματικότητα είναι πολύ περισσότερα, καθώς περιλαμβάνει συγκεκριμένες πειθαρχικές, διορθωτικές και τιμωρητικές πρακτικές που επιβάλλονται στον κρατούμενο, χωρίς απαραίτητα να διατυπώνονται στο νόμο είχε διατυπώσει και ο Pashukanis, για τον οποίο η φυλακή είναι μια αστική σύλληψη, που χρησιμοποιεί αντιλήψεις για τον άνθρωπο και την αξία του που αναδύονται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, *Garland D.,* Punishment and modern society, ό.π., σ. 115.

134 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 184-185.

135 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 228, 235, 248.

136 Όταν ο Bentham επινόησε το πανοπτικό σχήμα «καθιέρωσε και τη γέννηση ενός μοντέλου ανώνυμης επιτήρησης της σύγχρονης κοινωνίας, όπου κάθε απόπειρα διαφυγής από τα πλαίσια του κοινωνικού ελέγχου να καθίσταται αδύνατη», *Μαυρής Μ.*, Το πανοπτικό του χρόνου: η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας- έρευνα στη φυλακή Αγίου Στεφάνου Πατρών, Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός, Αθήνα, 2003, σ. 20.

κάθε είδους εξουσία καταφέρνει να ελέγχει και να επενεργεί άμεσα στα άτομα και έπειτα να διαχέεται σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα[137].

Γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, σημειώνεται η μετάβαση στον ποινικό θεσμό της φυλάκισης, σημείο που αποτελεί σημαντικό σταθμό στην ιστορία της ποινικής δικαιοσύνης, άλλως το άνοιγμα προς τον «ανθρωπισμό». Η φυλακή, παρότι νεοεισαχθείσα ποινή, εμφανίζεται τόσο βαθιά ριζωμένη στις συνειδήσεις του κοινωνικού συνόλου, ώστε όλες οι άλλες τιμωρίες πέφτουν σε αχρησία. Γνωστά είναι τα προβλήματα και οι δυσλειτουργίες που παρουσιάζει ο θεσμός αυτός. «Και όμως κανείς δε βλέπει με τι θα μπορούσε να αντικατασταθεί. Πρόκειται για την πιο μισητή λύση, που μολαταύτα κανείς δεν ξέρει πώς να την αποφύγει»[138]. Άλλωστε, μιλάμε για μια κοινωνία, στην οποία η ελευθερία συνιστά ένα ύψιστης σημασίας καθολικό αγαθό, του οποίου η απώλεια έχει για όλους την ίδια αξία και το οποίο μπορεί μέσω της ποινής της φυλάκισης να υπαχθεί σε ποσοτική μέτρηση. Το διπλό αυτό έρεισμα της φυλάκισης την καθιστά την πιο άμεση και την πιο πολιτισμένη από όλες τις ποινές, συμβάλλοντας αναμφισβήτητα στην εδραίωση και την πρωτοκαθεδρία της στο ποινικό οπλοστάσιο των σύγχρονων κρατών[139].

Η φυλακή, από την αρχή, είχε επιφορτιστεί με την υποχρέωση να είναι «ωφέλιμη» και με το καθήκον να επιδρά στα άτομα και να τα βελτιώνει. Για το σκοπό αυτό, προσέτρεξε σε τρία μεγάλα σχήματα: το πολιτικο-ηθικό σχήμα της ατομικής απομόνωσης, το οικονομικό πρότυπο της αναγκαστικής εργασίας και το τεχνικο-ιατρικό πρότυπο της αναμόρφωσης και θεραπείας. Στόχος είναι να καταστεί η φυλακή χώρος, όπου ο εγκληματίας -και όχι πια ο κατάδικος- θα γίνει αντικείμενο μελέτης και η γνώση που θα προκύψει, θα αξιοποιηθεί για την άσκηση της σωφρονιστικής πολιτικής[140]. Ο Foucault υποστηρίζει ότι ανάμεσα στην εξουσία και τη γνώση υπάρχει ένας αδιάρρηκτος και αμφίδρομος δεσμός. Από τη μια, η γνώση παράγει και στηρίζει την εξουσία, αφού την τροφοδοτεί με μεθόδους παρατήρησης, τεχνικές καταχώρισης, διαδικασίες εξέτασης και ελέγχου. Από την άλλη, η εξουσία παράγει και στηρίζει τη γνώση, αφού δημιουργεί νέα αντικείμενα και πεδία γνώσης και παρατήρησης[141].

Η φυλακή, όμως, γρήγορα καταγγέλθηκε ως μια τεράστια αποτυχία της ποινικής δικαιοσύνης. Η κριτική της φυλακής και των μεθόδων της εμφανίζεται ήδη από τα έτη 1820-1845

137 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 143-146 και *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 265, 272, 274.

138 *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 304-305.

139 *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 305.

140 *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 323 επ.

141 *Κουράκης Ε. Ν.*, Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής..., ό.π., σ. 138-139.

και παρουσιάζει σε ορισμένα σημεία μια εκπληκτική διαχρονικότητα που φτάνει έως και τις μέρες μας. Ειδικότερα, τονίζεται ότι η φυλακή δεν είναι ικανή να μειώσει το ποσοστό της εγκληματικότητας, ούτε το φαινόμενο της υποτροπής. Αντίθετα, μάλιστα, υποστηρίζεται, ότι η ίδια κατασκευάζει τους εγκληματίες, αφού επιβάλλει συνθήκες τέτοιας καταπίεσης και βίας, ώστε οι κρατούμενοι -που όπως είναι φυσικό έχουν συσπειρωθεί σε ομάδες αλληλεγγύης- βιώνουν αισθήματα ματαίωσης και αδικίας, που τους οδηγούν σε περαιτέρω εμπλοκή με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης[142]. Εξίσου μονότονη ήταν και η απάντηση που δόθηκε στην κριτική αυτή. «Εδώ και ενάμιση αιώνα», γράφει το 1975 ο Foucault, «η φυλακή παρουσιάζεται σαν να ενέχει η ίδια το φάρμακό της. Η επαναδραστηριοποίηση των σωφρονιστικών τεχνικών ως το μόνο μέσο για να αποτραπεί η αιώνια αποτυχία τους». Έτσι συχνά γίνεται επίκληση στα επτά παγκόσμια αξιώματα για «καλές σωφρονιστικές συνθήκες», άλλως στις ακόλουθες αρχές που παραμένουν αναλλοίωτες μέχρι και σήμερα:

- Αρχή της επανορθωτικής τακτικής. Η φυλάκιση πρέπει να έχει ως στόχο τη βελτίωση και τη θετική αλλαγή του ατόμου, προκειμένου αυτός να καταφέρει να επανενταχθεί ομαλά στην κοινωνία.
- Αρχή της ταξινόμησης. Οι κρατούμενοι πρέπει να διακρίνονται σε κατηγορίες, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, το είδος και τη βαρύτητα της εγκληματικής τους πράξης, τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του χαρακτήρα τους και τη διαφαινόμενη βελτίωσή τους και να κρατούνται σύμφωνα με αυτή την κατηγοριοποίηση.
- Αρχή της μετατροπής των ποινών. Οι ποινές πρέπει να είναι επαρκώς ευέλικτες και να μπορούν να μεταβάλλονται ανάλογα με την προσωπικότητα των κρατουμένων και την πρόοδο που αυτοί παρουσιάζουν.
- Αρχή της εργασίας ως υποχρέωση και ως δικαίωμα. Η εργασία πρέπει να αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα της διαδικασίας αναμόρφωσης του κρατουμένου και να προσφέρει μια ανακούφιση τόσο στον ίδιο τον κατάδικο όσο και στην οικογένειά του που συνήθως συναντά ανυπέρβλητες οικονομικές δυσκολίες.
- Αρχή της σωφρονιστικής διαπαιδαγώγησης. Η δημόσια εξουσία έχει υποχρέωση απέναντι στον κρατούμενο να μεριμνά για την εκπαίδευσή του, υποχρέωση που βρίσκεται σε σύμπνοια με το συμφέρον ολόκληρης της κοινωνίας.

142 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 349-352.

- Αρχή του τεχνικού ελέγχου της κράτησης. Απαραίτητο είναι οι φυλακές να στελεχώνονται από ένα εξειδικευμένο προσωπικό των σωφρονιστικών ιδρυμάτων που να διακρίνεται για τις ηθικές και επαγγελματικές του ικανότητες.
- Αρχή των συμπληρωματικών θεσμών. Η φυλάκιση είναι απαραίτητο να συνοδεύεται από μία σειρά υποστηρικτικών μέτρων, που θα εξασφαλίζουν και θα μεριμνούν για την πλήρη και επιτυχημένη επαναπροσαρμογή του απολυθέντος στο καθεστώς ελευθερίας[143].

Αυτό που διαπιστώνει κανείς μέσα από την παράθεση των παραπάνω αρχών, που αποτελούν νοηματικές συλλήψεις του 19ου αιώνα, είναι ότι αυτές εξακολουθούν και ισχύουν αυτούσιες μέχρι και σήμερα. Το πρόβλημα λοιπόν της αποτυχίας της φυλακής πρέπει να ιδωθεί σε ένα γενικότερο πλαίσιο, με κύριο προβληματισμό την καταπληκτική αντοχή και στερεότητα αυτού του διακηρυγμένα αποτυχημένου θεσμού. Και εδώ είναι ακριβώς το σημείο, όπου ο Foucault αντιστρέφει το ερώτημα και αναρωτιέται "Σε τι χρησιμεύει η αποτυχία της φυλακής;":

> «Αν δεχτούμε πως ο νόμος έχει για προορισμό να καθορίζει τις παραβάσεις, πως το ποινικό σύστημα έχει σαν σκοπό να τις περιορίζει και πως η φυλακή αποτελεί το όργανο της καταστολής αυτή, θα πρέπει τότε να διαπιστώσουμε μια ολοσχερή αποτυχία [...]. Οφείλουμε να ομολογήσουμε πως είναι τουλάχιστον εκπληκτικό το ότι η διακήρυξη της αποτυχίας της φυλακής, εδώ και εκατόν πενήντα χρόνια, δεν εμπόδισε καθόλου τη διατήρησή της [...]. Ίσως, όμως, θα ήταν ορθό να αντιστρέψουμε το πρόβλημα και να αναρωτηθούμε σε τι χρησιμεύει η αποτυχία της φυλακής· σε τι ωφελούν τα διάφορα αυτά φαινόμενα που η κριτική δεν παύει να τα καταγγέλλει: διατήρηση της εγκληματικότητας, παρότρυνση στην υποτροπή, μεταμόρφωση του ευκαιριακού παραβάτη σε συστηματικό εγκληματία, οργάνωση ενός κλειστού χώρου εγκληματικότητας. Μήπως θα πρέπει να αναζητήσουμε αυτό πού κρύβεται πίσω από τον φαινομενικό κυνισμό του ποινικού θεσμού, ο οποίος, ακόμα και ύστερα από την απόλυση ενός καταδίκου από τη φυλακή, εξακολουθεί να τον παρακολουθεί με διάφορα μέσα (επιτήρηση, πού άλλοτε επιβαλλόταν από τον νόμο, και πού σήμερα γίνεται έμπρακτα· διαβατήρια των καταδικασμένων στα κάτεργα τον παλιό καιρό, και σήμερα ποινικό μητρώο), και να διώκει έτσι ως «εγκληματία» αυτόν που έχει εκτίσει την ποινή του σαν παραβάτης; Μήπως δεν θα μπορούσαμε να δούμε σ' όλα αυτά αντί για μιαν αντίφαση, κάτι σαν συνέπεια; Θα έπρεπε τότε να υποθέσουμε πως η φυλακή, και, χωρίς αμφιβολία, γενικότερα οι τιμωρίες δεν έχουν για σκοπό να καταργήσουν τις παραβάσεις· αλλά μάλλον να τις διαχωρίσουν, να τις κατανείμουν, να τις χρησιμοποιήσουν· πώς στόχος τους είναι όχι τόσο να καθυποτάξουν εκείνους που είναι έτοιμοι να παραβιάσουν τους νόμους, αλλά πως τείνουν να εντάξουν την παράβαση των νόμων

143 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 354-356.

σε μια γενική τακτική καθυπόταξης. Το ποινικό σύστημα θα αποτελούσε έτσι έναν τρόπο να ρυθμίζονται οι ανομίες, να χαράζονται όρια ανοχής, να δείχνεται μια σχετική ανεκτικότητα για ορισμένες, να ασκείται πίεση σε άλλες, να απορρίπτονται μερικές από αυτές, άλλη να χρησιμοποιείται, ορισμένες να εξουδετερώνονται και άλλες να τις εκμεταλλεύονται επωφελώς. Κοντολογίς, στόχος του ποινικού συστήματος δεν θα ήταν να «καταστέλλει» απλώς τις ανομίες, αλλά και να τις «διαφοροποιεί», και να εξασφαλίζει τη γενική «οικονομία» τους. Και αν μπορεί κανείς να αναφερθεί σε μια ταξική δικαιοσύνη, δεν είναι μονάχα επειδή ο ίδιος ο νόμος ή ο τρόπος εφαρμογής του εξυπηρετούν τα συμφέροντα μιας ορισμένης τάξης· είναι γιατί ολόκληρη ή διαφορετική διαχείριση των ανομιών, μέσω του ποινικού συστήματος, αποτελεί μέρος των μηχανισμών αυτών της κυριαρχίας. Οι νόμιμες τιμωρίες θα πρέπει να επανατοποθετηθούν σε μιαν ολική στρατηγική των ανομιών. Έτσι μονάχα θα μπορούσε να εξηγηθεί ή «αποτυχία» της φυλακής»[144].

Υποστηρίζεται, λοιπόν, πως η φυλακή κατασκευάζει -γι' αυτό άλλωστε και επέζησε τόσο καιρό- μια περιχαρακωμένη, χωριστή και ωφέλιμη ανομία, μια εγκληματικότητα με ένα πολύ περίεργο ρόλο, την οποία μπορεί να ελέγχει, εισάγοντας καταδότες ή υποκινώντας αμοιβαίες καταγγελίες και η οποία διευκολύνει και ευνοεί τις παράνομες πράξεις της κυρίαρχης τάξης[145]. Η δημιουργία του παραβάτη είναι χρήσιμη στην στρατηγική της πολιτικής ηγεσίας επειδή λειτουργεί, ώστε να διαιρεί την εργατική τάξη, να αυξάνει το φόβο της φυλακής και να εγγυάται τη δύναμη της αστυνομίας. Διατηρείται για τις αποτυχίες της και όχι παρά τις αποτυχίες της[146]. «Όπως κάθε αποκλεισμός μιας στιγματισμένης μειονότητας, η απομάκρυνση των «εγκληματολογικών ανθρώπων» εξυπηρετεί τη σταθεροποίησης των ηγεμονικών ενδιαφερόντων μιας ισχυρής ομάδας. Η συναισθηματική οικονομία της κοινωνίας της φυλακής δε στηρίζεται μόνο στο ψυχικό μέρος, που επιτρέπει την απαξίωση, αλλά στην εποχή μας ενδυναμώνεται και αναπαράγεται μέσα από το στυγνό αίσθημα ασφάλειας που μεταφέρει»[147].

Ωστόσο, ένα τέτοιο σχήμα δε θα μπορούσε να λειτουργήσει, χωρίς την ανάπτυξη του αστυνομικού ελέγχου και τη γενική επιτήρηση του πληθυσμού. Το πραγματικό πρόβλημα, λέει ο Foucault, είναι η αστυνομία. Εκείνο που εφευρέθηκε στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου

144 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 357-359.

145 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 365, 367.

146 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 148-150.

147 *Bung J.*, Πόσον Φουκώ χρειάζεται η εγκληματολογία σήμερα; Απόδοση Θεοδωρίδης Κ., στο Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Prittwitz C. (επιμ.), Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, Πρακτικά 9ου Ελληνογερμανικού Συμποσίου 15-16 Οκτωβρίου 2010 Θεσσαλονίκη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 237.

αιώνα είναι ο πανοπτισμός, και ακριβώς εδώ πρέπει να τοποθετηθεί η ανάδυση της φυλακής[148]. Και η επιτήρηση όμως, με τη σειρά της, δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς το θεσμό και τη λειτουργία της φυλακής, τον έλεγχο που επιβάλλει στους απολυθέντες και την επιστράτευση πληροφοριοδοτών, που αυτή διευκολύνει. Φυλακή και αστυνομία σχηματίζουν έναν συνδυασμένο μηχανισμό: η αστυνομική επιτήρηση γεμίζει τη φυλακή με παραβάτες και αυτή τους μετατρέπει σε εγκληματίες, στόχους και βοηθούς των αστυνομικών ελέγχων, που ξαναστέλνουν τακτικά ορισμένους από αυτούς πίσω στη φυλακή[149]. Μάλιστα, ακριβώς λόγω της αποτυχίας της φυλακής στην «αναμορφωτική» της αποστολή προέκυψε ένας πολύ μεγάλος αριθμός υπότροπων καταδίκων, των οποίων η αδυναμία να βρουν εργασία διευκόλυνε τις Αρχές, αφού τους αξιοποιούσε στην άσκηση της πειθαρχικής της πολιτικής[150].

Η φυλακή -μοναδικό μέρος στο οποίο η εξουσία εκδηλώνεται με τρόπο τόσο απερίφραστο και υπερβολικό κατορθώνοντας παράλληλα να προβάλλει και ως ηθικά δικαιολογημένη- μετέτρεπε την κολαστική διαδικασία σε σωφρονιστική τεχνική. Η εξουσία και η διαδικασία πειθαρχοποίησης που σηματοδοτεί δεν περιορίζονται μόνο στα όρια του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, αλλά κατακλύζουν όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, τα σχολεία, τα νοσοκομεία, τις υπηρεσίες, οδηγώντας σε αυτό που ο Foucault ονομάζει το «αρχιπέλαγος των φυλακών»[151]. Συνέπειες αυτής της πραγματικότητας είναι ότι σιγά σιγά καθιερώνεται μια κατάσταση ύπουλης επιβολής της «κανονικότητας», με τις εκτροπές και την αταξία να είναι στοιχεία μη ανεκτά, όπως ακριβώς και οι παραβάσεις και τα πταίσματα[152]. Πιο σημαντικό, όμως, κρίνεται ότι, με την πανταχού παρουσία μιας «φυλακής», το δικαίωμα του κολασμού προβάλλει σαν κάτι το απολύτως φυσικό και θεμιτό, με την ποινή να γίνεται όλο και πιο εύκολα αποδεκτή. Ο άνθρωπος καθίσταται έτσι ιδιαίτερα ευάλωτος σε μια μόνιμη παρακολούθηση, από την οποία αντλείται η απαραίτητη γνώση για τον αποτελεσματικό χειρισμό του[153]. Έτσι εξηγείται η εξαιρετική αντοχή και ανθεκτικότητα της φυλακής, της ασήμαντης, κατά το φιλόσοφο, εφεύρεσης, που παρόλο που επικρίθηκε έντονα από τη γέννησή της κατόρθωσε όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να γενικευτεί και να καταστεί το κυρίαρχο ποινικό εργαλείο των σύγχρονων δυτικών κρατών. Η φυλακή εμφανίζεται βαθιά αγκιστρωμένη στο

148 *Foucault M.*, Ο μεγάλος εγκλεισμός: Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές, Μτφρ. Σ. Παντελάκη, Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 2011, σ. 60.

149 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 368, 370.

150 *Κουράκης Ε. Ν.*, Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής..., ό.π., σ. 143.

151 *Δημόπουλος Χ.*, Abolitionismus, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σ. 132, 135 και *Foucault M.*, Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 395.

152 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 397.

153 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 401, 405.

σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης αλλά και στις συνειδήσεις των κοινωνών, ως κάτι το αυτονόητο, σε βαθμό τέτοιο που καταφέρνει και αντιστέκεται σθεναρά στις προσπάθειες μετασχηματισμού της. «Αυτό που αντιστέκεται δεν είναι η φυλακή ως ποινή αλλά η φυλακή με όλους τους εξωδικαστικούς της προσδιορισμούς, δεσμούς και αποτελέσματα· η φυλακή διασταθμός μέσα σε ένα γενικό πλέγμα από πειθαρχίες και επιτηρήσεις· η φυλακή, όπως λειτουργεί σε ένα πανοπτικό καθεστώς»[154].

Γ) Κριτική του θεσμού της φυλακής

1) Τα μειονεκτήματα της στερητικής της ελευθερίας ποινής

Τη στιγμή, λοιπόν, που η φυλακή, παραποινική ως τότε τιμωρία, εισέρχεται στο κύριο σώμα των ποινών, κερδίζοντας μάλιστα την πρωτοκαθεδρία ανάμεσα σε αυτές, ταυτόχρονα γίνεται αντικείμενο της πιο βίαιης κριτικής και σύντομα θα της καταλογιστεί ένας «πρωτογονισμός», όμοιος με εκείνον των σωματικών ποινών[155]. Ήδη από τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα τα μειονεκτήματα, που η στερητική της ελευθερίας ποινή[156] συνεπάγεται τόσο για το δράστη, όσο και για την οικογένειά του αλλά και την ίδια την κοινωνία, έγιναν παραπάνω από εμφανή. Οι φυλακές περιγράφονται ως ιδιαίτερα κοστοβόροι, εν πολλοίς απαρχαιωμένοι, ολοκληρωτικοί θεσμοί, με ολέθριες συνέπειες για τη σωματική, ψυχική και διανοητική υγεία του κρατουμένου, που στις μακροχρόνιες κυρίως ποινές μπορεί να φτάσουν έως και την ολοκληρωτική διάβρωση των γνωστικών και κοινωνικών ικανοτήτων του. Ο κρατούμενος στερείται την οικογένειά του -η οποία επίσης στιγματίζεται, μπορούμε ακόμη να υποστηρίξουμε ότι εκτίει και η ίδια πλάι στον κρατούμενο την ποινή, και παράλληλα βιώνει έντονη οικονομική δυσφορία- και τους οικείους και κατ' επέκταση τη θετική επίδραση που η επαφή με τα αγαπημένα του πρόσωπα έχει στην ψυχολογία του. Ο εγκλεισμός στη φυλακή τον απομακρύνει από την ανθρώπινη φύση του, τον αποξενώνει, τον αδρανοποιεί, τον εθίζει σε αντικοινωνικές ή και περαιτέρω εγκληματικές συμπεριφορές εξαιτίας της συναναστροφής και συμβίωσης με άλλους παραβάτες, τον οδηγεί ακόμη και σε δεσμωτηριοφιλία, τον ιδρυματοποιεί και τον εντάσσει στην υποπολιτισμική κουλτούρα της

154 *Foucault M*., Επιτήρηση και τιμωρία, ό.π., σ. 406.

155 *Κουλούρης Ν*., Επιτήρηση και ποινική δικαιοσύνη – Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009, σ. 163.

156 Η τάση κατάργησης των βραχυχρόνιων ποινών εμφανίσθηκε ήδη στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν ο Franz v. Listz κηρύσσει εναντίον τους «εκστρατεία» υποστηρίζοντας ότι η βραχύχρονη ποινή είναι άχρηστη και βλαβερή, ότι δεν εκφοβίζει, δε βελτιώνει ενώ αντίθετα διαφθείρει, *Αλεξιάδης Σ.*, Σωφρονιστική, ό.π., σ. 46-47.

φυλακής, ή του προξενεί εκδικητικά συναισθήματα για την κοινωνία, καθιστώντας τον ανίκανο μετά την αποφυλάκιση να επανέλθει ως νομοταγές, αυτόβουλο και ικανό να διαχειριστεί την ελευθερία και τις ευθύνες του άτομο. Η φυλακή είναι ο «κάλαθος των αχρήστων» μιας κοινωνίας. Υπαρκτός είναι επίσης ο κίνδυνος θυματοποίησης του κρατούμενου, είτε από τους συγκρατούμενούς του, είτε από ένα αυταρχικό, καταπιεστικό και σκληρό φυλακτικό προσωπικό. Ψυχολογική πίεση, λεκτική βία, απομόνωση, πειθαρχικές τιμωρίες, ακατάλληλος αερισμός και φωτισμός, έλλειψη θέρμανσης, υπερσυνωστισμός είναι μερικά ακόμη από τα κακώς κείμενα που χαρακτηρίζουν κάποιες φυλακές. Το ποινικό σύστημα είναι εδώ για να πληγώνει τους ανθρώπους, όχι για να τους βοηθάει ή να τους θεραπεύει[157].

Ο Sykes επιλέγει τον όρο «πόνος» ("pain"), προκειμένου να περιγράψει όσα οι ίδιοι οι κρατούμενοι βιώνουν ως ταλαιπωρία μέσα στη φυλακή. Το πρώτο φυσικά είναι η αποστέρηση της ελευθερίας, με την επιμέρους έκφανση της ελευθερίας κίνησης, η οποία περιορίζεται δραστικά και λεπτομερειακά -τόσο χωρικά (κελί, πτέρυγα) όσο και χρονικά. Έπειτα, η στέρηση φαγητού και φαρμάκων, η μειωμένη αγοραστική δύναμη, η απομάκρυνση από το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, η αναγκαστική συμβίωση με άγνωστους ανθρώπους και οι κίνδυνοι που αυτή επιφέρει, η έλλειψη ιδιωτικότητας και η αδυναμία επιλογής σε απλά, καθημερινά πράγματα. Τα προβλήματα των κρατουμένων συνοψίζονται στην απουσία κάποιου αγαπημένου προσώπου, στην αίσθηση ότι η ζωή τους χαραμίζεται, στη σεξουαλική ματαίωση, στο φόβο ότι θα πεθάνουν πριν βγουν από τη φυλακή ή ότι θα τρελαθούν[158]. Όπως λένε οι ίδιοι οι κρατούμενοι, το μείζον πρόβλημα στη φυλακή δεν είναι η βία, αλλά η μονοτονία, η απραξία και η ανία. Τίποτα δε φαίνεται να έχει σημασία, παρά μόνο η ημέρα της απόλυσης, στην οποία ανατρέχουν νοητά, προκειμένου να καταφέρουν να κάνουν το χρόνο να περάσει[159]. Με την άφιξη στο κατάστημα κράτησης ξεκινά για το άτομο μια καινούρια φάση κοινωνικοποίησης, που τίποτα κοινό δεν έχει με τις αντίστοιχες διαδικασίες υπό καθεστώς

157 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 356-357, *Dünkel F., Snacken S.,* Prisons in Europe, στο Nuttall C., Crime and criminal justice in Europe, Council of Europe, Strasbourg, 2000, σ. 135, 142, *Carney P. L.*, Introduction to correctional science, ό.π., σ. 92 επ., *Morgan R.*, Imprisonment, στο Maguire M., Morgan R., Reiner R. (επιμ.), The oxford handbook of criminology, Clarendon Press, Oxford, 2012, σ. 931 και *Karagiannidis M. C.*, Abolitionism: building an avant-garde criminological antitheory, Ant. N. Sakkoulas, Athens-Komotini, 2001, σ. 67-68.

158 *Walker N., Padfield N.*, Sentencing: theory, law and practice, Butterworths, London-Dublin & Edinburgh, 1996, σ. 147, 158.

159 *Morris N.*, The contemporary prison, 1965-present, στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 228. Όπως αναφέρει ο Goffman, ενώ οι ελεύθεροι άνθρωποι διεκπεραιώνουν τις δραστηριότητες και τις υποχρεώσεις τους σε διαφορετικούς χώρους, αλληλεπιδρώντας με διαφορετικούς ανθρώπους και έχοντας περιθώριο διευθέτησης και ρύθμισης τους προγράμματός τους, οι κρατούμενοι περιορίζονται σε έναν χώρο, συναναστρέφονται τους ίδιους πάντα ανθρώπους και τηρούν απαρέγκλιτα τις τυπικές διαδικασίες και το πρόγραμμα της φυλακής. Η φυλακή στρέφεται κατά του ελεύθερου χρόνου του εγκλείστου, τον εξαφανίζει και στη θέση του εγκαθιδρύει ένα νέο, δικό της χρόνο, *Μαυρής Μ.*, Το πανοπτικό του χρόνου, ό.π., σ. 48, 174.

ελευθερίας. Η είσοδος στη φυλακή είναι πάντα μια στρεσογόνος, «ταπεινωτική» κατά τον Goffman, κατάσταση, καθώς εισέρχεται σε ένα ανοίκειο περιβάλλον, όπου έρχεται αντιμέτωπος με ξένους, και όχι σπάνια εχθρικούς ανθρώπους, όπου κυριαρχούν οι εξαναγκασμοί και οι αποστερήσεις, που ξεκινούν από την υποχρέωση αποχωρισμού των προσωπικών αντικειμένων[160].

2) Κριτική αναφορικά με τους διακηρυγμένους σκοπούς της φυλακής

Η κριτική που ασκείται στο θεσμό της φυλακής είναι, βέβαια, συνδεδεμένη και με τους σκοπούς που ανά καιρούς προτάσσει και με το κατά πόσο έχει καταφέρει να τους επιτύχει. Η φυλακή, λοιπόν, -ή το σωφρονιστήριο- λέγεται ότι έχει πολλαπλούς και κάποιες φορές αντικρουόμενους σκοπούς. Ευθύς παρακάτω θα επιχειρηθεί μια παρουσίαση των βασικών σκοπών της ποινής γενικότερα και της φυλάκισης ειδικότερα, το ευρύτερο πλαίσιο που ευνόησε την ανάδυση καθενός από αυτούς, καθώς και την κριτική που τους έχει ασκηθεί, δανειζόμενοι το σύστημα ανάλυσης - αποδόμησης που υιοθετεί ο Νορβηγός κοινωνιολόγος Thomas Mathiesen στο βιβλίο του "Prison on trial", χωρίς φυσικά να αποκλείονται και άλλοι μελετητές.

Πρώτα πρώτα, χρήσιμο είναι να γίνει λόγος για τη δικαιολογητική βάση της ποινής γενικά και πιο συγκεκριμένα για τις δύο μεγάλες ομάδες απόψεων που έχουν διατυπωθεί σχετικά με αυτό το θεμελιώδους σημασίας ζήτημα. Σύμφωνα με τις απόλυτες (ανταποδοτικές) θεωρίες -οι οποίες αναπτύχθηκαν κατ' εξοχήν στο πλαίσιο του γερμανικού ιδεαλισμού- δικαιολογητική βάση της ποινής μπορεί να είναι μόνο η δίκαιη ανταπόδοση, ως απάντηση στο άδικο που συντελέσθηκε με την εγκληματική πράξη και όχι η επιδίωξη οποιουδήποτε άλλου σκοπού. Ο λόγος της επιβολής της ποινής αναζητάται, επομένως, στο παρελθόν[161]. Ο E. Kant (1724-1804) τονίζει ότι ο άνθρωπος ποτέ δεν πρέπει να υποβιβάζεται σε μέσο επίτευξης οποιουδήποτε σκοπού και υποστηρίζει ότι η επιβολή της ποινής δε δικαιολογείται στη βάση κάποιας αναγκαιότητας ή χρησιμότητας, αλλά από το γεγονός και μόνο ότι ο δράστης παρέβη το νόμο. Αντίστοιχα και ο Hegel (1770-1831) θεωρεί ότι το έγκλημα ισοδυναμεί με άρνηση του δικαίου και άρα η ποινή επιβάλλεται ως άρνηση του εγκλήματος και συνεπώς αποκατάστασης του δικαίου[162]. Το άτομο θεωρείται υπεύθυνο και ικανό να λαμβάνει αποφάσεις σε ένα ορθολογικό πλαίσιο, η τιμωρία του πρέπει να βρίσκεται σε αναλογία

160 *Χάιδου Α.*, Το σωφρονιστικό σύστημα, ό.π., σ. 49 και *Bosworth M.*, The U.S. Federal prison system, SAGE, Thousand Oaks, 2002, σ. 23.

161 *Μυλωνόπουλος Χ.*, Ποινικό Δίκαιο - γενικό μέρος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2007, σ. 30.

162 *Ανδρουλάκης Κ. Ν.*, Ποινικό δίκαιο-γενικό μέρος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2006, σ. 37-38.

με την προκληθείσα ζημία και η αξιοπρέπειά του να προασπίζεται[163]. Ωστόσο, η δικαίωση της ποινής δεν μπορεί να εντοπισθεί μόνο σε κάποια απόλυτη «κατηγορική επιταγή», αλλά πρέπει να αναζητηθεί και στην πρακτική κοινωνική σκοπιμότητα της ποινής. Επανέρχονται έτσι οι σχετικές θεωρίες της ποινής -οι οποίες γεννήθηκαν από τους διανοητές του Διαφωτισμού[164]- και οι οποίες υπογραμμίζουν ότι η ποινή δεν έχει λόγο ύπαρξης, παρά μόνο όταν είναι κοινωνικά χρήσιμη, προσβλέποντας στο μέλλον και την αποτροπή νέων εγκλημάτων. Βέβαια, η διάσταση αυτή της ποινής είχε ήδη διατυπωθεί στον πλατωνικό «Πρωταγόρα» και επαναληφθεί από τον Σενέκα στο έργο του «Περί οργής»[165].

α) Αποτροπή

Η αποτροπή (deterrence), λοιπόν, άλλως η πρόληψη των εγκλημάτων, έχει μακρά ιστορία και μπορεί να χαρακτηρισθεί ως συνεπειοκρατικός σκοπός της ποινής, με την έννοια ότι στοχεύει στις προληπτικές συνέπειες των ποινών[166]. Διακρίνεται σε ειδική και γενική πρόληψη[167] και στοχεύει στην αποτροπή από την παραβίαση των κανόνων, αξιοποιώντας το μηχανισμό του φόβου. Η ειδική πρόληψη στοχεύει στον συγκεκριμένο παραβάτη και η γενική πρόληψη προσπαθεί να αναχαιτίσει άλλους επίδοξους μιμητές. Όσον αφορά την ειδική πρόληψη, η απειλή της ποινής είναι πιο πιθανό να δράσει αποτρεπτικά στην περίπτωση εγκλημάτων κατά της περιουσίας και όχι εγκλημάτων πιο παρορμητικής φύσης. Επίσης, διαφοροποίηση στην αποτελεσματικότητά της επιφέρει το κοινωνικό και οικονομικό στάτους του παραβάτη, το οικογενειακό του υπόβαθρο και το μορφωτικό του επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση η τιμωρία πρέπει να είναι άμεση, βέβαιη και επαρκώς αυστηρή. Όσον αφορά τη γενική πρόληψη, όσο περισσότερο ενημερωμένοι και κυρίως σε σύμπνοια

163 *Ashworth A.*, Sentencing, στο Maguire M., Morgan R., Reiner R. (επιμ.), The oxford handbook of criminology, Clarendon Press, Oxford, 1996, σ. 819-820.

164 Ο C. Beccaria, το 1764, στο έργο του «Περί αδικημάτων και ποινών» ("Dei delitti e delle pene") και με αφετηρία την ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου, διατρανώνει, ότι το δικαίωμα της Πολιτείας να επιβάλλει ποινή πηγάζει από το άθροισμα των επιμέρους μερίδων ελευθερίας που οι άνθρωποι παραχώρησαν, προκειμένου να ενωθούν σε πολιτική κοινωνία και για να εξασφαλιστεί η προστασία της ελευθερίας και της ευημερίας του καθενός και κατ' επέκταση του συνόλου, *Ανδρουλάκης Κ. Ν.*, Ποινικό δίκαιο, ό.π., σ. 36.

165 *Ανδρουλάκης Κ. Ν.,* Ποινικό δίκαιο, ό.π., σ. 39-40 και *Μυλωνόπουλος Χ.*, Ποινικό Δίκαιο, ό.π., σ. 32.

166 *Ashworth A.*, Sentencing and criminal justice, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, σ. 78.

167 Βασικός υποστηρικτής της γενικής πρόληψης υπήρξε ο J. Bentham, ο οποίος είχε ως αφετηριακό σημείο ότι κάθε τιμωρία ισοδυναμεί με επιβολή πόνου και ως εκ τούτου πρέπει να αποφεύγεται. Η τιμωρία, όμως, μπορεί να δικαιολογηθεί, εάν τα οφέλη που συνεπάγεται ξεπερνούν τον πόνο που υφίσταται ο παραβάτης και αν αυτά τα αποτελέσματα δεν μπορούν να επιτευχθούν με μη τιμωρητικές μεθόδους. Οι ποινές, λοιπόν, πρέπει να είναι ποσοτικά επαρκείς να αποτρέψουν το κοινό από την τέλεση παραβατικών ενεργειών, *Ashworth A.*, Sentencing and criminal justice, ό.π., σ. 79.

με το νόμο είναι οι πολίτες τόσο πιο αποτελεσματική είναι[168]. Οι θεωρίες αυτές έφτασαν στο ζενίθ της επιρροής τους στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, αλλά στο δεύτερο μισό αμφιβολίες άρχισαν να ορθώνονται γύρω τους.

Η γενική προληπτική λειτουργία της ποινής θεωρείται σε μεγάλο βαθμό δεδομένη στις σύγχρονες κοινωνίες. Οι σχετικές έρευνες και μελέτες καταδεικνύουν, ωστόσο, ότι οι ποινικές κυρώσεις περιορισμένο μόνο αποτρεπτικό αντίκτυπο έχουν στους κοινωνούς, γεγονός που εν μέρει αποδεικνύεται από τη διαρκή αύξηση του σωφρονιστικού πληθυσμού. Κρίσιμο είναι να τονιστεί, επιπλέον, ότι η ανωνυμία των σύγχρονων βιομηχανοποιημένων κοινωνιών δεν έχει αφήσει ανεπηρέαστο το πεδίο της εγκληματικότητας, γεγονός που οδηγεί σε πολλές περιπτώσεις σε χαμηλό κίνδυνο ανίχνευσης των εγκληματικών ενεργειών. Η πραγματικότητα αυτή, σε συνδυασμό με την αποδοχή ότι η ισχυρότερη βάση για την πίστη στη γενική πρόληψη είναι ο φόβος ανεπιθύμητων επιπτώσεων, εξηγεί τη μικρή επίδραση που η πρόβλεψη των ποινικών νόμων έχει στις συνειδήσεις των εν δυνάμει παραβατών[169]. Φυσικά, πέρα από το ζήτημα της αποτελεσματικότητάς της, η θεωρία της γενικής πρόληψης εγείρει ένα βασικό ηθικό ερώτημα, που δεν είναι άλλο από την ηθική βάση τιμώρησης ανθρώπων, προκειμένου να αποτραπούν άλλοι άνθρωποι από την τέλεση παρόμοιων πράξεων, ιδίως, μάλιστα, όταν αυτοί που τιμωρούνται είναι σε μεγάλο βαθμό φτωχοί, και ιδιαίτερα στιγματισμένοι, άτομα που έχουν ανάγκη βοήθειας και όχι τιμωρίας[170].

β) Αναμόρφωση

Από τα μέσα του 20ου αιώνα, παρατηρείται ότι το μέχρι τότε καθορισμένο εκ των προτέρων σύστημα ποινών ("tarrif" system) αντικαθίσταται από ποινές εξατομικευμένες, αλλαγή που αναδεικνύει νέους στόχους της ποινικής καταστολής, μεταξύ των οποίων βρίσκονται και οι ιδέες της αναμόρφωσης και επανένταξης του κρατουμένου[171], σκοποί που εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία της ειδικής πρόληψης και οι οποίοι έχουν ως θεωρητικό υπόβαθρο την προσέγγιση του εγκλήματος, όπως επιχειρήθηκε από την Ιταλική Θετική Σχολή της εγκληματολογίας. Το ιδεώδες της αναμόρφωσης (rehabilitation), λοιπόν, είχε μεγάλη απήχηση για μεγάλο μέρος του 20ου αιώνα και παραμένει ένας σημαντικός σκοπός της ποινής. Με ένα εύρος τεχνικών και μια μεγάλη ποικιλία προγραμμάτων θεραπείας θεωρείται, ότι τα αίτια της εγκληματικότητας μπορούν να εντοπιστούν

168 *Williams J. E.,* The English penal system in transition, Butterworths, London, 1970, σ. 6-7.

169 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 62, 64.

170 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 75-76.

171 *Bottomley A.*, Έγκλημα και ποινική δικαιοσύνη στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα: «αυστηροί με το έγκλημα-αυστηροί με τα αίτια του εγκλήματος»;, Μτφρ. Καρανικόλας Γ., Ποινική Δικαιοσύνη, 6/2002, σ. 640.

και να εξαλειφθούν, η συμπεριφορά του κρατουμένου να παρουσιάσει θετική βελτίωση και ο τελευταίος να αποκτήσει μια νομοταγή ταυτότητα. Οι ποινές πρέπει να σχεδιάζονται, τουλάχιστον εν μέρει, με τρόπο ώστε να καλύπτονται και οι ανάγκες μεταχείρισης του παραβάτη, τόσο όσον αφορά τη μέθοδο όσο και τη διάρκεια της παρέμβασης. Ζωτικής σημασίας επομένως είναι οι θεωρούμενες ανάγκες του παραβάτη και όχι η βαρύτητα της παράβασης[172].

Κατά τις δεκαετίες 1950-1960, το αναμορφωτικό ιδεώδες θεωρείτο μια υποσχόμενη και ελπιδοφόρα προσέγγιση στη μείωση της υποτροπής, το 1970, όμως, μία σειρά από έρευνες αμφισβήτησαν την αποτελεσματικότητα των αναμορφωτικών προγραμμάτων. Άρρηκτα συνδεδεμένο με την αμφισβήτηση αυτή είναι το έργο του Αμερικανού κοινωνιολόγου R. Martinson, με τίτλο "What works? Question and answers about prison reform", που δημοσιεύθηκε το 1974 και στο οποίο υποστήριξε ότι, «Μέχρι στιγμής, με λίγες και μεμονωμένες εξαιρέσεις, οι αναμορφωτικές προσπάθειες δεν είχαν κάποιο αξιοσημείωτο αποτέλεσμα στην υποτροπή» ("With few and isolated exceptions, the rehabilitative efforts that have been reported so far have had no appreciable effect on recidivism")[173]. Η θέση αυτή έχει αποκρυσταλλωθεί στην εγκληματολογική βιβλιογραφία με τη φράση "Nothing works", «Τίποτα δε λειτουργεί»[174]. Το αναμορφωτικό πρότυπο καταγγέλλεται ως απάνθρωπο, υποκριτικό -με πραγματική πρόθεση την καταστολή και τον έλεγχο- αναποτελεσματικό, βασιζόμενο σε ένα ανακριβές μοντέλο ανθρώπινης συμπεριφοράς, υπερβολικά ελεγκτικό, μια ύπουλη απειλή για τις αξίες των ελεύθερων κοινωνιών, που μπορεί να οδηγήσει σε δυσανάλογες παρεμβάσεις και να υπηρετήσει ανεπιθύμητα κοινωνικά αποτελέσματα, στο όνομα της θεραπείας. Τέλος, καθώς η γνώση μας για το πώς θα επιτευχθεί αυτή η αναμόρφωση είναι εξαιρετικά περιορισμένη, αλλά ίσως και εξαιτίας θεσμικών δυσλειτουργιών οι τεχνικές που το μοντέλο αυτό ευαγγελίζεται δεν υπάρχουν και τα ποσοστά υποτροπής μετά από χρόνια εφαρμογής του παραμένουν εντυπωσιακά υψηλά[175]. Πρακτικά, το μοντέλο αυτό συχνά οδήγησε σε δικαστικές

172 *von Hirsch A., Ashworth A., Roberts J. (επιμ.)*, στο von Hirsch A., Ashworth A., Roberts J. (επιμ.), Principled sentencing – Readings on theory and policy, Hart, Oxford, 2009, σ. 1-5 και *Ashworth A.,* Sentencing and criminal justice, ό.π., σ. 86.

173 *Martinson R.,* What works? Question and answers about prison reform, The Public Interest 1/1974, σ. 25.

174 *Κρανιδιώτη Μ., Σπύρου Σ.*, Επανεγκλεισμός παραβατών του νόμου περί ναρκωτικών σε σωφρονιστικό κατάστημα και θεραπευτικά προγράμματα: «"Nothing works" ή "something works";», στον Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σ. 647.

175 *Allen A. F.,* The decline of the rehabilitative ideal, στο von Hirsch A., Ashworth A., Roberts J. (επιμ.), Principled sentencing – Readings on theory and policy, Hart, Oxford, 2009, σ. 11, *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 371, *Καρύδης Β*., Οι σκοποί της ποινής: Διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα, Σύγχρονα Θέματα 41-42/1990, σ. 14 και *Σεράσης Τ.,* Το σωφρονιστικό άλλοθι: Το ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης, Σύγχρονα Θέματα 41-42/1990, σ. 49.

αυθαιρεσίες, φαλκίδευση των ελευθεριών, ενώ δε φάνηκε να επηρεάζει θετικά τους κρατουμένους[176].

Στην πραγματικότητα, υπογραμμίζει ο Mathiesen, η φυλακή ποτέ δεν αναμόρφωσε τους κρατούμενους, γεγονός που υποστηρίζεται εμπειρικά από μια πλειάδα ερευνών, σχετικών κυρίως με το φαινόμενο της υποτροπής. Η φυλακή, ως ένα κλειστό ίδρυμα, που αποκόπτει τον κρατούμενο από τον κοινωνικό ιστό και του στερεί την επαφή με την οικογένεια και το οικείο του περιβάλλον, που λειτουργεί ιδιαίτερα στιγματιστικά και επιπλέον τον εισάγει ακόμη πιο βαθιά στις πρακτικές και στη συνήθεια του εγκλήματος ως τρόπο ζωής, δεν μπορεί να προωθήσει την αναμόρφωση. Μάλιστα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η φυλακή, όχι μόνο δεν αναμορφώνει, αλλά ολοκληρωτικά ισοπεδώνει την προσωπικότητα του κρατουμένου και όποια θετικά γνωρίσματα αυτός φέρει. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι, όταν οι αξίες και οι απαιτήσεις που συνθέτουν την ιδεολογία της αναμόρφωσης έρχονται σε σύγκρουση με τα συμφέροντα της φυλακής, τα πρώτα υποχωρούν[177]. Η δεκαετία του 1970 λέγεται ότι έφερε την παρακμή του επανορθωτικού ιδεώδους, που όμως δεν ήταν οριστική.

γ) Δίκαιη ανταπόδοση

Ως αντίδραση στο προνοιακό πρότυπο και στα προβλήματα που η εφαρμογή του είχε προκαλέσει -κυρίως η έλλειψη προβλεψιμότητας και αναλογικότητας των ποινών, η υπέρμετρη εξατομικευτική μεταχείριση και σε πολλές περιπτώσεις η άνιση μεταχείριση των δραστών, οι παραβιάσεις των ατομικών τους δικαιωμάτων, και εν γένει η πατερναλιστική αντιμετώπιση που αυτό εισήγαγε- αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1970 το δικαιϊκό πρότυπο, μία σύγχρονη (μη αμιγής) μορφή ανταποδοτικής φιλοσοφίας, με βασικά στοιχεία την εγγενή σύνδεση που αποδίδει μεταξύ μομφής και τιμωρίας, την αρχή της αναλογικότητας και την ανάγκη γενικής πρόληψης[178].

Το αίτημα για «δίκαιη ανταπόδοση» (“just deserts”) είναι μία μοντέρνα εκδοχή του δικαιϊκού προτύπου με κύριο εκπρόσωπο τον Andrew von Hirsch, σύμφωνα με τον οποίο «η επάξια ποινή [είναι] προϋπόθεση για την ύπαρξη δικαιοσύνης, ενώ η αποτροπή, η αχρήστεση και η

176 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 371.

177 *Mathiesen T.*, Prison on trial ό.π., σ. 47, 55.

178 *Ashworth A.*, Sentencing and criminal justice, ό.π., σ. 88-89, *Williams J. E.*, The English penal system in transition, ό.π., σ. 15, *Τζαννετάκη Τ.*, Δικαιϊκό Πρότυπο, στο Ν. Κουράκης, Κ. Σπινέλλη, Μ. Κρανιδιώτη (επιμ.), υπό έκδοση εγκληματολογικό λεξικό και *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σ 150., Προάγγελος του δικαιϊκού προτύπου θεωρείται η δημοσίευση του American Friends Service Committee, Struggle for Justice, 1971.

αναμόρφωση είναι βασικά στρατηγικές για τον έλεγχο του εγκλήματος[179]». Ο ίδιος υποστηρίζει ότι, η ποινή επιβάλλεται από την Πολιτεία, ως έκφραση αποδοκιμασίας προς το δράστη, ο οποίος αντιμετωπίζεται ως έλλογο ον, ικανό να αντιληφθεί τις ηθικές κρίσεις και να επωμιστεί τις συνέπειες της πράξης του, ενώ για τη δικαιολόγηση της οδυνηρής μεταχείρισης που υφίσταται ο δράστης επικαλείται τη γενική πρόληψη[180]. Η αναλογικότητα μεταξύ εγκλήματος και ποινής αποτελεί την πεμπτουσία του προτύπου αυτού. Ο ίδιος έχει εισάγει τη διάκριση της αναλογικότητας, σε σχετική (ordinal) και σε βασική (cardinal). Η πρώτη αξιώνει αφενός την επιβολή συγκρίσιμης βαρύτητας ποινών για εγκλήματα παρόμοιας βαρύτητας και αφετέρου την αντιστοιχία ανάμεσα στη βαρύτητα του διαπραχθέντος εγκλήματος και στην επιβαλλόμενη ποινή. Η βασική αναλογικότητα στοιχειοθετεί το βασικό πλαίσιο βαρύτητας ποινών, εντός του οποίου κλιμακώνονται οι ποινές κατ' αντιστοιχία με τη βαρύτητα των εγκλημάτων[181]. Ωστόσο, υπό την ιδεολογική επιρροή του προτύπου δικαιοσύνης, οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις -ιδίως στις ΗΠΑ- πήραν εντελώς διαφορετική τροπή από αυτή στην οποία στόχευαν οι υπερασπιστές του και το αποτέλεσμα συνοψίζεται στην σκλήρυνση της ποινικής πολιτικής, γεγονός που υπαγορεύει τη λήψη υπόψη -κατά τη διατύπωση θεωρητικών θέσεων και μεταρρυθμιστικών προτάσεων του γενικότερου κοινωνικού και πολιτικού πλέγματος[182]. Η πιο κρίσιμη ένσταση που έχει προβληθεί κατά του προτύπου της ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων αφορά τη συνδεόμενη με αυτό υποχώρηση της κοινωνικής πολιτικής στο πεδίο της αποκατάστασης και της επανένταξης των κρατουμένων[183], κριτική που ο von Hirsch αποκρούει, υποστηρίζοντας ότι η «πολιτική επιβολής ποινών δεν είναι το πιο κατάλληλο εργαλείο για την προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης»[184].

Την ίδια περίοδο πέρα από το πρόταγμα της «δίκαιης ανταπόδοσης» του von Hirsch, και άλλα σημαντικά κείμενα έκαναν την εμφάνισή τους στις σκανδιναβικές χώρες, όπως το Kommittébetänkande του 1976, No 72 στη Φινλανδία και BRÅ report του 1977, No 7 στη Σουηδία, δίνοντας έμφαση στην απαίτηση καθορισμένων ποινών στη βάση της σοβαρότητας του αδικήματος. Πιο συγκεκριμένα αναφορικά με τις δύο αυτές σκανδιναβικές κυβερνητικές αναφορές για τις βασικές αρχές και την οργάνωση του ποινικού συστήματος, παρουσιάζονται ως λέξεις-κλειδιά η

179 Όπως έχει αποδοθεί από τον *Καρύδη Β.*, στο άρθρο του Οι σκοποί της ποινής, ό.π., σ. 15.

180 *Τζαννετάκη Τ.*, Δικαιϊκό πρότυπο, ό.π. και *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 151.

181 *Τζαννετάκη Τ.*, Δικαιϊκό πρότυπο, ό.π.

182 *Καρύδης Β.*, Οι σκοποί της ποινής, ό.π., σ. 18.

183 *Γιαννούλης Α. Γ.,* Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 163.

184 *Τζαννετάκη Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής – Θέσεις και αντιθέσεις, στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., Χαλκιά Α. (επιμ.), Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 194, υποσ. 10.

αναλογικότητα μεταξύ παράβασης και τιμωρίας, η *κλίμακα τιμώρησης (βαρύτητα αδικήματος, ενοχή)* και η *σοβαρότητα* του εγκλήματος. Η τιμωρία πρέπει να είναι ανάλογη προς τη σοβαρότητα του εγκλήματος. Μέσα από την αναλογικότητα, οι παραβάτες θα τιμωρούνται όπως τους αξίζει, μέσα από ένα δίκαιο και προβλέψιμο σύστημα ποινών[185].

Η έννοια της δικαιοσύνης, στις σύγχρονες αυτές θεωρίες, όμως, δεν μπορεί να σταθεί απολύτως μόνη της, γεγονός που αποδεικνύεται από την έμφαση που δίνεται στη γενική πρόληψη. Η γυμνή επίκληση των επιχειρημάτων περί δικαιοσύνης, χωρίς την προσθήκη της κοινωνικής χρησιμότητας, μπορεί να φανεί ψυχρή[186]. Κάτι ακόμη, όμως, που προκύπτει από την παραπάνω ανάλυση είναι ότι στο πεδίο των θεωριών της δικαιοσύνης, για την αξιολόγηση του εγκλήματος επιστρατεύονται έννοιες, όπως η βαρύτητα, η ζημία, η βλάβη, η ενοχή, που φέρουν ένα ιδιαίτερο ηθικό φορτίο, είναι μεταβλητές (βλασφημία, ομοφυλοφιλία, ηθικοί πανικοί), ποικίλλουν ανάλογα με τον τόπο, τον χρόνο, τις διάφορες κοινωνικές ομάδες και τις λοιπές κοινωνικές συνιστώσες και επομένως συνιστούν μία μάλλον ακατάλληλη βάση για την καθιέρωση της αναλογικότητας[187]. Επίσης, το ποια τιμωρία είναι αυστηρή και ποια όχι εξαρτάται από το σημείο οπτικής μας και συγκεκριμένα από το σημείο απόστασής μας από τα πράγματα. Παρόλο που γενικά υπάρχει ένα αποδεκτό "consensus", γύρω από το τι συνιστά αυστηρότητα στην τιμώρηση, όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση, τόσο πιο επιφανειακοί γινόμαστε και αδυνατούμε να κατανοήσουμε τον πόνο που συνεπάγεται μια τιμωρία[188].

Τέλος, η ιδεολογία της δικαιοσύνης φαίνεται να υπονοεί ότι ο πόνος του εγκλήματος και ο πόνος της τιμωρίας μπορούν να συγκριθούν. Ο Sykes, όπως έχει αναφερθεί και σε άλλο σημείο της εργασίας, χρησιμοποιεί τον όρο «πόνος» ("pain"), προκειμένου να καταδείξει ότι αυτός δεν είναι ένα ποινολογικό φαινόμενο συνδεδεμένο μόνο με τα βασανιστήρια και τις σωματικές τιμωρίες, που έχει περάσει πια στο φάσμα του παρελθόντος. Στέρηση της ελευθερίας, περιορισμός των κινήσεων, αποκοπή από το οικείο περιβάλλον, αποστέρηση της αυτονομίας, της ασφάλειας και των ετεροσεξουαλικών σχέσεων, συμβολισμός ηθικής απόρριψης από την κοινωνία, άκρατη επιβολή εξουσίας· αυτή είναι η πραγματικότητα της σύγχρονης φυλακής, μας λέει ο Mathiesen[189]. Είναι αναμφισβήτητο, ότι το έγκλημα προκαλεί πόνο. Είναι επίσης αλήθεια, ότι και όσοι καταλήγουν στη φυλακή υφίστανται πόνο. Πρόκειται όμως για δύο διαφορετικές εκδοχές πόνου και πεποίθηση του

185 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 109.

186 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 111-112.

187 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 121.

188 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 127.

189 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 132-134.

συγγραφέα είναι, ότι ο εγκλεισμός στη φυλακή έχει διαφορετικό ειδικό βάρος, καθώς ναι μεν ένα έγκλημα επιφέρει στέρηση αγαθών, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και προσβολή της αξιοπρέπειας ή της υγείας, η φυλάκιση, όμως, σηματοδοτεί τη συστηματική αποστέρηση όλων των αγαθών που περιγράφηκαν παραπάνω[190].

Στο ίδιο πλαίσιο, όταν οι σωματικές ποινές αντικαταστάθηκαν από τη φυλάκιση, μια μεταμόρφωση της τιμωρίας έλαβε χώρα, με την τελευταία να γίνεται ένα ζήτημα αποστέρησης του χρόνου. Ο χρόνος -ως ένα στοιχείο θεωρούμενο ότι ισχύει το ίδιο για όλους τους ανθρώπους- μετατράπηκε σε μονάδα μέτρησης της στερητικής της ελευθερίας ποινής, που καθορίζεται στη βάση της ενοχής του δράστη ή της βαρύτητας της προσβολής και έτσι θεωρείται ότι μπορεί να σχηματιστεί ένα αναλογικό σύστημα. Ωστόσο, ο χρόνος στη φυλακή, σύμφωνα με το συγγραφέα, δεν είναι αντικειμενικό μέγεθος, δεν υπάρχει καθολική συμφωνία για το τι σημαίνει ο χρόνος στη φυλακή· γεγονός που αντανακλάται στις εντυπωσιακά μεγάλες διαφοροποιήσεις των διαφόρων εννόμων τάξεων στην αξιολόγηση της σημασίας του χρόνου στη φυλακή[191].

δ) Αδρανοποίηση

Τη δεκαετία του 1980 παρατηρούμε την ανακάλυψη εκ νέου της ειδικής πρόληψης, αυτή τη φορά υπό τη μορφή της αδρανοποίησης. Η αχρήστευση είναι η ιδέα της απλής συγκράτησης. Πρόκειται για την αντιμετώπιση των παραβατών, με τρόπο ώστε να αποκλειστούν από την κοινωνική κυκλοφορία και κατ' επέκταση να καταστούν ανίκανοι να εγκληματήσουν ξανά για μια χρονική περίοδο[192]. Στοχεύει στον εντοπισμό των δραστών ή των ομάδων εκείνων, που φαίνεται να είναι σε θέση να διαπράξουν ένα ιδιαίτερα σοβαρό αδίκημα και να επιφέρουν μια σημαντική ζημία στο μέλλον, και προτείνει την επιβολή σε αυτούς ειδικών μέτρων. Το βασικό ερώτημα που γεννά αυτή η θεωρία είναι, εάν υπάρχει η αντίστοιχη ικανότητα πρόγνωσης και εάν ναι σε ποιο βαθμό. Παρουσιάζεται, έτσι, το πρόβλημα των «ψευδών αρνητικών», ήτοι της μη επιβολής φυλάκισης στα άτομα, που πράγματι αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για την κοινωνία και των «ψευδών αρνητικών», κατά την οποία γίνεται εκτεταμένη χρήση της φυλακής σε άτομα που δεν έχουν πράγματι επικίνδυνα για το κοινωνικό σύνολο χαρακτηριστικά[193].

190 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 135.

191 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ.136-138.

192 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 75 , *von Hirsch A., Ashworth A., Roberts J. (επιμ.)*, Principled sentencing, ό.π., σ. 1-5, και *Ashworth A.*, Sentencing and criminal justice, ό.π., σ. 84-85.

193 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 85-86.

Είναι παραπάνω από εμφανές, ότι η θεωρία της αχρήστευσης έρχεται σε ρήξη με θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου, καθώς είναι πρόθυμη να θυσιάσει την ελευθερία πολλών ανθρώπων, που ίσως δεν αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια, και μάλιστα επί τη βάσει μιας μελλοντικά ενδεχόμενης πράξης. Η αχρήστευση διακρίνεται σε συλλογική/κατηγορική και επιλεκτική[194]. Η πρώτη είναι η απλούστερη και αφορά σε ολόκληρες κατηγορίες δραστών, χωρίς να απασχολείται με τα ατομικά χαρακτηριστικά τους και χωρίς να ενδιαφέρεται να προβλέψει ποιοι από αυτούς είναι οι υψηλού κινδύνου. Αυτό που την απασχολεί είναι να απομακρύνει όσους θεωρεί ότι ανήκουν σε αυτή την κατηγορία, ενσωματώνοντας ωστόσο στο προγνωστικό της εγχείρημα ορισμένους από τους περιορισμούς της δίκαιης ανταπόδοσης[195]. Από την άλλη, βασικό γνώρισμα της επιλεκτικής αχρήστευσης είναι η αξιοποίηση της στατιστικής πρόγνωσης της επικινδυνότητας, προκειμένου να εντοπίσει τις περιπτώσεις δραστών υψηλού κινδύνου και εν δυνάμει υπότροπων και να τους επιβάλει μιας συνήθως μακροχρόνια στερητική της ελευθερίας ποινή, καθώς υποστηρίζεται ότι μεγάλο μέρος της σοβαρής εγκληματικότητας διαπράττεται από ένα σχετικό μικρό αριθμό δραστών[196]. Δε χρειάζεται να τονιστεί πόσο προβληματική είναι η έννοια αδρανοποίησης, υπό τη μορφή μακροχρόνιου εγκλεισμού, καθώς τα άτομα τιμωρούνται πιο έντονα και για μεγαλύτερη διάρκεια από όσο τους αξίζει, με την ελπίδα ότι θα προστατευθούν τυχόν μελλοντικά θύματα. Η ηθική αντίρρηση συνίσταται στη θυσία της ελευθερίας του δράστη, στο όνομα της ενδεχόμενης μελλοντικής προστασίας των άλλων. Μάλιστα, η περίπτωση της επιλεκτικής αχρήστευσης είναι ακόμη πιο προβληματική, καθώς τα προβλήματα ακρίβειας είναι πολύ μεγάλα και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην αξιολόγηση του παρελθόντος του ατόμου (προηγούμενη καταδίκη, χρήση ναρκωτικών, ανεργία)[197].

3) Το ρεύμα του καταργητισμού

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αλεξιάδης, «η μορφή, τα μέτρα, η αναποτελεσματικότητα του ποινικού δικαίου, καθώς και οι καταχρήσεις που έγιναν στο πεδίο τούτου στο παρελθόν, ήταν εύλογο να προκαλέσουν κάποτε αντίδραση»[198]. Η αντίδραση αυτή με τη σειρά της κατέληξε σε

194 Η επιλεκτική αδρανοποίηση ήταν αντικείμενο συζήτησης στα 1880 και 1890 και πήρε νομοθετική μορφή στην Αγγλία το 1908, *McConville S.,* The victorian prison: England 1865-1965», στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 155.

195 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 89, και *Τζαννετάκη Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής, ό.π., σ. 189 υποσ. 4.

196 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 95 και *Τζαννετάκη Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής, ό.π., σ. 188 υποσ. 4.

197 *Mathiesen T.*, Prison on trial ό.π σ. 100-101.

198 *Δημόπουλος Χ.,* Abolitionismus, ό.π., σ. 21.

έντονες συζητήσεις, που προσανατολίζονται κυρίως στον περιορισμό και αποκλιμάκωση της ποινικής καταστολής, φτάνουν, όμως, ακόμη και σε προτάσεις μερικής ή και πλήρους κατάργησης του ποινικού συστήματος, βρίσκοντας ανταπόκριση μέχρι και στο Συμβούλιο της Ευρώπης και σε κύκλους υψηλά ιστάμενων σωφρονιστικών υπαλλήλων και δικαστικών[199].

Η έννοια του καταργητισμού των μη επιθυμητών νομοθετημάτων και συνθηκών, σαν κίνημα εν ευρεία εννοία, πρωτοεμφανίστηκε στο γερμανικό έδαφος (1780-1890) και απέβλεπε στη (νομοθετική και ουσιαστική) κατάργηση της σκλαβιάς[200]. Σε ποινικό-εγκληματολογικό επίπεδο, με τον όρο «καταργητισμός» ("abolitionism"), αναφερόμαστε στη μεθοδολογική εγκληματολογική αντιθεωρία, η οποία ενσωματώνει και αντανακλά τις αρχές της κριτικής εγκληματολογίας, στοχεύει στην αποδόμηση των προτύπων που έχει θέσει η παραδοσιακή εγκληματολογική προσέγγιση αλλά και προτείνει πρακτικές λύσεις στο πεδίο της εγκληματικότητας[201]. Οι πολιτικές που προτάσσει είναι τα λεγόμενα 5D: «αποφυλακοποίηση» ("decarceration"), «απομάκρυνση από την ποινική διαδικασία» ("diversion"), «αποκατηγοριοποίηση» ("decategorization"), «απονομιμοποίηση» ("delegalization"), «αποεπαγγελματοποίηση» ("deprofessionalization")[202], ενώ δεν προτείνει τη γενική κατάργηση του κοινωνικού ελέγχου, της αστυνομίας και των δικαστηρίων[203]. Συναντάται για πρώτη φορά προς το τέλος της δεκαετίας του 1960 στις σκανδιναβικές χώρες και στην Ολλανδία, τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία, ως κίνημα ενάντια στις φυλακές, αλλά και στη Βόρεια Αμερική.

Ωστόσο, η έννοια του καταργητισμού δεν είναι μονοσήμαντη, αντίθετα μπορεί να περιλαμβάνει επιμέρους τάσεις και ρεύματα, άλλα πιο μετριοπαθή και άλλα πιο ριζοσπαστικά. Έτσι με τον όρο αυτό, ορισμένοι επιστήμονες (Lautmann, Schur, Young) αναφέρονται στη διαδικασία της "de jure" ή "de facto" αποεγκληματοποίησης, στην κατάργηση δηλαδή συγκεκριμένης ποινικής πρόβλεψης, που συνήθως θεωρείται απαρχαιωμένη, όπως τα εγκλήματα κατά των ηθών. Άλλοι (Goffman, Harbordt) επικεντρώνονται στην κατάργηση των κλειστών καταστημάτων κράτησης. Κατεύθυνση, επίσης, που καλύπτεται από την έννοια του καταργητισμού είναι η κατάργηση της τιμωρητικής στερητικής της ελευθερίας ποινής και η αντικατάστασή της από ένα διαφορετικό σύνολο κυρώσεων, που θα στηρίζεται στην κοινωνικά αναγνωρισμένη ανάγκη επιβολής τους. Κριτικοί εγκληματολόγοι -εισάγοντας την προϋπόθεση μετασχηματισμού της καπιταλιστικής

199 *Κουράκης Ε. Ν.*, Ποινική καταστολή, ό.π., σ. 400-401 και *Landreville P*., Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, Μτφρ. Μαγγανάς Α., *Ποινική Δικαιοσύνη,* 12/2005, σ. 1462.

200 *Δημόπουλος Χ.,* Abolitionismus, ό.π., σ. 11.

201 *Karagiannidis M. C.,* Abolitionism, ό.π., σ. 25 και *Δημόπουλος Χ.,* Abolitionismus, ό.π., σ. 20.

202 *Βιδάλη Σ*., Αντεγκληματική πολιτική, ό.π., σ. 13.

203 *Λάζος Γ.*, Κριτική Εγκληματολογία, ό.π., σ. 241.

κοινωνίας σε σοσιαλιστική- προτείνουν την κατάργηση της πολιτικής του ποινικού δικαίου, που θεωρούν ταγμένο στην προστασία των συμφερόντων της αστικής τάξης και τη δημιουργία στη θέση του μιας λαϊκής δικαιοσύνης, που θα στηρίζεται σε ένα επαναστατικό δίκαιο και το οποίο θα υλοποιείται σε μια σειρά από λαϊκά δικαστήρια. Άλλοι προτείνουν την κατάργηση ολόκληρου του ποινικού συστήματος, φτάνοντας έως την ανάγκη «καταστροφής» του ίδιου του Κράτους (Hulsman), ενώ άλλοι αρκούνται στη βελτίωση και τον εξανθρωπισμό των συνθηκών των φυλακών, οι οποίες πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο ως "ultimum refugium" (Christie)[204].

Όπως είναι φανερό, το ρεύμα του καταργητισμού είναι ένα ιδιαίτερα περίπλοκο επιστημονικό ζήτημα, με πολλές διακλαδώσεις, η ενδελεχής ανάλυση του οποίου εκφεύγει των σκοπών της παρούσας εργασίας. Έτσι, κρίνεται σκόπιμο η έμφαση να δοθεί στο τμήμα εκείνο της βιβλιογραφικής ύλης, που καταπιάνεται με την καταργητική τάση του θεσμού της φυλακής, χωρίς εντούτοις, να παραλειφθεί η αναφορά -σε αδρές γραμμές- στο γενικότερο πλαίσιο αυτής της επιστημονικής τάσης.

Σε κάθε περίπτωση ο καταργητισμός βασίζεται στην ηθική πεποίθηση ότι η κοινωνική ζωή δεν πρέπει και δεν μπορεί να ρυθμίζεται αποτελεσματικά από το ποινικό δίκαιο. Το βασικό κοινωνικό πρόβλημα δεν είναι το έγκλημα, αλλά το ίδιο το σύστημα της ποινικής καταστολής, το οποίο είναι αντιπαραγωγικό και δύσκολο να ελεγχθεί. Άλλωστε, η κίνηση αυτή απεμπολεί την έννοια του εγκλήματος, καθώς θεωρεί ότι πρόκειται για έναν καλά οργανωμένο από το Κράτος και το ποινικό σύστημα μύθο, μια μεταβαλλόμενη κοινωνική κατασκευή, που βοηθάει στη διατήρηση των σχέσεων εξουσίας και στην επέκταση και εντατικοποίηση της επιτήρησης και του ελέγχου. Οι πράξεις, γράφει ο Christie δεν υπάρχουν, αλλά γίνονται[205]. Έτσι και το έγκλημα δεν υπάρχει, αλλά δημιουργείται, είναι , κατά τον Steinert, μια ιστορική εφεύρεση[206]. Συναφώς, θεμελιώδη θέση στην καταργητική σκέψη κατέχει το ζήτημα της εγκληματοποίησης, της διαδικασίας δηλαδή εκείνης, κατά την οποία αποφασίζεται σε ποια προβληματική κατάσταση θα επικολληθεί η ετικέτα του εγκλήματος. Ως σημείο αναφοράς, αντί του εγκλήματος, τίθεται η προβληματική κατάσταση -

204 *Δημόπουλος Χ.*, Abolitionismus, ό.π., σ. 30-35, 63-64.

205 *Christie N.*, Crime control as industry, Routledge, London, 1994, σ. 23.

206 *Λάζος Γ.*, Κριτική Εγκληματολογία, ό.π., σ. 242. Κατά τον Durkheim, αντίθετα, που είναι ίσως ο πιο ένθερμος υποστηρικτής του συναινετικού προτύπου, το έγκλημα είναι πράξη που διαταράσσει τους όρους της κοινωνικής συμβίωσης και συνοχής και θίγει τόσο βαθιά τις καθολικά αποδεκτές θεμελιώδεις αξίες μιας κοινωνίας, ώστε διεγείρει μια μαζική, παθιασμένη αντίδραση αποδοκιμασίας, που συνοψίζεται στην επιβολή, από τα οργανωμένα δικαστήρια, της ποινής, *Φαρσεδάκης Ι.*, Στοιχεία εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σ. 58 και *Δασκαλάκης Η.*, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σ. 11, 47.

έννοια που έχει εισάγει ο Hulsman[207]- και η τακτική που προτείνεται είναι αυτή της αποκατάστασης, με την επιβολή κυρώσεων αστικού κυρίως χαρακτήρα. Δεν υπάρχουν εγκλήματα, παρά μόνο μπελάδες και προβληματικά συμβάντα. Ο παραβάτης, το θύμα (για τις πραγματικές ανάγκες του οποίου νοιάζεται ο καταργητισμός, σε αντίθεση με τον υπάρχον σύστημα, που όπως αυτός διατείνεται, το αγνοεί) και η κοινότητα κατέχουν την κεντρική θέση στη διαδικασία της επίλυσης της διαφοράς[208].

Σύμφωνα με τον Bianchi, ο θεσμός της φυλακής αποτελεί ένα μελανό σημείο στην ανθρώπινη ιστορία και γι' αυτό θα πρέπει να καταργηθεί. Δέχεται ότι υπάρχουν επικίνδυνα για το κοινωνικό σύνολο άτομα. Πιστεύει όμως, ότι αν τα σύγχρονα νομικά συστήματα βελτιωθούν, αν οι ίδιοι οι πολιτικοί πάψουν να αποτελούν αρνητικό παράδειγμα βίας και τα ΜΜΕ σταματήσουν να «βομβαρδίζουν» εναντίον των εγκληματιών, ο αριθμός των επικίνδυνων ανθρώπων θα μειωνόταν τόσο, ώστε μόνο δύο-τρία μικρά μέρη καραντίνας θα ήταν αναγκαία αλλά και επαρκή. Υπογραμμίζει ότι η συμφιλίωση είναι ο καλύτερος τρόπος για να βελτιωθεί μια δύσκολη κατάσταση. Η φυλάκιση του δράστη δε θα φέρει πίσω το θύμα, ούτε θα αποκαταστήσει την υγεία, την τιμή ή την υπόληψη του παθόντος. Η μετάνοια και η συμφιλίωση είναι ο καλύτερος τρόπος να βελτιωθεί μια δύσκολη κατάσταση[209]. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Όπως ο Hulsman χαρακτηριστικά αναφέρει: «Μας κάνουν να πιστεύουμε -και πρόκειται για καταστροφική ψευδαίσθηση- ότι, για να προστατευθούμε από τις εγκληματικές δραστηριότητες είναι απαραίτητο -και αρκετό!- να βάλουμε στη φυλακή δεκάδες χιλιάδες άτομα»[210].

Κατ' αποτέλεσμα, σε πολλές χώρες παρατηρείται επέκταση των σωφρονιστικών συστημάτων, με την ανοικοδόμηση νέων φυλακών. Ο Mathiesen υπογραμμίζει ότι η σύγχρονη κοινωνία πρέπει να προβεί σε δομικές αλλαγές, έτσι ώστε οι φυλακές να μην είναι απαραίτητες και η χρήση τους να επιφυλάσσεται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και μόνο ως έσχατη λύση. Προβαίνει, λοιπόν, στη διατύπωση 8 βασικών επιχειρημάτων κατά της επέκτασης του σωφρονιστικού συστήματος. Πρώτα πρώτα, θεωρεί παράδοξο το γεγονός, ότι τόσα χρόνια η αδυναμία της φυλακής αφενός να βελτιώσει και να αναμορφώσει το δράστη και αφετέρου να

---

207 Ο Hulsman έχει τυποποιήσει το μοντέλο της «αντικρατικής κίνησης» και το καταργητικό του όραμα εδράζεται στην αμφισβήτηση και την ανάγκη κατάργησης του σύγχρονου ποινικού δικαίου, που για να επιτευχθεί πρέπει πρώτα να καταστραφεί το ίδιο το Κράτος, *Δημόπουλος Χ.*, Abolitionismus, ό.π., σ. 89, 91.

208 *Karagiannidis M. C.*, Abolitionism ό.π., σ. 26, 39, 47, 101 και *de Haan W.*, Abolitionism and crime control: a contradiction in terms, στο K. Stenson, D. Cowell (επιμ.), The politics of crime control, Sage, London, 1991, σ. 207.

209 *Bianchi H.*, Abolition: assensus and sanctuary, στο Duff A., Garland D. (επιμ.), A reader on punishment, Oxford University Press, Oxford, 1994, σ. 342,347.

210 *Hulsman L., Bernat de Celis J.*, Άστοχες ποινές: το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση, Μτφρ. Νικολόπουλος Π. Γ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1997, σ. 108.

δράσει αποτρεπτικά για το κοινωνικό σύνολο αξιοποιείται ως επιχείρημα υπέρ της κατασκευής περισσότερων φυλακών. Για τον ίδιο, η κατάσταση αυτή -που στηρίζεται από πλήθος επιστημονικών ερευνών- είναι ισχυρότατο επιχείρημα κατά των υπαρχουσών φυλακτικών δομών, πόσο μάλλον της κατασκευής νέων. Στη συνέχεια, θίγει το ζήτημα του υπερπληθυσμού των σωφρονιστικών καταστημάτων, πρόβλημα στο οποίο πολλοί απαντούν με την επέκταση του υπάρχοντος δικτύου φυλακών. Ο Mathiesen, από την πλευρά του, επικαλείται αλλαγές στις πρακτικές απόλυσης και στους κανόνες έκτισης της ποινής. Προχωρά με το επιχείρημα του μη αναστρέψιμου χαρακτήρα της ανοικοδόμησης νέων φυλακών. Θεωρεί ότι άπαξ και χτίζεται μια νέα φυλακή, αυτή δεν πρόκειται να πάψει να χρησιμοποιείται σύντομα, ακόμη και αν είναι φανερό ότι είναι αναποτελεσματική. Έπειτα, με ποιητική γλαφυρότητα, παρομοιάζει το σωφρονιστικό σύστημα με άγριο ζώο, που όσο περισσότερο τρώει, τόσο περισσότερο αχόρταγο γίνεται, θέλοντας να καταδείξει τον ατέρμονο φαύλο κύκλο που η διαδικασία επέκτασης του σωφρονιστικού συστήματος γεννά. Φυσικά, δεν παραλείπει να αναφερθεί στο ανθρωπιστικής φύσης επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο οι φυλακές σήμερα συνιστούν απάνθρωπους θεσμούς, που λειτουργούν ταπεινωτικά και υποτιμητικά σε βάρος των κρατουμένων. Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε, τονίζει, πως το σωφρονιστικό σύστημα είναι ένα επικοινωνιακό, σύστημα, με συμβολική δράση που επηρεάζει τον τρόπο που σκέφτονται οι άνθρωποι και παγιώνει στη συνείδησή τους ότι η φυλακή -αφού ολοένα και χτίζονται νέες- αποτελεί μια καλή λύση. Τέλος, δεν παραλείπει να αναφερθεί στην οικονομική διάσταση του θεσμού, αφού είναι γνωστό ότι η φυλακή είναι ένας εξαιρετικά δαπανηρός θεσμός. Το πρόβλημα, ωστόσο, για τον Mathiesen δεν είναι το κόστος. Αλλά ότι επενδύονται τόσα χρήματα σε έναν θεσμό αναποτελεσματικό και κυρίως απάνθρωπο και άδικο. Το χτίσιμο νέων φυλακών είναι ένα κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα και η πολιτική είναι ζήτημα ιεράρχησης των αξιών[211].

Η πρώτη σκανδιναβική καταργητική κίνηση δημιουργήθηκε στη Σουηδία το 1966 και είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση της ένωσης με την επωνυμία «Εθνική Σουηδική Ένωση για την Ποινική Μεταρρύθμιση» που καθιερώθηκε διεθνώς με τη συντομογραφία KRUM. Η ένωση αυτή ενδιαφέρθηκε για τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης στα σωφρονιστικά καταστήματα και πρότεινε την αντικατάσταση των στερητικών της ελευθερίας ποινών από μέτρα ασφαλείας και κυρώσεις διοικητικής φύσης. Η αντίστοιχη οργάνωση στη γειτονική Νορβηγία είναι γνωστή στην εγκληματολογική βιβλιογραφία ως KROM και θεμελιώθηκε δύο χρόνια αργότερα. Κατά το πρότυπο της KRUM επιδιώκεται και εδώ ο εξανθρωπισμός των όρων κράτησης, με την προοπτική όμως της κατάργησης του σωφρονιστικού συστήματος, ενώ παράλληλα απασχολείται και με την

211 *Mathiesen T.,* The argument against building more prisons, στο Munchie J., Sparks R. (επιμ.), Imprisonment: European perspectives, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1991, σ. 179-184.

ανάγκη κατάργηση του κλειστού συστήματος μεταχείρισης και υιοθέτησης μέτρων κοινωνικής αποκατάστασης των εγκληματιών. Οι προσπάθειες της KROM δεν απέβησαν άκαρπες και έτσι το 1970 καταργούνται οι οίκοι υποχρεωτικής εργασίας και ένα χρόνο αργότερο περιορίζονται τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων. Την άνοιξη του 1967 δημιουργείται στη Δανία η KRIM, ενώ στη Φινλανδία, κατά τα έτη 1967-68, εμφανίζονται δύο οργανώσεις καταργητικού χαρακτήρα, η «Κίνηση του Νοέμβρη» -που η στοχοθεσία της ήταν αμιγώς κοινωνικοπολιτική- και η KRIM, η οποία διακρίνεται από τις λοιπές, καθώς πρωταρχικό κίνητρο στις προτάσεις της ήταν το ανθρωπιστικό[212].

Παρόλο που ο καταργητισμός, ως κίνημα, πέτυχε σπουδαίες νίκες στο πέρασμα της ιστορίας, δεν κατάφερε να αποφύγει παγίδες του κυρίαρχου συστήματος[213], ενώ η απαίτηση για τον περιορισμό του εγκλεισμού είχε ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση του δικτύου κοινωνικού ελέγχου ("net-widening"). Σήμερα δε βρισκόμαστε ενώπιον μόνο της αύξησης του αριθμού των κρατουμένων που είναι έγκλειστοι στα καταστήματα κράτησης αλλά και της διόγκωσης του αριθμού των «πελατών» του σωφρονιστικού συστήματος, που εκτίουν την στερητική της ελευθερίας ποινή με εναλλακτικό τρόπο, όπως με την κατ' οίκον ηλεκτρονική παρακολούθηση[214].

Η προβληματική του καταργητισμού υπέστη δριμεία κριτική και χαρακτηρίσθηκε αφελής, ιδεαλιστική και ουτοπική. Ενδιαφέρουσα, εν προκειμένω, είναι η τοποθέτηση του Magris, ο οποίος προσφέρει έναν ορισμό της λέξης ουτοπία, επισημαίνοντας ότι στο νόημα της συμπυκνώνεται η ανάγκη να μην υποτάσσουμε τους εαυτούς μας στην τρέχουσα κατάσταση πραγμάτων αλλά να αγωνιζόμαστε για την αλλαγή αυτής της κατάστασης, να αναγνωρίζουμε την αναγκαιότητα να αλλάξουμε και να σώσουμε όλο τον κόσμο. Κατ' αυτή την έννοια, κανείς μπορεί να υποστηρίξει ότι ο ποινικός καταργητισμός όχι μόνο είναι ουτοπικός, αλλά έχει και τη σχετική υποχρέωση[215].

Δ) Το «αίνιγμα της φυλακής»

Η φυλάκιση, λοιπόν, είναι περισσότερο βλαβερή παρά ωφέλιμη. Το σωφρονιστικό σύστημα είναι μια αποτυχία. Τα ποσοστά υποτροπής είναι θορυβωδώς υψηλά, η φυλακή καταφέρνει να

212 Δ*ημόπουλος Χ.*, Abolitionismus, ό.π., σ. 22-28.

213 Karagiannidis M. C., Abolitionism, ό.π., σ. 97. Πιο συγκεκριμένα, ο αγώνας για την απεμπόλιση του κλήρου και της αριστοκρατίας στο τέλος του 18ου αιώνα ακολουθήθηκε από ένα καινούριο καθεστώς γραφειοκρατίας, η κατάργηση της δουλείας δεν κατάφερε να εμποδίσει μια ατέρμονη οικονομική εκμετάλλευση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, και μία ελεγχόμενη κλίκα πορνείας αντικατέστησε στα τέλη του 19ου αιώνα το κρατικά και εμπορικά οργανωμένο δίκτυο γυναικείας εκμετάλλευσης.

214 Λαμπροπούλου Έ., Η ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ασφάλειας και η επέκταση του σωφρονιστικού συστήματος, Ποινικά Χρονικά 2001, σ. 684-685.

215 Karagiannidis M. C., Abolitionism, ό.π., σ. 117.

τιμωρεί, αλλά δεν αποτρέπει. Προστατεύει την κοινωνία, αλλά μόνο προσωρινά. Αλλάζει τον παραβάτη, αλλά προς το χειρότερο[216]. Γιατί λοιπόν έχουμε φυλακές; Ή όπως έχει αποκρυσταλλωθεί στην εγκληματολογική βιβλιογραφία, πώς εξηγείται το «αίνιγμα της φυλακής», ήτοι «πώς είναι δυνατόν να διατηρείται και να ευημερεί ένας θεσμός, ο οποίος ουδέποτε κατάφερε να επιτελέσει τις λειτουργίες που διατείνεται η θεωρητική του θεμελίωση (έλεγχο του εγκλήματος, αναμόρφωση του εγκληματία), όπως, άλλωστε, παραδέχονται και οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές του;»[217]

1) «Η ιδεολογία της φυλακής»

Παραπάνω, παρατέθηκε η απάντηση του Foucault στο αντεστραμμένο από τον ίδιο ερώτημα «Σε τι χρησιμεύει η αποτυχία της φυλακής;»[218]. Ευθύς αμέσως ακολουθεί η ριζοσπαστική εξήγηση του Mathiesen για την πεισματική επιβίωση του θεσμού αυτού. Ο Νορβηγός κοινωνιολόγος αναφέρεται στην ύπαρξη μιας διαβρωτικής και επίμονης «ιδεολογίας της φυλακής», που διαχέεται στο κοινωνικό σώμα και συσκοτίζει κάθε προσπάθεια εκτίμησης της πραγματικής της αναγκαιότητας[219]. Η φυλακή υπηρετεί 5 ουσιώδεις ιδεολογικές και συμβολικές λειτουργίες[220] στις προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, που προάγουν τη διαρκή νομιμοποίησή της:

- Η «εξαγνιστική/εκκαθαριστική» λειτουργία (“expurgatory” function): η φυλακή είναι ένας θεσμός, στα πλαίσια του οποίου το τμήμα του πληθυσμού των ύστερων καπιταλιστικών κοινωνιών που θεωρείται ως μη παραγωγικό, μπορεί να στεγασθεί, να ελεγχθεί και βολικά να ξεχαστεί.
- Η λειτουργία «απομύζησης της εξουσίας» (“power-draining” function): αυτοί που απομακρύνονται και εγκλείονται στα καταστήματα κράτησης, όχι μόνο αποκλείονται από τις φυσιολογικές διαδικασίες παραγωγής, αλλά παραμένουν αδρανείς και μη παραγωγικοί για το σύστημα στο οποίο ανήκουν. Σε αντίθεση με το εργοστάσιο που εξαρτάται από τη συμβολή των εργατών, η φυλακή δεν εξαρτάται από τη συνεισφορά των κρατουμένων.
- Η «εκτρεπτική» λειτουργία (“diverting” function): η διάπραξη κοινωνικά επιβλαβών ενεργειών δεν είναι αποκλειστικότητα μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Αντίθετα,

216 *Hawkins G.*, The prison: policy and practice, The university of Chicago Press, Chicago and London, 1976, σ. 45

217 *Κουκουτσάκη Α*., Εισαγωγή, στο Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), Εικόνες φυλακής, Πατάκης, Αθήνα, 2006, σ. 14.

218 Η απάντηση αυτή του Foucault έχει γίνει αντικείμενο κριτικής από τον Garland, ο οποίος υπογραμμίζει ότι μπορεί να είχε νόημα στις επικρατούσες το 1840 και 1850 πολιτικές συνθήκες στη Γαλλία, κανένα όμως πεδίο εφαρμογής δεν μπορεί να έχει στις σύγχρονες κοινωνίες, *Garland D.,* Punishment and modern society, ό.π.,σ. 160.

219 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής ό.π., σ. 177.

220 *Mathiesen T.*, Prison on trial ό.π., σ. 140-141. Η απόδοση των όρων των λειτουργιών στα ελληνικά δανείζεται από τη *Μ. Αρχιμανδρίτου*, Η ανοικτή έκτιση της ποινής, ό.π., σ. 177.

σήμερα οι κοινωνικά επικίνδυνες πράξεις διαπράττονται, κατ' αυξανόμενο ρυθμό, από άτομα και ομάδες που συγκεντρώνουν δύναμη στα χέρια τους, αν και συνήθως δεν τιμωρούνται γι' αυτές. Αυτοί, όμως, που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των αρχών, που συλλαμβάνονται και κυρίως αυτοί που βρίσκονται «πίσω από τα σίδερα της φυλακής», προέρχονται παραδοσιακά από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα[221]. Η έντονη χρήση της φυλακής αποσπά την προσοχή μας από τους κινδύνους που ελλοχεύουν από όσους βρίσκονται στην εξουσία, όπως είναι η καταστροφή του οικοσυστήματος, η μόλυνση του περιβάλλοντος, ή οι θανατώσεις και τα ατυχήματα που λαμβάνουν χώρα στο όνομα της ασφάλειας.

- Η «συμβολική» λειτουργία ("symbolic" function): κατ' αυτή τη λειτουργία, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προηγούμενη, η φυλακή συμβάλλει στο διαχωρισμό των ανθρώπων σε δύο κατηγορίες: τους παραγωγικούς και τους μη παραγωγικούς. Με τη σύλληψη και τη φυλάκιση, οι κρατούμενοι στιγματίζονται ως οι «κακοί» και έτσι οι υπόλοιποι από εμάς μπορούμε να θεωρούμε τους εαυτούς μας ως «καλούς», όταν στην πραγματικότητα μπορεί να είμαστε περισσότερο ή λιγότερο κακοί. Έτσι και ο Μανωλεδάκης: «Η ποινή είναι μια ιστορία αίματος και πόνου. [...] Και η *φυλακή*, ως η σύγχρονη κύρια έκφραση της ποινής [...] αποτελεί, κι αυτή, μια ιστορία αίματος και πόνου. Η νομική ιδεολογία προσπάθησε να την «ντύσει» με το μανδύα της αναγκαιότητας, της ρυθμισμένης, έλλογης απάντησης της πολιτείας στο έγκλημα, του «φύλακα» της ασφάλειας των πολιτών και της νομιμότητας των ισχυρών: Όσο υπάρχουν έγκλημα και «κακοί», θα υπάρχει και η φυλακή ως το αναγκαίο κακό που θα τους αντιμετωπίζει και θα τους εξουδετερώνει. Εκεί θα ζουν αναγκαστικά, όσο χρειάζεται, οι «κακοί», οι «άλλοι», για να μπορούν να ζουν ήσυχα οι «καλοί», «εμείς»[222]. Και ο Δασκαλάκης: «Στο επίπεδο της ιδεολογίας, η λειτουργία της φυλακής συνίσταται στο να παράγει, αναπαράγει και διαιωνίζει το στερεότυπο του εγκληματία. Τούτο γίνεται με τον αποχωρισμό από όλη τη μάζα των παραβατών ορισμένων ατόμων, που καλούνται να διαδραματίσουν το ρόλο του κακού ή του

221 Όπως υποστηρίζεται από τον G. Rusche (το 1939), αν και το έγκλημα λαμβάνει χώρα σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης εστιάζει την προσοχή του σχεδόν αποκλειστικά στους παραβάτες εκείνους, των οποίων το υπόβαθρο, η οικονομική ανέχεια, η ελλιπής εκπαίδευση και εξαχρείωση τους οδήγησε στην παράβαση, *Rusche G.,* Labor market and penal sanction, ό.π., σ. 32.

222 Μανωλεδάκης Ι., Δίκαιο & ιδεολογία – Κριτικές σκέψεις, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 211.

παθολογικού»[223]. Η φυλακή, λοιπόν, μπορεί να ιδωθεί ως «ετεροτοπία» - ως ο χώρος των «κακών»[224].

- Η λειτουργία της «ενέργειας» ("action" function): καθώς η φυλακή είναι ο πιο ορατός τύπος τιμωρίας στην κοινωνία μας, η ευρεία χρήση της αξιοποιείται, προκειμένου το κοινό να διαβεβαιωθεί ότι «κάτι γίνεται» σχετικά με το πρόβλημα της εγκληματικότητας.

Πέρα από τα παραπάνω, που συνιστούν μια «υποστηρικτική» ιδεολογία, η ιδεολογία της φυλακής περιέχει επίσης αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε αρνητικό/αναιρετικό συστατικό, μέσω του οποίου το «φιάσκο» της φυλακής δε γίνεται αποδεκτό. Αυτό συμβαίνει σε τρεις σημαντικούς τομείς της δημόσιας κοινωνικής σφαίρας: στα ΜΜΕ, στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (αστυνομία, δικαστήρια, διωκτικές αρχές, φυλακές) και στους επιστημονικούς κύκλους. Όσον αφορά τα πρώτα, η άρνηση έχει τη μορφή της μη αναγνώρισης· στις εφημερίδες, την τηλεόραση και σε όλη τη γκάμα των ΜΜΕ η φυλακή δεν αναγνωρίζεται ως μια αποτυχία, αλλά ως μια απαραίτητη, εάν όχι πάντοτε τελείως επιτυχημένη, μέθοδος προκειμένου να επιτευχθεί ένας στόχος. Στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, παρατηρείται επίσης σε ένα βαθμό η μη αναγνώριση της αποτυχίας της φυλακής. Πολλοί τη γνωρίζουν, αλλά προσποιούνται ότι δεν υφίσταται. Στον κόλπο των επιστημόνων κυριαρχεί -χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν εξαιρέσεις- η αδιαφορία. Οι ειδικοί δεν είναι εύκολο να μην αναγνωρίσουν το φιάσκο, ούτε να προσποιηθούν ή να πουν ψέματα. Έτσι απλά παραβλέπουν την αναποτελεσματικότητα της φυλακής[225].

2) Η κοινωνία της διακινδύνευσης

Στην προσπάθεια κατανόησης και εξήγησης της καταπληκτικής ανθεκτικότητας του θεσμού της φυλακής, ωστόσο, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και ένα σύνολο άλλων παραγόντων. Ξεκινώντας, λοιπόν, χρήσιμο κρίνεται να αναφερθούμε στον Γερμανό κοινωνιολόγο U. Beck και στο γνωστό του βιβλίο με τίτλο «Η κοινωνία της διακινδύνευσης -Προς μια καινούρια νεωτερικότητα», το οποίο δημοσιεύθηκε ένα χρόνο μετά το πυρηνικό ατύχημα του Τσέρνομπιλ, και όπου κυρίαρχη εμφανίζεται η έννοια της διακινδύνευσης, και μάλιστα ως ανεξάρτητη περιοχή κοινωνιολογικού προβληματισμού[226]. Ο συγγραφέας θέτει ως αφετηριακό σημείο των αναπτύξεών

223 *Δασκαλάκης Η.*, Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68/1988, σ.46.

224 *Γκανιάτσας Β.*, Η φυλακή ως «ετεροτοπία»: Συμβολή στη θεώρηση του Φουκώ για τους χώρους εγκλεισμού, Σύγχρονα Θέματα 41-42/1990, σ. 60.

225 *Mathiesen T.*, Prison on trial ό.π., σ. 143-144.

226 *Τάτσης Ν.*, Νεωτερικότητα και κοινωνική αλλαγή – Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, Νήσος, Αθήνα, 2004, σ. 149.

του τους οικολογικούς και περιβαλλοντικούς κινδύνους που έχουν δημιουργηθεί, ως παράπλευρες συνέπειες του εκσυγχρονισμού και της προόδου των επιστημών, χωρίς να θέτει άμεσα ζητήματα εγκληματολογικού ενδιαφέροντος. Ωστόσο, η ανάλυσή του μπορεί να αξιοποιηθεί και να φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατανόηση των επιλογών στο «εγκληματολογικό γίγνεσθαι» και των προτύπων που υιοθετούνται στη σύγχρονη σκηνή της αντεγκληματικής πολιτικής.

Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι η σημερινή κοινωνία διακρίνεται από έναν κατεξοχήν μεταβατικό χαρακτήρα, καθώς η βιομηχανική κοινωνία αντικαταστάθηκε από έναν νέο μακροκοινωνιολογικό τύπο, την κοινωνία της διακινδύνευσης, η οποία βρίσκεται αντιμέτωπη με κινδύνους που η ίδια εν πολλοίς έχει δημιουργήσει[227]. Οι συγκρούσεις δεν έχουν πλέον ταξικό χαρακτήρα -όπως στη βιομηχανική εποχή με την διαπάλη ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργατική τάξη- αλλά ενδογενή[228]. Η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος έχει δημιουργήσει κινδύνους αόρατους (π.χ. ραδιενέργεια), απρόβλεπτους και ανέλεγκτους, που δεν μπορούν να αντισταθμιστούν αποτελεσματικά, που δε γνωρίζουν εθνικά σύνορα και γεωγραφικά όρια (π.χ. κλιματική αλλαγή), με μακρά περίοδο συνεπειών (π.χ. πυρηνικά απόβλητα), των οποίων οι φορείς υπευθυνότητας δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν και οι οποίοι κίνδυνοι μας επηρεάζουν όλους[229].

Η πανταχού παρουσία των διακινδυνεύσεων στις σύγχρονες «δαμόκλειες», κατά τη διατύπωση του E. Morin[230], κοινωνίες σε συνδυασμό με την αδυναμία των κρατών να διαχειριστούν αποτελεσματικά την κατάσταση, έχει δημιουργήσει «μια βαθιά, αλλοτριωτική και υπονομευτική αίσθηση του κινδύνου», η οποία περαιτέρω οδηγεί τους κοινωνούς είτε σε μια απαθή μοιρολατρική στάση ζωής, είτε σε μια ατομικιστική προσέγγισή της, που προτάσσει ως κυρίαρχο σκοπό την επίτευξη της ασφάλειας. Από την «ισότητα» των νεωτερικών κοινωνιών έχουμε πια περάσει στην «ασφάλεια», και το ρήμα «πεινάω» έχει πλέον αντικατασταθεί από το ρήμα «φοβάμαι»[231], ενώ όχι σπάνια η συμπεριφορά των ανθρώπων λαμβάνει διαστάσεις ηθικού πανικού.

Όταν μιλάμε για «ηθικούς πανικούς» (“moral panics”), αναφερόμαστε στην υπερβολική αντίδραση (που εκφράζεται ως φόβος, ανησυχία, ή ηθική αγανάκτηση) του κοινού σχετικά με μία παρεκκλίνουσα ή διαφοροποιημένη από τα συνηθισμένα συμπεριφορά, που έχει προκληθεί εξαιτίας

227 *Beck U.*, Living in the world risk society: A Hobhouse Memorial Public Lecture given on Wednesday 15 February 2006 at the London School of Economics, Economy and Society 3/2006, σ. 332 και *Δημητράτος Ν.*, Όψεις της σύγχρονης προβληματικής στη θεωρία και πρακτική του ποινικού δικαίου, στο Ν. Κουράκη (επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 1994, σ. 142.

228 *Τάτσης Ν.*, Νεωτερικότητα και κοινωνική αλλαγή, ό.π., σ. 150.

229 *Beck U.*, Living in the world risk society, ό.π., σ. 333-334 και *Τάτσης Ν.*, Νεωτερικότητα και κοινωνική αλλαγή, ό.π., σ. 151.

230 *Κουράκης Ε. Ν.*, Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2012, σ. 485.

231 *Τάτσης Ν.*, Νεωτερικότητα και κοινωνική αλλαγή, ό.π., σ. 153-154.

της στρεβλής πρόσληψης του αντίστοιχου κοινωνικού συμβάντος, και η οποία καταλήγει στην παρέμβαση των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και στη λήψη μέτρων δυσανάλογων προς τη βαρύτητα της ανεπιθύμητης δραστηριότητας ή συμπεριφοράς[232]. Καίρια θέση στη διαδικασία αυτή καταλαμβάνουν τα ΜΜΕ, τα οποία, με τη δύναμη που διαθέτουν παρουσιάζουν τα περιστατικά εκείνα που είναι πιο πιθανό να προσελκύσουν το ενδιαφέρον του αποδέκτη, διογκωμένα και δραματοποιημένα, μέσα από περιγραφές αποσπασματικές και επιφανειακές, που οξύνουν με συναισθηματική φόρτιση τις καταστάσεις και επηρεάζουν καταλυτικά τις συνειδήσεις και τις απόψεις του κοινού για το έγκλημα και το δράστη, ο οποίος σχεδόν πάντα παρουσιάζεται ως άδικο, άπληστο και εκδικητικό άτομο, ως ένας «εσωτερικός εχθρός»[233].

3) Η «εμπορευματοποίηση» της φυλακής

Το έλλειμμα ασφάλειας μπορούμε να διαπιστώσουμε και αναλογιζόμενοι τη μεγάλη ζήτηση των προϊόντων και των υπηρεσιών των ιδιωτικών επιχειρήσεων ασφαλείας, τη σημαντική μεταβολή στην αναλογία ιδιωτικής-κρατικής αστυνομίας αλλά και το φαινόμενο της κάλυψης των αναγκών[234] των φυλακών από ιδιωτικές εταιρείες[235]. Το πεδίο της ιδιωτικοποίησης των φυλακών είναι ιδιαίτερα

232 *Καρύδης Β.*, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα – Ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σ. 43, 50.

233 *Καρύδης Β.*, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα, ό.π., σ. 51-52 και *Ζαραφωνίτου Χ.*, Εμπειρική εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004, σ. 255. Κατά τα τελευταία έτη, μάλιστα, γίνεται λόγος για μια άλλη μορφή ποινικού δικαίου, το «ποινικό δίκαιο του εχθρού», με εμπνευστή τον G. Jakobs (1985), όπου η λειτουργία της ποινής έγκειται στην εξουδετέρωση ενός κινδύνου. Πιο αναλυτικά, υποστηρίζεται, ότι στην περίπτωση κάποιου παραβάτη, που αποκλίνει ουσιωδώς από τους θεμελιώδεις κανόνες της έννομης τάξης και όταν τα έννομα αγαθά δεν μπορούν να προστατευθούν ικανοποιητικά υπό τους περιορισμούς των αρχών του κράτος δικαίου και των δικαιοκρατικών εγγυήσεων, ο πρώτος ο οποίος θεωρείται ότι δεν προσφέρει καμία εγγύηση ότι θα συμπεριφερθεί ως πρόσωπο, μπορεί να αντιμετωπιστεί, όχι ως φορέας ανθρώπινης αξίας αλλάς ως «μη πρόσωπο» (unperson), ως «άγριο θηρίο», και να καταπολεμηθεί ως εχθρός. Ο πόλεμος αυτός γίνεται με το νόμιμο δικαίωμα των πολιτών και δη με το δικαίωμά τους στην ασφάλεια, *Jakobs G.*, Το ποινικό δίκαιο του πολίτη και το ποινικό δίκαιο του εχθρού, Ποινική Δικαιοσύνη 7/2005, σ. 877 και *Μυλωνόπουλος Χ.*, Ποινικό Δίκαιο, ό.π., σ. 24. Το ποινικό δίκαιο του εχθρού επεκτείνει χρονικά το αξιόποινο από την τελεσθείσα πράξη στον κίνδυνο που ενδέχεται να επέλθει, επιβάλλει τις ίδιες ποινές χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα επιμέρους στάδια μιας πράξης, παρουσιάζει ανησυχητικές ομοιότητες με το αστυνομικό δίκαιο και περιστέλλει τα δικονομικά δικαιώματα του κατηγορουμένου· είναι παραπάνω από πασίδηλο, ότι καταλύει οποιαδήποτε νομιμότητα στη μεταχείριση του δράστη, αποκτώντας και αυτή εγκληματική ταυτότητα, γι' αυτό και ορθώς έχει αποκρουσθεί, *Μυλωνόπουλος Χ.*, Ποινικό Δίκαιο, ό.π., σ. 24 και *Κιούπης Δ.*, Χρειαζόμαστε σήμερα το "ποινικό δίκαιο του εχθρού";, στο Λ. Κοτσαλή (επιμ.), Ελευθερία, υπευθυνότητα, κράτος δικαίου: Πρακτικά ελληνογερμανικού συμποσίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011, σ. 64 και την εκεί παραπομπή.

234 Πολλοί από τους τομείς λειτουργίας των φυλακών σήμερα -όπως η σίτιση, οι υπηρεσίες καθαρισμού ρούχων, η συγκομιδή απορριμάτων, οι τηλεπικοινωνίες, η εκπαίδευση, η ιατρική περίθαλψη- έχουν περάσει, ολικά ή μερικά, στην ιδιωτική σφαίρα, *Bosworth M.,* The U.S. Federal prison system, ό.π., σ. 87.

235 *Λαμπροπούλου Έ.*, Κοινωνίες σε "κίνδυνο" και αισθήματα ανασφάλειας, Ποινική Δικαιοσύνη 5/2002, σ. 556-557.

αμφιλεγόμενο, αν και καθόλου νέο[236]. Όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς, κεντρικά σημεία στον προβληματισμό γύρω από το ζήτημα της ιδιωτικοποίησης των φυλακών είναι η σχέση ανάμεσα στο κράτος και τους πολίτες και το πώς οι ιδιωτικές εταιρείες παράγουν κέρδος. Κάποιοι τρόφιμοι υποστηρίζουν, ότι οι ιδιωτικές φυλακές παρέχουν λιγότερους πόρους και ευκαιρίες, κάνοντας την εμπειρία του εγκλεισμού περισσότερο δυσβάσταχτη. Τι σημαίνει η δυνατότητα ιδιωτικών φορέων να τιμωρούν τους παραβάτες; Πώς μπορεί να διασφαλιστεί η τήρηση των αναγκαίων προδιαγραφών μέριμνας όταν το πρώτιστο κίνητρο είναι η παραγωγή κέρδους, κυρίως όταν για να είναι επικερδείς φυλακές πρέπει να είναι γεμάτες και άρα οι επιχειρηματίες έχουν κίνητρο να επιδιώκουν σκληρότερη καταστολή, περισσότερες και πιο μακροχρόνιες καταδίκες[237]; Ο Christie τονίζει ότι με την εμπλοκή του ιδιωτικού παράγοντα στον έλεγχο του εγκλήματος, ο τελευταίος καθίσταται προϊόν του οποίου οι συνθήκες δημιουργίας τεχνηέντως πολλαπλασιάζονται, με αποτέλεσμα τη διάχυση του ποινικού ελέγχου στην κοινότητα[238].

4) Η διαχειριστική τάση και η στροφή προς την τιμωρητικότητα

Η ευρεία ανασφάλεια, λοιπόν, ως εγγενές στοιχείο του καιρού μας, η έννοια της επικινδυνότητας, ο μόνιμος φόβος και η διαρκής ανησυχία των πολιτών, σε συνδυασμό με την έλλειψη πίστης, ότι το κράτος μπορεί να εγγυηθεί την ασφάλεια τους, ασκούν ουσιώδη επιρροή στη διαμόρφωση της νομοθεσίας και οδήγησαν στη χάραξη νέων αντεγκληματικών τάσεων, σε σύμπνοια με τη νέα κουλτούρα που έχει διαμορφωθεί, και οι οποίες εύγλωττα συνοψίζονται στην προσπάθεια «τεχνολογικής εξουδετέρωσης» του εγκληματικού κινδύνου. Αυτή η τάση έχει χαρακτηρισθεί ως «διαχειριστική» (“managerial”), καθώς το ενδιαφέρον εδώ στρέφεται στην άμεση αποτελεσματικότητα των εκάστοτε μέτρων και όχι σε μια μακρόπνοη προσπάθεια ριζικής καταπολέμησης του εγκληματικού φαινομένου[239].

---

236 Η παρείσφρηση του ιδιωτικού στοιχείου στην τιμωρία έχει μακρά ιστορία στην Αμερική, αρκεί να θυμηθεί κανείς την περίπτωση των Κουάκερων στη φυλακή Walnut Street Jail στη Φιλαδέλφεια. Στη σύγχρονη εποχή, η ιδιωτικοποίηση στην Αμερική χρονολογείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, περίοδο όπου ο πληθυσμός της φυλακής αυξανόταν με ρυθμούς πιο γρήγορους από αυτούς που μπορούσε να χειριστεί η κυβέρνηση. Μία φυλακή, που άνοιξε το 1984 στο Tennessee, ήταν η πρώτη ποινική φυλακή την οποία διηύθυνε ιδιωτική εταιρεία, παράδειγμα με μεγάλη απήχηση, καθώς 12 χρόνια μετά σε 12 πολιτείες είχαν κάνει την εμφάνισή τους πλήρως ιδιωτικοί ποινικοί θεσμοί και σε άλλες 16 η σχετική καθιέρωση ήταν προ των πυλών, *Bosworth M*., The U.S. Federal prison system, ό.π., σ. 87-88. Αλλά και στην Αγγλία, η δίωξη, η αστυνομία, οι φυλακές και η πρακτική της εκτόπισης ήταν αποτέλεσμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας, *Christie N.,* Crime control as industry, ό.π., σ. 119.

237 *Bosworth M*., The U.S. Federal prison system, ό.π., σ. 89-91.

238 *Αρχιμανδρίτου Μ*., Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 210.

239 *Αντωνοπούλου Α.*, Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής – Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 21-24.

Προκειμένου, μάλιστα, να είναι αποτελεσματική η επέμβαση αυτή κρίνεται απαραίτητο να είναι προληπτική και να λαμβάνει χώρα πριν ακόμη εκδηλωθεί ο κίνδυνος. Στις μετανεωτερικές κοινωνίες της διακινδύνευσης, η έννοια της πρόληψης κατέχει καίρια θέση στη συζήτηση για την επίτευξη της εσωτερικής ασφάλειας. Σημείο αναφοράς εδώ είναι ο δυνητικός παραβάτης και το δυνητικό θύμα[240]. Στα σημερινά «κράτη πρόληψης» -όρος που εισήχθη από το Γερμανό πολιτειολόγο E. Denninger- η προληπτική λειτουργία του κράτους και του δικαίου εκφεύγει των ορίων της γενικής ή ειδικής προληπτικής λειτουργίας των ποινών και δεν στοχεύει πλέον στην ελευθερία και την ισότητα, αλλά παίρνει τη μορφή μιας γενικής στρατηγικής πρόληψης των κάθε είδους κινδύνων που ενδέχεται να εμφανιστούν, με πρώτιστη επιδίωξη την κατοχύρωση της ασφάλειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μεταστροφής αυτής στη μεγαλύτερη έντασή του είναι το πεδίο των αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών, ιδίως μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου στις ΗΠΑ[241].

Στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής, η επιλογή αυτή μεταφράζεται ως ανάγκη δράσης στο προεγκληματικό στάδιο, μέσω του εντοπισμού και της προληπτικής επέμβασης στη σφαίρα ατόμων που θεωρούνται επικίνδυνα. Αναδύονται, η «αναλογιστική δικαιοσύνη», ("actuarial justice"[242]) που αναφέρεται στην «εκτόπιση της ατομικώς αποδιδόμενης δικαιοσύνης από αποφάσεις βασιζόμενες στη στατιστική πιθανότητα της υποτροπής[243]» και το πρότυπο στρατηγικής διαχείρισης κινδύνων που παραπέμπει μεν στην πρώτη, είναι όμως ευρύτερο από αυτή. Το πρότυπο διαχείρισης κινδύνων επιδιώκει πρωτίστως, μέσω της ποινής της φυλάκισης και αξιοποιώντας τις στρατηγικές της κατηγορικής και κυρίως της επιλεκτικής αχρήστευσης, να αποκλείσει από την κοινωνική κυκλοφορία τους (πολυ)υπότροπους ή εν δυνάμει τέτοιους δράστες βαριάς ή και μεσαίας εγκληματικότητας, χωρίς να αποκλείεται κάποτε και η προσπάθεια αλλαγής τους. Επιδιώκει τη μεγαλύτερη δυνατή αξιοποίηση της υπάρχουσας τεχνογνωσίας για την πρόγνωση, κατηγοριοποίηση (αν και οι δράστες δεν δεν αντιμετωπίζονται μόνο ως σύνολα και ομάδες, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και εξατομικευμένα) και αντιμετώπιση της επικινδυνότητας με κριτήρια

240 *Λαμπροπούλου Έ.*, Κοινωνίες σε "κίνδυνο"..., ό.π., σ. 556-557.

241 *Ανθόπουλος Χ.*, Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, στο Χ. Ανθόπουλου, Ξ. Κοντάδη, Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σ. 110-112.

242 Κατά τους Feeley και Simon, το αναλογιστικό στοιχείο είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της «Νέας πονολογίας» ("New penology"), που απασχολείται με τεχνικές ταυτοποίησης, κατηγοριοποίησης και διαχείρισης ομάδων, στη βάση της επικινδυνότητας που παρουσιάζουν, *Feeley M., Simon J.,* Actuarial Justice: the emerging new criminal law, στο Nelken D. (επιμ.), The futures of criminology, Sage, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1994, σ. 173.

243 *Τζαννετάκη Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής, ό.π., σ. 188, υποσ. 3.

αποτελεσματικότητας και οικονομίας[244]. «Οδηγείται από τις μεθόδους του και την ομαδική λογική του στην αχρήστευση ή πάντως στον ασφυκτικό έλεγχο κατηγοριών πολιτών που παγίως ανήκουν στην υποτάξη (underclass) συμβάλλοντας έτσι στην περιθωριοποίηση των ήδη περιθωριοποιημένων, δυσπροσάρμοστων ομάδων πολιτών»[245].

Αναδύεται έτσι, μια νέα «κουλτούρα ελέγχου[246]», που χαρακτηρίζεται από τιμωρητικότητα[247] και λαϊκισμό. Με πρόσχημα τις τιμωρητικές στάσεις των πολιτών απέναντι στο έγκλημα, καλλιεργήθηκε το έδαφος για την ανάπτυξη της «λαϊκιστικής τιμωρητικότητας» ("populist punitiveness") και του «ποινικού λαϊκισμού» ("penal populism"), όπου η σκλήρυνση της ποινικής νομοθεσίας και η όξυνση της ποινικής καταστολής είναι χρήσιμα εργαλεία στα χέρια της εξουσίας, προκειμένου να ενεργοποιηθεί ο μύθος της κρατικής δύναμης, να καθησυχαστεί η κοινή γνώμη και να πειστεί ότι το πρόβλημα του εγκλήματος λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από την πολιτική ηγεσία. Βρισκόμαστε, έτσι, πολλές φορές, ενώπιον ενός συμβολικού ποινικού δικαίου και μιας συμβολικής αντεγκληματικής πολιτικής[248], όπου ως πρωταρχικός στόχος της ποινικής ρύθμισης δεν τίθεται η αντιμετώπιση του προβλήματος αλλά κυρίως η ενίσχυση της εμπιστοσύνης των πολιτών στις αξίες που προστατεύει ο νόμος, η δημιουργία επίφασης αποτελεσματικότητας και η τόνωση του γοήτρου του κράτους[249].

Η τιμωρητικότητα γενικά και η αυξημένη προσφυγή στη χρήση της φυλάκισης ειδικά (Βλ. Πίνακα 1) εμφανίζεται, επομένως, ως το «αντανακλαστικό που προκύπτει εξαιτίας της αγωνίας που

244 *Τζαννετάκη Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής, ό.π., σ. 188-190.

245 *Τζαννετάκη Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής, ό.π., σ. 196.

246 *Garland D., T*he culture of control – Crime and social order in contemporary society, Oxford University Press, Oxford – New York, 2001.

247 Συνήθως, η έννοια της τιμωρητικότητας συνδέεται με την ανταπόδοση και την εκδίκηση, υπονοεί υπερβολή, τιμωρία δηλαδή που υπερβαίνει κατ' έκταση, ένταση ή αυστηρότητα το αναγκαίο, *Matthews R.,* Punitiveness, στο E. McLaughlin, J. Muncie (επιμ.), The sage dictionary of criminology, Sage Publications, London, 2006, σ. 327-329. Στο αγγλικό λεξικό της Οξφόρδης, το επίθετο τιμωρητικός εξηγείται τόσο σε ουδέτερο ύφος (πχ τιμωρητικά μέτρα), όσο και ποιοτικά, ως ο εξαιρετικά υψηλός. Το ίδιο διπλό νόημα μπορεί να συναντηθεί και στην εγκληματολογική βιβλιογραφία, *Snacken S., Dumortier E.*, Resisting punitiveness in Europe? an intoduction, στο Snacken S., Dumortier E. (επιμ.), Resisting punitiveness in Europe?welfare, human rights and democracy, Routledge, London, 2012, σ. 2. Η τιμωρητικότητα, σύμφωνα με τον M. Kilias, διακρίνεται σε υποκειμενική και αντικειμενική, ανάλογα με τους παράγοντες που οδηγούν στη γέννησή της, *Ζαραφωνίτου Χ.*, Τιμωρητικότητα–Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σ. 22.

248 Ειδικότερα, ήδη από τη δεκαετία του 1960, παρατηρείται συστηματική αναφορά στην έννοια της συμβολικής λειτουργίας του δικαίου, ήτοι της μη διακηρυγμένης αλλά υπαρκτής λειτουργίας που βαίνει παράλληλα με την επίσημη και κατέχει εξίσου σημαντική θέση με αυτή, *Δημητράτος Ν.*, Αντεγκληματική πολιτική και συμβολικό ποινικό δίκαιο, Νομικό Βήμα 5/1993, σ. 1047.

249 *Λαμπροπούλου Έ.*, Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, Σιδέρη , Αθήνα, 2012, σ. 57. Ο συμβολικός χαρακτήρας μιας νομοθετικής πρωτοβουλίας, όμως, δεν πρέπει να τυγχάνει αρνητικής προκατάληψης -στο βαθμό που αντικατοπτρίζει μια υγιή διαδικασία κοινωνικών ζυμώσεων-, παρά μόνο όταν ξεπερνά και επισκιάζει ή ακόμη και αμφισβητεί την επίσημα διακηρυγμένη λειτουργία της, *Δημητράτος Ν.*, Αντεγκληματική πολιτική..., ό.π., σ. 1048-1050.

προξενούν οι ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές»[250]. Το κοινό, προκειμένου να αισθανθεί ασφαλές και προστατευμένο από τους αδιόρατους και ανεξέλεγκτους κινδύνους του «σήμερα», είναι έτοιμο να θυσιάσει δικαιώματα και ελευθερίες, τόσο δικά του, και κυρίως των παραβατών (ακόμη και σε περίπτωση υπόπτων, που δεν έχουν παραβιάσει κάποια ποινική διάταξη, απλά κρίνονται ως επικίνδυνοι), που συνήθως παρουσιάζονται ως «τέρατα» από τα ΜΜΕ, τα οποία εκμεταλλεύονται τις καταστάσεις και συμβάλλουν στη δημιουργία «ηθικών πανικών» στο βωμό των πωλήσεων και του κέρδους. Το «αρχέτυπο του δράστη υψηλής επικινδυνότητας» και η «αποπροσωποποίησή» του, στη βάση στατιστικών στοιχείων, που κατά κόρον αξιοποιούνται σήμερα στην αντεγκληματική πολιτική, «αποδυναμώνει την όποια αίσθηση κοινωνικής ευθύνης για την εγκληματική του συμπεριφορά […] κι αποτελεί μια κατάλληλη βάση για την προβολή των φόβων του συλλογικού υποσυνειδήτου»[251]. Η (δικαιολογημένη σε πολλές περιπτώσεις) αγωνία των ανθρώπων γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης, όμως, και από την πολιτική εξουσία, η οποία, ενώ οφείλει να κατευνάζει τις ανησυχίες του κοινού και κυρίως να μεριμνά για την εξάλειψη των παραγόντων που τις γεννούν, αντίθετα τις οξύνει περαιτέρω, τόσο για να αποσπά την προσοχή από τις δικές της εγκληματικές ενέργειες, όσο και για να τις χρησιμοποιεί ως προκάλυμμα για τις αντεγκληματικές στρατηγικές που υιοθετεί.

Πίνακας 1. Αναλογία πληθυσμού φυλακής ανά 100.000 κατοίκους («Ευρώπη των 15»* -ΗΠΑ 1997-2015)**

Χώρα	1997	2000	2005	2010	2013	2015
Αυστρία	86	83,1	106,8	102,6	104,5	101,3
Βέλγιο	82	84,7	89,7	105	113,8	118,1
Γαλλία	90	80,1	91,8	103,5	119,5	
Γερμανία	90		95,7	86,7	84,1	76,2
Δανία	62	61,5	76,4	71,3	73	
Ελλάδα	54	76,2	86,2	105,6	119,7	108,7
Η.Β: Αγγλία και Ουαλία	120	124	142,7	153,9	147,2	
ΗΒ: Β. Ιρλανδία	95		77,5	82	99,6	
ΗΒ: Σκοτία	119		133,4	151,1	148,8	
Ιρλανδία	68	76,4		97,4	88,5	76,6
Ισπανία	113	114	142,4		145,7	143,1
Ιταλία	86	92,7	102	113,3	108,6	88,2
Λουξεμβούργο		90,4	152,3	137,4	133,5	116,7
Ολλανδία	87	90,1	133,9	70,8	62,9	

250 *Αρχιμανδρίτου Μ.*, Η φυλάκιση..., ό.π., σ. 211.

251 *Τζαννετάκη Τ.*, Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής – Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 93-94.

Πορτογαλία	145		122,4	109,2	103,2	
Σουηδία	59	64,1	78,3	74,1	61,4	55,4
Φινλανδία	56	52,3	73	62	57,6	54,4
Η.Π.Α		683	739	731	704	

* Πηγή: *Τζαννετάκη Τ.*, Η στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών, ό.π., Πίνακας 2.4
** Πηγή: World Prison Population List, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά – 3/12/2017

Η «τιμωρητική στροφή» ("punitive turn")[252] της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διεθνή στροφή προς το νεοσυντηρητισμό και το νεοφιλελευθερισμό. Το κοινωνικό κράτος συρρικνώνεται, καθώς θεωρείται ότι δε συμβαδίζει με τις σύγχρονες οικονομικές επιταγές και αντ' αυτού προωθούνται στρατηγικές οικονομικής διαχείρισης του εγκλήματος, οι συνέπειες των οποίων δεν περιορίζονται μόνο στο αντεγκληματικό πεδίο, αλλά διατρέχουν όλο το κοινωνικό φάσμα, με την καταπάτηση κεκτημένων διεκδικήσεων και την περιστολή δικαιωμάτων να γίνονται ανεκτά (ή και να εκφράζονται ως απαίτηση) στο όνομα της ασφάλειας. Σε αυτό το πλαίσιο, η φυλακή είναι το ποινικό μέσο αχρήστευσης των επικίνδυνων δραστών αλλά και των θεωρούμενων ως τέτοιων -με την αιτιολόγηση της ενδεχόμενης μελλοντικής επικινδυνότητας στη βάση αμφίβολης αποτελεσματικότητας προγνωστικών- αλλά και το πολιτικό εργαλείο διαχείρισης της ανασφάλειας, που απαράδεκτα θέτει τα ατομικά δικαιώματα των δραστών (ή των εν δυνάμει δραστών) σε κατώτερη μοίρα σε σχέση με την εξασφάλιση της δημόσιας τάξης. Οι δημοκρατικές κοινωνίες, ωστόσο, φέρουν την ευθύνη και το βάρος να προστατεύουν τα δικαιώματα των μη δημοφιλών μειονοτήτων, όπως είναι οι φυλακισμένοι, από την «τυραννία της πλειοψηφίας»[253].

Η φυλακή αποτελεί μια επένδυση, στην οποία έχουν δαπανηθεί και συνεχίζουν να δαπανώνται τόσα χρήματα, ώστε η εγκατάλειψή της δεν είναι εύκολη, αλλά προτιμάται η συνεχής μεταρρύθμισή της, προκειμένου να προσαρμόζεται στις εκάστοτε συνθήκες· αν αναλογιστεί, μάλιστα, κανείς την απαράδεκτη εμπλοκή του ιδιωτικού παράγοντα στο πεδίο αυτό και τη συνεπαγόμενη ευθεία επιρροή που ασκούν οι ιδιωτικές εταιρείες και επιχειρήσεις στη χάραξη των σχετικών πολιτικών, δεν είναι δύσκολο να φανταστεί όχι μόνο τα αναχώματα που ορθώνονται εκ μέρους των τελευταίων ενάντια σε φωνές περιορισμού της χρήσης τη φυλακής, αλλά και τα

252 Υπάρχει, ωστόσο, και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία τίποτα από όλα αυτά δεν είναι στην πραγματικότητα καινούριο, καθώς οι τιμωρητικές και υποβλητικές στρατηγικές αποτελούν, παραδοσιακά, εγγενή στοιχεία των αντεγκληματικών πολιτικών, *Matthews R.*, The myth of punitiveness, Theoretical Criminology 2/2005, σ. 195.

253 *Snacken S.*, Conclusion: why and how to resist punitiveness in Europe, στο Snacken S., Dumortier E. (επιμ.), Resisting punitiveness in Europe? welfare, human rights and democracy, Routledge, London, 2012, 247-248, 256.

συμφέροντα που υπάρχουν και τις πιέσεις που ασκούνται για την περαιτέρω διεύρυνση του σωφρονιστικού συστήματος.

Η φυλακή έχει αποτύχει ως προς την αναμόρφωση των παραβατών και τον έλεγχο του εγκλήματος, λειτουργεί, όμως, ως αποτελεσματικό μέσο αχρήστευσης, με το να αποκλείει τους παραβάτες από την κοινωνία. Με τη γενικευμένη απουσία της θανατικής ποινής, της εξορίας ή της εκτόπισης, η φυλακή συνιστά το τελικό ισχυρό καταφύγιο τιμώρησης στις σύγχρονες κοινωνίες, καθώς δεν απαιτεί -σε αντίθεση με ηπιότερες ποινές- μεγάλο βαθμό συνεργασίας από την πλευρά του παραβάτη και άρα μπορεί να χειριστεί τις «δύσκολες» περιπτώσεις, τους δράστες που αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια. Τιμωρεί σκληρά αλλά διακριτικά, επιβάλλει πραγματικό πόνο και σοβαρές αποστερήσεις, με μία βία ανεπαίσθητη· κατορθώνει έτσι να είναι σε μεγάλο βαθμό συμβατή με τις μοντέρνες ευαισθησίες και ως εκ τούτου αποδεκτή στις συνειδήσεις της πλειοψηφίας των ανθρώπων, που ανέχονται αφενός την αποτυχία της ως προς την τήρηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων, την ομαλή επανακοινωνικοποίησή τους, τη μείωση της υποτροπής και αφετέρου το υπέρογκο κόστος λειτουργίας της, επειδή επιτυγχάνονται άλλοι στόχοι (ανταπόδοση, αδρανοποίηση, αποκλεισμός)[254] και προστατεύεται το δικαίωμά τους (ως αθώων πολιτών) στην ασφάλεια· όλα αυτά, βέβαια, χωρίς να εξακριβώνεται εάν πράγματι με αυτό τον τρόπο προάγεται η ασφάλεια[255].

Η φυλακή έχει καταφέρει να συνδέσει την υπόστασή της με το φιλελεύθερο κράτος και τις πολιτισμένες δημοκρατίες της Δύσης και έτσι να περιβάλλει τον εαυτό της με μια «αγιότητα», που τη διατηρεί ακλόνητη και δεσπόζουσα στο σύγχρονο ποινολογικό προσκήνιο[256]. Η φυλακή άντεξε, τέλος, επειδή τα πολιτισμένα έθνη δεν μπορούν ούτε να γυρίσουν πίσω στη βαρβαρότητα των προηγούμενων χρόνων, ούτε να βρουν μια ικανοποιητική εναλλακτική (κυρίως για τη βαριά εγκληματικότητα)[257].

Ε) Η αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους

Η παραπάνω σκιαγράφηση της σημερινής λειτουργίας της φυλακής δεν είναι, όμως, ακόμη πλήρης. Πέρα από το πρότυπο διαχείρισης κινδύνων, που αποβλέπει στην επίτευξη

254 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 289.

255 *Τζαννετάκη Τ.*, Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής, ό.π., σ. 94.

256 *Shankardass D. R.,* The problems and paradoxes of punishment, στο Shankardass D. R. (επιμ.), Punishment and the prison: Indian and international perspectives, Sage, New Delhi-Thousand Oaks-London, 2000, σ. 21, 27.

257 *Hawkins G.*, The prison, ό.π., σ. 45.

αδρανοποιητικών, κατά κύριο λόγο, σκοπιμοτήτων, υπάρχουν και πρότυπα που προσανατολίζονται στην επανένταξη του δράστη. Όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε άλλα σημεία της εργασίας, η κατάρρευση του αναμορφωτικού ιδεώδους δεν ήταν οριστική· αυτό επανήλθε[258] πρόσφατα στο ποινικό προσκήνιο υπό τον όρο «νέος επανενταξισμός» ("new rehabilationism"), στη βάση του συμπεράσματος "Finally something works" («Εντέλει κάτι λειτουργεί»). Η επανάσταση της επανένταξης, όπως έχει ονομαστεί, δε στοχεύει στην ηθική αναμόρφωση του δράστη, αποκρούει τις αόριστες ποινές και επιδιώκει να διευκολύνει την οικειοθελή επανακοινωνικοποίηση του δράστη ή του κρατουμένου μέσω της συμμετοχής του σε επανεντακτικά προγράμματα, τα οποία, έχει επιβεβαιωθεί εμπειρικά ότι, μειώνουν τα ποσοστά της υποτροπής[259]. Ευθύς αμέσως, θα επιχειρηθεί μια συνοπτική παρουσίαση δύο επανεντακτικών προτύπων και μοντέλων εκτίμησης, διαχείρισης και μείωσης κινδύνων, γνωστά στη διεθνή εγκληματολογική βιβλιογραφία ως RNR και GLM[260].

1) Το πρότυπο RNR

Ειδικότερα, λοιπόν, το μοντέλο RNR (Risk, Need, Responsivity) είναι ένα πρόγραμμα εκτίμησης κινδύνων που στοχεύει στην αναμόρφωση των εγκληματιών και στη μείωση της πιθανότητας υποτροπής τους. Αναπτύχθηκε για πρώτη φορά το 1980 και μορφοποιήθηκε μια δεκαετία αργότερα κυρίως από τους Καναδούς συγγραφείς J. Bonta και D. Andrews, οι οποίοι στο βιβλίο τους "The Psychology of Criminal Conduct" υπογράμμισαν, ότι τα παραδοσιακά μοντέλα τιμώρησης λίγα πέτυχαν στο πεδίο μείωσης της υποτροπής, η οποία μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την εφαρμογή ανθρωπιστικών διορθωτικών προγραμμάτων. Το εν λόγω πρότυπο βασίζεται σε τρεις θεμελιώδεις αρχές, οι οποίες κατευθύνουν τη διαδικασία αξιολόγησης κινδύνων και οι οποίες θεωρείται, ότι αν ακολουθηθούν, τα οφέλη των επανορθωτικών προγραμμάτων μπορούν να μεγιστοποιηθούν[261]. Ειδικότερα[262]:

258 Επιστήμονες, όπως οι F. Cullen και K. Gilbert, υποστηρίζουν, ότι η αναβίωση του ιδεώδους της μεταχείρισης μπορεί να συμβάλει στο σχηματισμό ενός πιο ανθρώπινου και ήπιου ποινικού συστήματος· αλλά και οι von Hirch και L. Maher, στο κοινό τους πόνημα, υποστηρίζουν -χωρίς να λείπουν οι κριτικές τους επισημάνσεις- ότι η επανένταξη μπορεί να έχει μια νόμιμη θέση -όχι όμως να αποτελεί την κυρίαρχη βάση- σε ένα δίκαιο σύστημα ποινικών κυρώσεων, *von Hirsch A. & Maher L.,* Should penal rehabilitation be revived?, στο A. von Hirsch, A. Ashworth, J.Roberts (επιμ.), Principled sentencing – Readings on theory and policy, Hart, Oxford, 2009, σ. 33, 37.

259 *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 150, 165.

260 *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 166.

261 *Wilson J. R., Yates M. P.,* Effective interventions and the Good Lives Model: Maximizing treatment gains for sexual offenders, Aggression and Violent Behavior 14/2009, σ. 158.

262 Για την ανάλυση που ακολουθεί, *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 211-214.

- Η «αρχή του κινδύνου» (“risk principle”) εδράζεται στην πεποίθηση, ότι η εγκληματική συμπεριφορά είναι δεκτική πρόγνωσης και υπαγορεύει την αντιστοιχία ανάμεσα στην ένταση των παρεχόμενων «υπηρεσιών» και του επιπέδου του κινδύνου υποτροπής, στο οποίο εκτιμάται ότι βρίσκεται ο δράστης. Η μεταχείριση (“treatment”) πρέπει να εστιάζει στους δράστες «υψηλού κινδύνου», ενώ στους δράστες «χαμηλού κινδύνου» θα πρέπει να αποφεύγεται, ή τουλάχιστον να παρέχεται στην κατάλληλη «δόση», καθώς έρευνες υποδεικνύουν ότι η αυστηρή μεταχείριση δραστών χαμηλής επικινδυνότητας, όχι μόνο δε μειώνει, αλλά συχνά αυξάνει τις πιθανότητες υποτροπής. Η αρχή αυτή, λοιπόν, συνοψίζεται στο ερώτημα «ποιος πρέπει να υποβληθεί σε μεταχείριση;».
- Η «αρχή της εγκληματογόνου ανάγκης» (“criminogenic need principle”). Το μοντέλο RNR διακρίνει τις ανάγκες σε εγκληματογόνες και μη, υπογραμμίζοντας τη σημασία που οι πρώτες έχουν για το σχεδιασμό και την υλοποίηση του προγράμματος μεταχείρισης και εντέλει για την επιτυχή μείωση της υποτροπής. Οι παραβάτες έχουν πολλές ανάγκες, αυτό όμως που πρέπει να «θεραπευθεί» είναι οι προβληματικές περιοχές που συνδέονται με την προκείμενη αποκλίνουσα ενέργεια[263].
- Η «αρχή της ανταποκρισιμότητας» (“responsivity principle”) καθορίζει το είδος μεταχείρισης που πρέπει να ακολουθηθεί, το πώς πρέπει να θεραπευθεί ο δράστης. Η ανταποκρισιμότητα διακρίνεται σε γενική και ειδική. Σύμφωνα με την πρώτη, απαραίτητο είναι να εφαρμοσθούν γνωστικές-συμπεριφορικές τεχνικές, οι οποίες θα βοηθήσουν το δράστη να καταφέρει να υιοθετήσει μια διαφορετική συμπεριφορά και στάση ζωής, ενώ, μέσω της δεύτερης, οι γενικές αυτές στρατηγικές προσαρμόζονται στα ιδιαίτερα βιολογικά, κοινωνικά και ψυχολογικά γνωρίσματα του δράστη και στην ξεχωριστή ιδιοσυγκρασία του.

Το μοντέλο RNR λειτουργεί αξιοποιώντας 8 βασικά ζεύγη κινδύνων-αναγκών, προκειμένου να καταφέρει να επιτύχει τη μείωση της υποτροπής των υπό μεταχείριση δραστών. Αρχικά εντοπίζει τους λεγόμενους «ενδείκτες κινδύνου» και στη συνέχεια προτείνει τη «δυναμική ανάγκη» παρέμβασης. Πρώτα πρώτα, το ιστορικό αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η πρώιμη εμπλοκή με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης σε νεαρή ηλικία ή ο υψηλός αριθμός προηγούμενων παραβάσεων είναι στοιχεία, που μέσα από την καλλιέργεια στη συνείδηση του δράστη ενός διαφορετικού τρόπου

263 Βασική κριτική που έχει ασκηθεί στο εν λόγω πρότυπο είναι ότι η εστίαση στις εγκληματογόνες ανάγκες είναι μεν απαραίτητη συνθήκη, αλλά όχι και επαρκής, για την αποτελεσματική μεταχείριση του συμμετέχοντος. Παρόλο που παρέχει το πλαίσιο για την προετοιμασία του εκάστοτε αναμορφωτικού προγράμματος δεν εφοδιάζει πάντα τους κλινικούς επιστήμονες με τα απαραίτητα εργαλεία προκειμένου αυτοί να επιλέξουν το είδος εκείνο της παρέμβασης που θα είναι το πιο συμβατό με τις ανάγκες του δράστη και κατ’ επέκταση αυτό που θα του δώσει το μεγαλύτερο κίνητρο επιτυχούς αποπεράτωσης της διαδικασίας, *Wilson J. R., Yates M. P.,* Effective interventions and the Good Lives Model, ό.π., σ. 158.

συμπεριφοράς και αντιμετώπισης των επικίνδυνων καταστάσεων, επιδιώκεται να ανατραπούν. Συνέχεια έχει το αντικοινωνικό μοτίβο συμπεριφοράς. Η παρορμητικότητα, η αναζήτηση περιπέτειας, η ανυποχώρητη επιθετικότητα, ο χαμηλός αυτοέλεγχος και η εμπλοκή σε καυγάδες, η απουσία αλτρουιστικών συναισθημάτων είναι «ενδείκτες κινδύνου» που πρέπει να ανατραπούν, μέσα από την ανάπτυξη των κατάλληλων δεξιοτήτων για τη σωστή διαχείρισή τους. Τρίτον, η αντικοινωνική γνωστική λειτουργία, ήτοι πεποιθήσεις, αξίες και συμπεριφορές που επιδοκιμάζουν το έγκλημα και την παράβαση. Σε ένα άτομο, που αισθάνεται ταύτιση με τους εγκληματίες, τηρεί αρνητική στάση απέναντι στο νόμο και δικαιολογεί εγκληματικές συμπεριφορές, είναι αναγκαίο να αναγνωρισθούν οι επικίνδυνες σκέψεις και να δοθεί ώθηση σε λιγότερο επικίνδυνες με στόχο την υιοθέτηση μιας «αντεγκληματικής» ταυτότητας. Στη συνέχεια ο τέταρτος και τελευταίος από τους σημαντικούς -τους λεγόμενους "big four"- παράγοντες κινδύνων-αναγκών, είναι οι αντικοινωνικές συναναστροφές. Η συναναστροφή με άτομα που διάκεινται θετικά απέναντι στο έγκλημα και η απομάκρυνση από εκείνα που το αποδοκιμάζουν είναι μία κατάσταση επικίνδυνη, η οποία και τίθεται στο στόχαστρο για να αντιστραφεί. Περνώντας στους υπόλοιπους 4 παράγοντες με μέτρια βαρύτητα, για τις κακές οικογενειακές/συζυγικές σχέσεις επιδιώκεται η ανοικοδόμησή τους πάνω σε στέρεα, θετικά θεμέλια, για τα χαμηλά επίπεδα επίδοσης, συμμετοχής και ανταμοιβής στην εργασία ή το σχολείο η ενίσχυση αυτών, για την απουσία ευχαρίστησης από μη εγκληματικές δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο η αύξηση αυτών και τέλος για τη χρήση ουσιών, προτείνεται η εξεύρεση άλλων εναλλακτικών διεξόδων.

Το πρότυπο RNR τυγχάνει εντυπωσιακής εμπειρικής στήριξης. Παρόλα αυτά, οφείλουμε να τονίσουμε ότι, όπως νεότερα πορίσματα ερευνών υποδεικνύουν, η διαδικασία που ακολουθείται στιγματίζει τους συμμετέχοντες και εντείνει τις αρνητικές συνέπειες της «ετικετικοποίησης», καθώς εστιάζει μονομερώς και αποκλειστικά στα ελαττώματα και στο εικαζόμενο βάρος κινδύνου που αυτοί φαίνεται να φέρουν, παραγκωνίζοντας από τη διαδικασία οποιοδήποτε θετικό στοιχείο έχουν να επιδείξουν, εις βάρος όλης της αποκαταστατικής προσπάθειας. Επιπλέον, το πρότυπο αυτό, ανάλογα με τους εφαρμοστές του, μπορεί να χάσει εύκολα τα «επανεντακτικά» του χαρακτηριστικά και να εκφυλιστεί σε απλό πρότυπο διαχείρισης κινδύνων[264].

264 *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 215, 220.

2) Το μοντέλο GL

Δεύτερο επανεντακτικό πρότυπο εκτίμησης κινδύνων είναι το λεγόμενο "Good Lives Model"[265], το μοντέλο «των καλών βίων», άλλως του «ευ ζην», με εμπνευστές τους T. Ward και S. Maruna. Οι ίδιοι το θεωρούν παραπληρωματικό του RNR[266], αλλά και άλλες μελέτες υποστηρίζουν ότι η συμπληρωματική εφαρμογή τους μπορεί να εκτοξεύσει τα θετικά αποτελέσματα της αναμόρφωσης τόσο υπέρ του ίδιου του δράστη, όσο και υπέρ της ασφάλειας της κοινότητας[267]. Σε αντίθεση με το μοντέλο RNR που εστιάζει πρωτευόντως στους κινδύνους που ο δράστης φέρει και που πρέπει να γιατρευτούν, το πρότυπο GLM αποτελεί μια «σθενική» προσέγγιση, που δίνει έμφαση στις δυνάμεις του δράστη, ο οποίος δικαιούται να εφοδιαστεί με ικανότητες και δεξιότητες, προκειμένου να μην διολισθήσει ξανά στην παραβατικότητα[268]. Υποστηρίζεται, ότι οι άνθρωποι εγκληματούν στην προσπάθεια τους να εξασφαλίσουν ανάγκες εγγενώς ανθρώπινες και φυσιολογικές, που όλοι μας αναζητούμε, με τρόπο, ωστόσο, παραβατικό, εξαιτίας ελλείψεων και αδυναμιών του ίδιου του ατόμου και του περιβάλλοντός του. Οι άνθρωποι, επομένως, απέχουν από αντικοινωνικές και αποκλίνουσες συμπεριφορές, όταν τους παρασχεθούν οι απαραίτητες γνώσεις, ευκαιρίες, δεξιότητες και οι πόροι εκείνοι για να διάγουν έναν αγαθό βίο. Ως θεμελιώδη αγαθά ("primary goods") θεωρούνται η ζωή (υπό την έννοια της υγείας και της λειτουργικότητας), η γνώση για εκτιμούμενα ως σημαντικά ζητήματα, η δημιουργική απασχόληση και οι δραστηριότητες, η αυτονομία και ο αυτοκαθορισμός, η καλή επίδοση στην εργασία, η εσωτερική γαλήνη, οι ισορροπημένες σχέσεις (φιλικές, ερωτικές, οικογενειακές), η ικανότητα ένταξης σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα, η χαρά, η δημιουργικότητα[269]. Η επανένταξη, λοιπόν, εδώ, μπορούμε να πούμε ότι έχει το χαρακτήρα εκπαίδευσης και «εθισμού» στο νόμιμο τρόπο απόκτησης των επιθυμητών αγαθών· η εκτίμηση, όμως, των κινδύνων δεν πρέπει να επικεντρώνεται αποκλειστικά

265 Το συγκεκριμένο μοντέλο έχει αποτελέσει το θεωρητικό έρεισμα προγραμμάτων μεταχείρισης σεξουαλικών παραβατών. Οι σεξουαλικές παραβάσεις συνιστούν μια μια ιδιαίτερα σοβαρή περίπτωση παράβασης του νόμου, όπου το θυμικό παίζει πρωταρχικό ρόλο και όπου η απαίτηση της κοινής γνώμης -που συχνά εμφορείται από ηθικούς πανικούς- επικεντρώνεται σε τιμωρητικές, κατασταλτικές πολιτικές, καθώς «ακόμη και ένας υπότροπος δράστης σεξουαλικών παραβάσεων είναι μεγάλος αριθμός». Για το μοντέλο GL, η υποτροπή και εδώ είναι αποτέλεσμα σύνθετων αλληλεπιδράσεων, βιολογικών, ψυχολογικών, κοινωνικών, περιβαλλοντολογικών και επομένως η απλή ανάσχεση δεν είναι επαρκής, αλλά αντίθετα απαιτείται μια συνολική αντιμετώπιση με βάση το επίπεδο κινδύνου που θέτει ο δράστης και τη σφαιρική εικόνα που αυτός παρουσιάζει, *Wilson J. R., Yates M. P.,* Effective interventions and the Good Lives Model, ό.π., σ. 160.

266 *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 217.

267 *Wilson J. R., Yates M. P.,* Effective interventions and the Good Lives Model, ό.π., σ. 157–161.

268 *Γιαννούλης Α. Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 218.

269 *Ward T., Mann E. R., Gannon A. T.,* The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications, Aggression and Violent Behavior 12/2007, σ. 90.

σε παράγοντες που πηγάζουν από τον ίδιο το δράστη, αλλά να επεκτείνεται και σε εκείνους που ανάγονται στη σφαίρα επιρροής των κρατικών οργάνων[270].

Η επανένταξη του ατόμου στην κοινωνία δεν επιτρέπεται, όμως, να επιδιωχθεί, νοούμενη σε ένα πατερναλιστικό πλαίσιο, μέσα από την «κλινική μεταχείριση» του κρατουμένου, με θεραπευτικές παρεμβάσεις στην προσωπικότητά του ή πειραματισμούς που προσβάλλουν τα δικαιώματα και την ανθρώπινη αξιοπρέπειά του. Ο κρατούμενος δικαιούται απολαμβάνει πάντοτε το σεβασμό ενός υποκειμένου δικαιωμάτων και να μην υποβιβάζεται ποτέ σε αντικείμενο, προκειμένου να ικανοποιηθούν απαιτήσεις ασφάλειας ή δημόσιου συμφέροντος[271]. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι ο κρατούμενος δικαιούται να του «αναγνωρισθεί το κοινωνικό δικαίωμα στην επανένταξη ως κρίσιμο στοιχείο της λειτουργικής (επαν)ενσωμάτωσής του στο πολιτικοκοινωνικό γίγνεσθαι. [...] Πρέπει, συνεπώς, το δικαίωμα στην επανένταξη να ενταχθεί στα δικαιώματα του ανθρώπου στο πλαίσιο της δυνατότητας αυτοκαθορισμού και αυτοδιάθεσης του δυνάμει ελεύθερου ανθρώπου, έχοντος ίδια αξία με τους «εκτός».»[272]. Πρόκειται για ένα δικαίωμα του δράστη που, εφόσον επιθυμεί να το αξιοποιήσει, αντιστοιχεί στην υποχρέωση της Πολιτείας.

Και στις ΗΠΑ, ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, παρατηρείται στροφή των συντηρητικών πολιτικών προς το αναμορφωτικό πρότυπο. Η στροφή αυτή, που πολιτικά έλαβε την ονομασία “Right on crime”, δεν είναι απότοκο, εντούτοις, μιας ανθρωπιστικότερης σωφρονιστικής διάθεσης, αλλά αποτέλεσμα της δράσης τριών παραγόντων, ήτοι του υψηλότατου λειτουργικού κόστους των φυλακών[273], της αναμφισβήτητης υποτροπής των απολυθέντων, αλλά και του γεγονότος ότι η υπερεκπροσώπηση «μη λευκών» στα αμερικανικά καταστήματα κράτησης αποτελεί τροχοπέδη για την πολιτική και εκλογική κερδοφορία των συντηρητικών στην τάξη αυτή, της διαπίστωσης δηλαδή, ότι το ποινικοσωφρονιστικό σύστημα υπό την υπάρχουσα μορφή του δε λειτουργεί. Η στροφή αυτή, υπό μια καλόπιστη ανάγνωση, φαίνεται ότι αποδέχεται την αξία της επανένταξης και ότι αναγνωρίζει την ανάγκη περιορισμού της φυλακής· η καταλυτική, εντούτοις,

---

270 Γιαννούλης Α. Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη..., ό.π., σ. 218-219.

271 *Πανούσης Γ.*, Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατουμένων-Αρχή διαλόγου, στο Το δημόσιο δίκαιο σε εξέλιξη – Σύμμεικτα προς τιμήν του Καθηγητή Πέτρου Ι. Παραρά, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σ. 681-682, 695.

272 *Πανούσης Γ.*, Η κοινωνική επανένταξη..., ό.π., σ. 697-698.

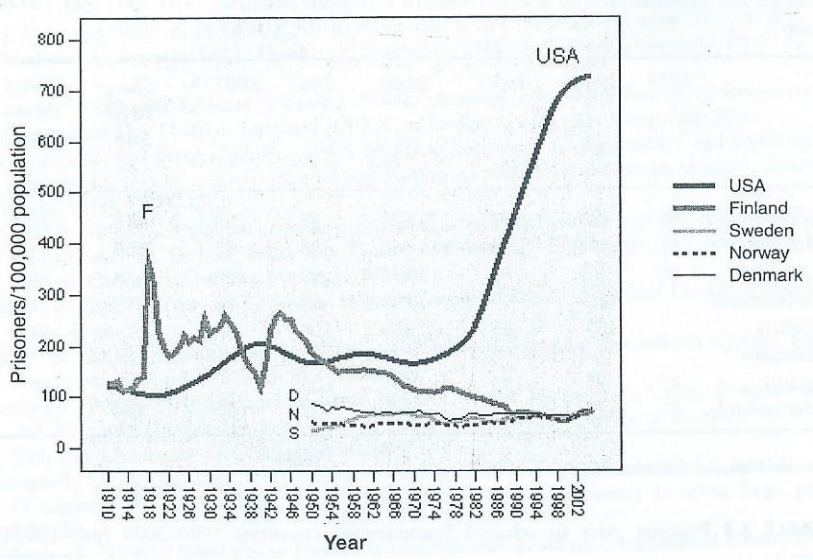
273 Ο μέσος όρος των ετήσιων δαπανών φυλάκισης ανέρχεται στις 35.000 δολάρια για κάθε κρατούμενο, ενώ οι δαπάνες για την προσωρινή κράτηση αγγίζει τα 9 δισεκατομμύρια (11% του συνολικού προϋπολογισμού του σωφρονιστικού συστήματος), στο Η φυλάκιση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των Η.Π.Α., σύμφωνα με το Εκτελεστικό Γραφείο του Προέδρου (Executive Office of the President of the United States), The art of crimes, Νοέμβριος 2016, Ηλεκτρονικά διαθέσιμο – 3/12/2017

κινητήρια δύναμη για την αλλαγή αυτή στάθηκαν τα οικονομικά αδιέξοδα στα οποία οδήγησε η αχόρταγη ανάπτυξη του ποινικοσωφρονιστικού συστήματος[274].

ΣΤ) Η διαφοροποίηση του ποινικού φαινομένου

Ωστόσο, αυτό που πρέπει να υπογραμμισθεί στο σημείο αυτό, προκειμένου να αποφευχθούν παρανοήσεις είναι, ότι το ποινικό φαινόμενο δεν είναι κάτι που εμφανίζεται με ενιαίο και απαράλλαχτο τρόπο σε όλες τις έννομες τάξεις· το ίδιο ισχύει και για το θεσμό της φυλακής. Παρακάτω, θα επιχειρήσουμε, σε αδρές γραμμές και με παρόντα τον κίνδυνο υπεραπλουστεύσεων, να παρουσιάσουμε τα βασικά γνωρίσματα της σημερινής φυλακής, έχοντας ως σημεία αναφοράς αφενός το αγγλοσαξονικό τόξο και αφετέρου τις σκανδιναβικές χώρες, ως δύο ακραία παραδείγματα (βλ. Γράφημα 1).

Γράφημα 1.* Η διαφοροποίηση ανάμεσα στους δείκτες εγκλεισμού στις χώρες της Σκανδιναβίας από τη μία και τις ΗΠΑ από την άλλη (1910-2002)

* Πηγή: *Lappi-Sepälä T.*, Explaining national differences in the use of imprisonment, ό.π., σ. 38

274 *Σκανδάμης Μ.*, Right on crime: Η αμερικανική συντηρητική στροφή προς το αναμορφωτικό πρότυπο, The art of crime, Μάϊος 2017, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά – 3/12/2017

1) Αγγλοσαξονικό τόξο

Ξεκινώντας από την Αμερική, λοιπόν, (τις επιλογές της οποίας συνήθως ασπάζεται, με μικρότερη ίσως ένταση, και η Αγγλία[275]), η οποία αποτελεί το κατεξοχήν παράδειγμα τιμωρητικής ποινικής κουλτούρας, αυτό που καθολικά γίνεται αποδεκτό ότι την χαρακτηρίζει, είναι το φαινόμενο του «μαζικού εγκλεισμού» ("mass imprisonment"[276]), του μεγέθους δηλαδή του εγκάθειρκτου πληθυσμού, το οποίο και βρίσκεται σε ιστορικά υψηλά επίπεδα (βλ. Πίνακα 1 και Γράφημα 2). Η «στρατηγική του τιμωρητικού διαχωρισμού» ("The strategy of punitive segregation"), που αναπτύχθηκε στις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία εστίασε στην αυξανόμενη χρήση της φυλάκισης και ιδίως της αχρηστευτικής φυλάκισης, και οδήγησε επιπλέον στην υιοθέτηση μιας σειράς ιδιαίτερα σκληρών κατασταλτικών μέτρων, κοινός παρονομαστής των οποίων είναι η έκφραση τιμωρητικότητας και η προώθηση του στιγματισμού. Κάνουν, έτσι, την εμφάνισή τους οι νόμοι των «τριών χτυπημάτων» ("Three strikes and you' re out"), η καταχώριση των παιδόφιλων σε μητρώα, τα "bootcamps", η επαναφορά των καταστημάτων κράτησης ανηλίκων, η αναβίωση της αλυσίδας των κρατουμένων και των σωματικών τιμωριών, ο πολλαπλασιασμός των καταδικών σε θανατική ποινή[277]. Επίσης, ο πόλεμος που εξαπολύθηκε στην Αμερική κατά των ναρκωτικών ("war on drugs"), και η σαφής επικέντρωση των αρχών κυρίως στις μειονοτικές περιοχές των αμερικανικών πόλεων (γκέτο) οδήγησε στη δραματική αύξηση του σωφρονιστικού πληθυσμού, με μια καταπληκτική υπερεκπροσώπηση νέων αφροαμερικανών. «Μια βαθιά δομική και λειτουργική συμβίωση έχει έχει γεννηθεί ανάμεσα στο γκέτο και τη φυλακή. Οι δύο θεσμοί διεισδύουν ο ένας μέσα στον άλλο και αλληλοσυμπληρώνονται, ώστε και οι δύο εξασφαλίζουν τον περιορισμό ενός πληθυσμού στιγματισμένου από την εθνική του καταγωγή και πολιτικά και

275 Η συντηρητική πολιτική της M. Thatcher, που αναλαμβάνει την πρωθυπουργία της χώρας το 1979, προωθεί πολιτικές «σκληρότητας απέναντι στο έγκλημα», με το πρόταγμα «νόμος και τάξη» να πρωτοστατεί και κατασταλτικές στρατηγικές, τύπου "short, sharp, shock", να υιοθετούνται και να συμβάλλουν στην αύξηση του σωφρονιστικού πληθυσμού, *Cavadino M., Dignan J.*, Penal systems: a comparative approach, Sage Publications, London, 2006, σ. 64. Και παρόλο που ένα White Paper που δημοσιεύθηκε από την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου το 1990 σημείωσε ότι «η φυλάκιση είναι ένας ακριβός τρόπος να κάνεις κακούς ανθρώπους χειρότερους», τρία χρόνια αργότερα ανακοινώθηκε ένα, δεξιάς πολιτικής καταγωγής, πρόγραμμα 27 σημείων σκλήρυνσης του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, που περιελάμβανε χτίσιμο νέων ιδιωτικών φυλακών, αυστηρότερους όρους κράτησης - συμπεριλαμβανομένου και του αμερικανικής προέλευσης νόμου «των τριών χτυπημάτων»-, στο πλαίσιο της πεποίθησης ότι η φυλακή εντέλει «αποδίδει» ("Prison works") και μπορεί να αποτρέψει επίδοξους εγκληματίες και να προστατεύσει το κοινό, ακόμη και αν χρειαστεί να σταλούν περισσότεροι άνθρωποι «πίσω από τα σίδερα», όπως και συνέβη, *Coyle A.*, Prisons in a modern society, στο Shankardass D. R. (επιμ.), Punishment and the prison: Indian and international perspectives, Sage, New Delhi-Thousand Oaks-London, 2000, σ. 73 και *Cavadino M., Dignan J.*, Penal systems, ό.π., σ. 64-65.

276 *Garland D.*, Introduction - The meaning of mass imprisonment, στο Garland D. (επιμ.), Mass imprisonment: social causes and consequences, Sage, London-Thousand Oaks-New Delhi, 2001, σ. 1.

277 *Garland D., T*he culture of control, ό.π., σ. 140, 142.

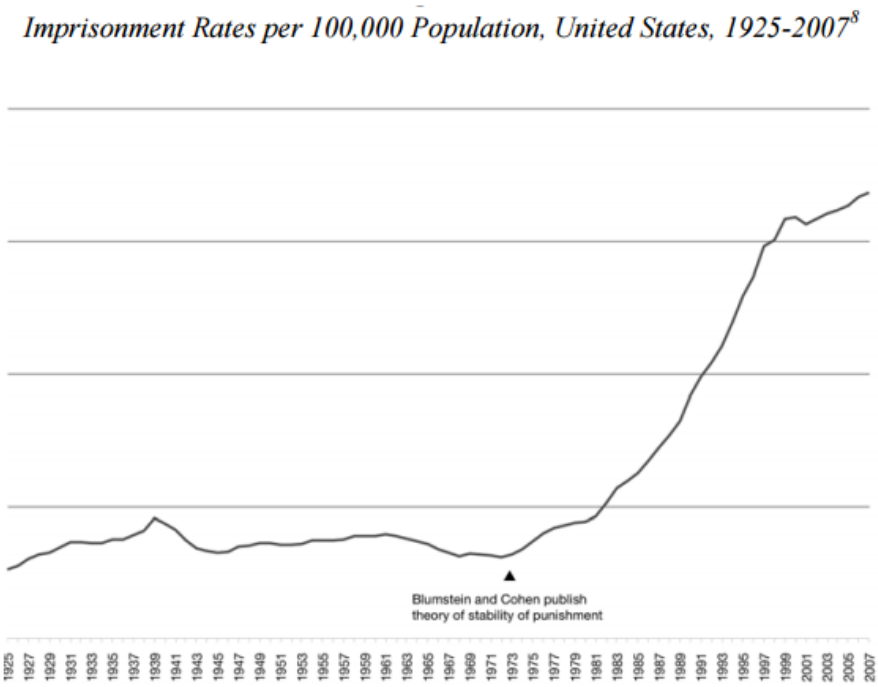
οικονομικά αποκλεισμένου[278]». Η εποχή της «νέας τιμωρητικότητας» ("new punitiveness"[279]) στην Αμερική περιλαμβάνει, τέλος, τις φυλακές υψίστης ασφαλείας ("supermax prisons"), που αναπτύχθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες και, όπως είναι φυσικό, μετέβαλαν προς το χειρότερο την ποιότητα ζωής όσων κρατούνται εκεί (συμπεριλαμβανομένων και όσων έχουν καταδικαστεί σε θανατική ποινή και περιμένουν σε «σειρές θανάτου»). Συνεπάγονται έναν ιδιαίτερα περιοριστικό τρόπο κράτησης, όπου οι κρατούμενοι συνήθως βρίσκονται σε απομονωτικό εγκλεισμό ακόμη και για 23 ώρες την ημέρα ("Lockdown"), σε κελιά χωρίς παράθυρα, με ελάχιστα οπτικά ερεθίσματα και με μηδαμινή επαφή και αλληλεπίδραση με άλλους ανθρώπους. Οι απάνθρωπες αυτές συνθήκες κράτησης ασκούν καταλυτική επίδραση στη σωματική και ψυχική υγεία των εγκλείστων, οι οποίοι καταρρέουν ψυχολογικά, βιώνουν αισθήματα θυμού, οργής και απελπισίας, υποφέρουν από διαταραχές ύπνου και διατροφής, ενώ ιδιαίτερα συχνές είναι και οι απόπειρες αυτοκτονίας [280]. Δε χωρά αμφιβολία, ότι η ύπαρξη και η λειτουργία των φυλακών υψίστης ασφαλείας γεννά σοβαρά ιδεολογικά και νομικά ζητήματα, που συμπυκνώνονται στην κατάφωρη παραβίαση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην κυριολεκτική καταπάτηση της αξιοπρέπειας των κρατουμένων, που κρίνονται ως απαράδεκτες για τα σημερινά δημοκρατικά καθεστώτα, που οφείλουν να σέβονται και να περιβάλλουν με τις δικαιοκρατικές τους εγγυήσεις ακόμη και τους ειδεχθέστερους εγκληματίες.

278 *Wacquant L*., The great penal leap backward: incarceration in America from Nixon to Clinton, στο Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S./Morrison W. (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, Willan, USA-Canada, 2005, σ. 21.

279 *Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S., Morrison W.* (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S., Morrison W. (επιμ.), Willan, USA-Canada, 2005.

280 *Lynch M*., Supermax meets death row: legal struggles aroun the new punitiveness in the US, στο Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S./Morrison W. (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, Willan, USA-Canada, 2005, σ. 68.

Γράφημα 2.* Ποσοστά εγκλεισμού ανά 100.000 κατοίκους (Η.Π.Α 1925-2007)

* Πηγή: *Zimring E. F.*, The scale of imprisonment in the United States: Twenthieth Century Patterns and Twenty-First Century Prospects, Journal of Criminal Law and Criminology, 3/2010, σ. 1228.

2) Σκανδιναβία

Στην άλλη άκρη του εκκρεμούς συναντούμε τις χώρες της σκανδιναβικής χερσονήσου, οι οποίες στο πεδίο της συγκριτικής αντεγκληματικής πολιτικής χρησιμοποιούνται ως εξαιρέσεις και φωτεινά παραδείγματα προς μίμηση, καθώς φαίνεται να αντιστέκονται στην παγκόσμια τάση αύξησης του εγκάθειρκτου πληθυσμού και υιοθέτησης σκληρών αντεγκληματικών πολιτικών[281]. Το ποινικό σύστημα των χωρών αυτών διακρίνεται για την επιείκεια και για τη σταθερότητά του, στο σχηματισμό του οποίου καίριο ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει η γενικότερη πολιτική κουλτούρα του μοντέλου ευημερίας ("welfare") που τις χαρακτηρίζει. Σε αντίθεση με τον αμερικανικό πόλεμο ενάντια στο έγκλημα, οι σκανδιναβικές χώρες επέλεξαν να κηρύξουν πόλεμο στη φτώχεια και την ανισότητα, πιστεύοντας ότι «η καλή κοινωνική πολιτική είναι η καλύτερη αντεγκληματική πολιτική». Η συνοχή, η αλληλεγγύη, το αίσθημα της συλλογικής ευθύνης -χαρακτηριστικά γνωρίσματα των σκανδιναβικών κοινωνιών- ευνοούν την ανάπτυξη ήπιων πολιτικών και

281 *Dullum J., Ugelvik T.*, Introduction, Exceptional prisons, exceptional societies?, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 1.

δημιουργούν ισχυρά αντίβαρα απέναντι στο φόβο και την αποξένωση[282]. Από το 1945 στις σκανδιναβικές φυλακές, έμφαση δίνεται στο αξίωμα της «κανονικότητας», στην κοινωνικοποίηση, στην ανάγκη διατήρησης της επαφής των κρατουμένων με τον έξω κόσμο, στην εκπαίδευση, την παραγωγική εργασία και τη δημιουργική απασχόληση[283]. Οι φυλακές γενικά είναι μικρές, σε ένα βαθμό ανοικτές, όπου κάθε κρατούμενος συνήθως κρατείται σε ατομικό κελί και με μεγάλο αριθμό προσωπικού. Για πάνω από μισό αιώνα τα ποσοστά εγκλεισμού σε Δανία, Νορβηγία και Σουηδία κυμαίνονταν κατά μέσο όρο από 40 έως 60 ανά 100.000 κατοίκους[284]. Παρόλα αυτά, σίγουρα μπορούμε σήμερα να ανιχνεύσουμε περισσότερο τιμωρητικά στοιχεία και στο σκανδιναβικό ποινικό προσκήνιο, καθώς παρατηρείται αύξηση των επιπέδων φυλάκισης (κυρίως στη Σουηδία), αύξηση των καταδικών σε ισόβιο εγκλεισμό (κυρίως σε Σουηδία και Φινλανδία), ενώ οι ειδικοί επιμένουν, ότι αυτή η «εξαιρετικότητα», με την οποία περιβάλλεται το σκανδιναβικό σωφρονιστικό σύστημα δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στην πραγματικότητα, καθώς φαινόμενα όπως ο απομονωτικός εγκλεισμός, οι ψηφιακοί έλεγχοι, η προληπτική προφυλάκιση και οι αυτοκτονίες είναι δυστυχώς παρόντα, παρά την αίσθηση του κοινού, ότι οι νεότερες τουλάχιστον φυλακές μοιάζουν με σπα και κρουαζιερόπλοια[285]. Παρά την κριτική αυτή, η οποία σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να παραβλέπεται, είναι αποδεκτό ότι οι σκανδιναβικές φυλακές σε γενικές γραμμές και ιδίως σε σύγκριση με τα αγγλοσαξονικά καταστήματα κράτησης παρουσιάζουν μία περισσότερο ανθρώπινη εικόνα, τα δικαιώματα των κρατουμένων γίνονται πολύ περισσότερο σεβαστά και η εμπειρία σε αυτά ίσως είναι λιγότερο επώδυνη, γεγονός που βρίσκει έρεισμα και στα λεγόμενα αλλοδαπών κρατουμένων, οι οποίοι εξαίρουν τις επικρατούσες στη Σκανδιναβία συνθήκες κράτησης, συγκρίνοντάς τις με αυτές των χωρών τους.

---

282 *Lappi-Sepälä T.*, Explaining national differences in the use of imprisonment, στο Snacken S., Dumortier E. (επιμ.), Resisting punitiveness in Europe?welfare, human rights and democracy, Routledge, London, 2012, σ. 46 επ.

283 *Pratt J., Eriksson A.*, In defence of Scandinvian exceptionalism, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 241.

284 *Bondenson V. U.*, Levels of punitiveness in Scandinavia: description and explanations, στο J. Pratt, D. Brown, S. Hallsworth. W. Morrison (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, Willan publishing, USA-Canada, 2005, σ. 191.

285 *Pratt J., Eriksson A.*, In defence of Scandinvian exceptionalism, ό.π., σ. 254, *Bondenson V. U.*, Levels of punitiveness in Scandinavia, ό.π., σ. 191, *Dullum J., Ugelvik T.*, Introduction ό.π., σ. 1, *Smith S. P.*, A critical look at Scandinavian exceptionalism, welfare state theories, penal populism and prison conditions in Denmark nd Scandinavia, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 43 επ., *Johnsen B., Granheim P. K.*, Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in latemodernity, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 199 επ. και *Mathiesen T.*, Scandinavian exceptionalism in penal matters: reality or wishful thinking?, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism: Nordic prison policy and practice, Routledge, London and New York, σ. 18 επ.

Σίγουρα, οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα σωφρονιστικά καταστήματα είναι εντυπωσιακές· κανείς δεν μπορεί να επιχειρηματολογήσει βάσιμα, ότι η εμπειρία σε μια φυλακή ανοικτού τύπου, με γυμναστηριακές εγκαταστάσεις, με δυνατότητα εργασίας στην κοινότητα χωρίς επίβλεψη είναι η ίδια με την κράτηση σε μία φυλακή με ηλεκτρονική περίφραξη, με κελιά χωρίς παράθυρα, όπου η μόνη επιτρεπτή δραστηριότητα συνίσταται σε κάποιες ώρες βαδίσματος την εβδομάδα[286]. Αυτό που δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε, όμως, είναι ότι η φυλακή παραμένει σε κάθε περίπτωση ένας θεσμός καταπιεστικός, που επιβάλλει στερήσεις και εξαναγκασμούς και ότι ακόμη και κάτω από καλές συνθήκες κράτησης η εμπειρία του εγκλεισμού είναι αγχωτική και καταθλιπτική και οι σωματικές και ψυχολογικές στερήσεις που εμπεριέχονται σε αυτόν γεννούν συναισθήματα ματαίωσης και απελπισίας[287].

3) Η επιβολή πόνου ως επιλογή

Ενόψει των ανωτέρω, κρίσιμο είναι να τονιστεί, ότι οι ποινικές πρακτικές που υιοθετεί μια έννομη τάξη βρίσκονται σε συστοιχία με το ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό της status. Έτσι, οι νεοφιλελεύθερες (neoliberal) χώρες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις ΗΠΑ, που διακρίνονται για τον ατομισμό, τη μειωμένη κρατική πρόνοια, τις μεγάλες κοινωνικές ανισότητες και την «κουλτούρα του φόβου», τείνουν να στιγματίζουν και να περιθωριοποιούν τους αποκλίνοντες. Από την άλλη, οι σοσιολδημοκρατικές (socialdemocratic) χώρες, κυρίως δηλαδή οι σκανδιναβικές, που χαρακτηρίζονται από ιδιαιτέρως γενναιόδωρα συστήματα κρατικής πρόνοιας και από πολίτες με συλλογική συνείδηση, που νιώθουν κοντά ο ένας με τον άλλο και στις σχέσεις τους κυριαρχεί η εμπιστοσύνη, δεν απομονώνουν τους παραβάτες, αλλά προσπαθούν να τους θέτουν υπό τη φροντίδα τους[288].

Τα επίπεδα πόνου που μια κοινωνία επιβάλλει δεν καθορίζονται μόνο από το έγκλημα· άλλωστε, είναι κοινά αποδεκτό στη θεωρία, ότι τα ποσοστά της εγκληματικότητας και τα ποσοστά του σωφρονιστικού πληθυσμού δε βαίνουν παραλλήλως, αλλά είναι ανεξάρτητα και πολύ συχνά -όπως σήμερα- παρατηρείται όξυνση της καταστολής και αύξηση στους αριθμούς των φυλακισμένων, ενώ τα ποσοστά της εγκληματικότητας παραμένουν σταθερά ή παρουσιάζουν και πτώση (βλ. Γραφήματα 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Ο τύπος του νομικού συστήματος, λοιπόν, η κοινωνική δομή, η απόσταση μεταξύ των ανθρώπων, η αντίληψη για το έγκλημα που δημιουργείται από τα

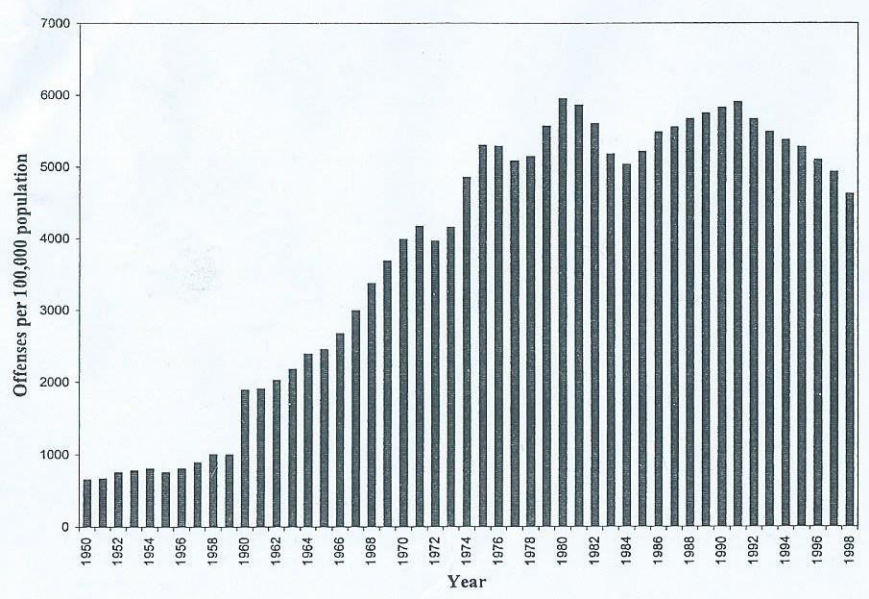
286 *Morris N.*, The contemporary prison, ό.π., σ. 227.

287 *Coyle A.*, Prisons in a modern society, ό.π., σ. 77 και *Hawkins G.*, The prison, ό.π., σ. 55.

288 *Cavadino M., Dignan J.*, The penal system: an introduction, Sage Publications, London, 2002, σ. 84 επ.

ΜΜΕ, από τους πολιτικούς και από τους ανθρώπους που κερδίζουν τεράστια χρηματικά ποσά από τη βιομηχανία της φυλακής είναι παράγοντες που επηρεάζουν τη φυσιογνωμία της ποινικής πολιτικής που ακολουθεί μία έννομη τάξη. Ένα ανεπτυγμένο κράτος προνοίας, με κοινωνική ισότητα, ισχυρή προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων και των παραβατών, ισορροπημένη προσέγγιση στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων και τα συμφέροντα του θύματος οδηγεί και σε μια λιγότερο τιμωρητική ποινική κουλτούρα[289]. Σε τελική ανάλυση, πρόκειται για ένα ζήτημα πολιτικών κατεξοχήν επιλογών[290].

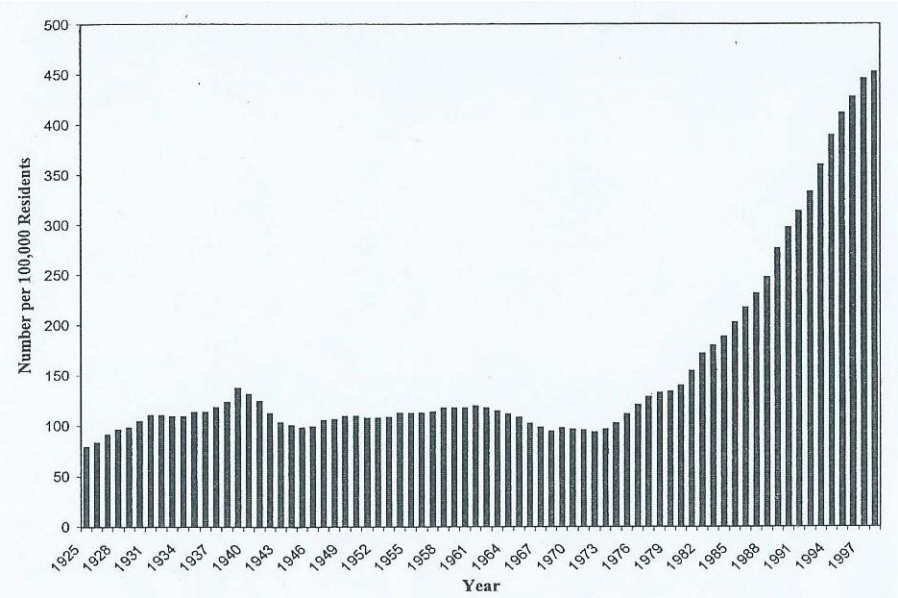
Γράφημα 3.1* Ποσοστά εγκληματικότητας (ΗΠΑ, 1950-1998)

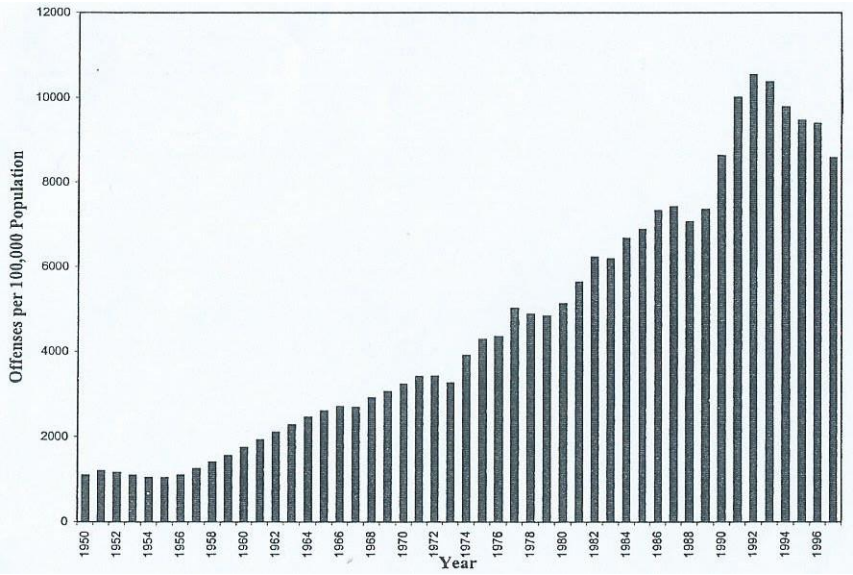
289 *Bronstein J. A.*, Punishment in unequal justice: America's prison industry, στο Shankardass D. R. (επιμ.), Punishment and the prison: Indian and international perspectives, Sage, New Delhi-Thousand Oaks-London, 2000, σ. 127, 134-135.

290 Χαρακτηριστικό παράδειγμα, που ενισχύει τη θέση αυτή, είναι η Φινλανδία, η οποία, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες σκανδιναβικές χώρες, ακολούθησε τη δική της πορεία και στις αρχές του 1950 το ποσοστό εγκλεισμού που παρουσίαζε έφτανε τους 200 κρατούμενους ανά 100.000 κατοίκους, 4 φορές δηλαδή υψηλότερο από τις υπόλοιπες σκανδιναβικές χώρες. Ωστόσο, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, ξεκίνησε μια σταθερά πτωτική πορεία, η οποία μάλιστα δεν υποστηριζόταν από αντίστοιχα πτωτικά ποσοστά εγκληματικότητας -το αντίθετο-, και στις αρχές του 1990 έφτασε τα επίπεδα εγκλεισμού της Σουηδίας, της Δανίας και της Νορβηγίας. Αποφασιστικός παράγοντας για την εντυπωσιακή αυτή μείωση ήταν η αντίληψη, ότι η ποινική πολιτική αποτελεί μέρος της ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής, *Lappi-Sepälä T.*, Explaining national…, ό.π., σ. 36 επ.

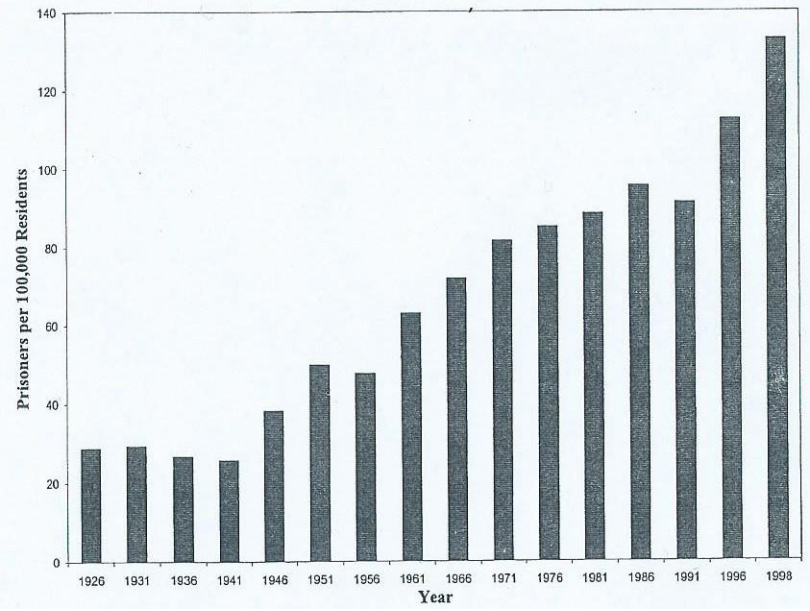
Γράφημα 3.2* Ποσοστά εγκάθειρκτου πληθυσμού ανά 100.000 κατοίκους (ΗΠΑ, 1925-1997)

Γράφημα 3.3* Ποσοστά εγκληματικότητας (Αγγλία-Ουαλία, 1950-1996)

Γράφημα 3.4* Ποσοστά εγκάθειρκτου πληθυσμού ανά 100.000 κατοίκους (Αγγλία-Ουαλία, 1926-1998)

* Πηγή: *Garland D., T*he culture of control, ό.π., σ. 208-209

Παρατηρήσεις - Προτάσεις

Το ποινικό δίκαιο πρέπει να είναι αποσπασματικό και ο χαρακτηρισμός της φυλακής ως "ultimum refugium", που διατρανώνεται σε κάθε ευκαιρία, πρέπει επιτέλους να εφαρμοστεί και στην πράξη. Η πρόκληση, αλλά και ένας ρεαλιστικός στόχος, για όσους απασχολούνται στον συγκεκριμένο τομέα είναι να γίνουν οι απαραίτητες κινήσεις, ώστε η εμπειρία της φυλακής άμεσα να αποβάλει τα πιο αρνητικά της στίγματα και να αποκτήσει, όσο είναι εφικτό, ένα νόημα για όσους θα πρέπει, ως έσχατη λύση, να την υποστούν. Η εξουσία που επιβάλλεται μέσω της φυλάκισης, πρέπει να εξασκείται νομίμως και με ανθρώπινους όρους, με φειδώ, χωρίς φυλετικές διακρίσεις και άλλες προκαταλήψεις ή με γνώμονα το κέρδος, ενώ μέριμνα θα πρέπει να υπάρξει για το ζήτημα του υπερπληθυσμού των φυλακών.

Παράλληλα, και σε μία προσπάθεια σταδιακής «απεμπλοκής» από τη φυλακή-πανάκεια, αναγκαίο κρίνεται να αυξηθούν οι μη φυλακτικές κυρώσεις[291], να μειωθεί η έκταση του ποινικού

[291] Στο σημείο αυτό, απαραίτητη κρίνεται η αναφορά στο σκεπτικό, που έχει καθιερωθεί στη διεθνή εγκληματολογική βιβλιογραφία με τον όρο "Bifurcation", σύμφωνα με το οποίο οι δράστες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, τους

δικαίου -τόσο με το προβάδισμα σε αστικές αντί για ποινικές λύσεις, όσο και με τις διαδικασίες της αποποινικοποίησης και της απεγκληματοποίησης-, να μειωθούν τα maxima των στερητικών της ελευθερίας ποινών, να αυξηθούν τα μέτρα πρόωρης απόλυσης, οι υπάρχουσες φυλακτικές δομές να μπουν σε τροχιά σταδιακού κλεισίματος και φυσικά να παγώσει οποιαδήποτε διαδικασία περαιτέρω επέκτασης του σωφρονιστικού συστήματος[292].

Επιπλέον, επιτακτική κρίνεται η ανάγκη να δημιουργηθούν νέοι πυλώνες πληροφόρησης και χώροι δημόσιου διαλόγου, που θα αποτελέσουν το αντίπαλο δέος των ΜΜΕ, που λειτουργώντας ως αδίστακτη επιχείρηση παράγουν και μεταδίδουν μια κατασκευασμένη εικόνα του εγκληματικού φαινομένου, στο βωμό του κέρδους. Παράλληλα, η φωνή των επιστημόνων, που τόσο έντονα έχει αγνοηθεί, πρέπει να ενδυναμωθεί, κι οι ίδιοι οι ειδικοί πρέπει να αναλάβουν και πάλι ενεργή και υπεύθυνη δράση. Η θεωρία -η συνεχής και γόνιμη ανάπτυξή της- είναι εκείνη, που θα επιτρέψει τον απεγκλωβισμό από τετριμμένες και παγιωμένες σκέψεις γύρω από την ποινολογία, και θα δώσει νέα ώθηση, ώστε να προβληματιστούμε όλοι για την τιμωρία -αυτόν τον τόσο προβληματικό θεσμό της ανθρώπινης επινόησης- να την αμφισβητήσουμε εκ βάθρων, και όχι μόνο στη βάση της αποτελεσματικότητάς της και να εγκαθιδρύσουμε νέες, καινοτόμες λύσεις και απαντήσεις, μακρυά από την πεπατημένη οδό[293], που όπως έχει αποδειχθεί είναι αναποτελεσματική. Η φυλακή, που σε πρώτη ανάγνωση μοιάζει ένα απλό μέσο αντιμετώπισης των παραβατών, είναι στην πραγματικότητα ένας σύνθετος κοινωνικός θεσμός, καθοριστικός για τη φύση της κοινωνίας μας, τις ανθρώπινες σχέσεις, τις ζωές μας, τις αξίες μας και τη δικαιοσύνη μας.

Κανείς, βέβαια, δεν μπορεί να αμφισβητήσει και θα ήταν υποκριτικό να παραβλέψουμε, ότι υπάρχουν περιπτώσεις εγκληματιών, που αποτελούν πράγματι ιδιαίτερο κίνδυνο για τη δημόσια

«κοινούς» και τους «εξαιρετικούς», και ο εγκλεισμός θεωρείται ότι πρέπει να επιφυλάσσεται μόνο στους τελευταίους, οι οποίοι και αποτελούν πραγματικό κίνδυνο για την κοινωνία, ενώ για τη μεγάλη μάζα των εγκληματιών που προβαίνουν σε μικρής απαξίας παραβάσεις αρκεί η επιβολή εναλλακτικών μη φυλακτικών κυρώσεων. Με τον τρόπο αυτό μια κυβέρνηση δίνει μια εικόνα ταυτόχρονα σκληρή και ήπια, *Wilson D*, Bifurcation, στο E. McLauglin, J. Muncie (επιμ.), The sage dictionary of criminology, SAGE, London, 2006, σ. 23-24 και *Cavadino M., Dignan J.*, The penal system, ό.π., σ. 28. Χαρακτηριστικό παράδειγμα σχιζοειδούς χαρακτήρα ποινικής πολιτικής, με την συνύπαρξη και εναλλαγή τιμωρητικών τάσεων με μία κατά πολύ ηπιότερη διαχειριστική προσέγγιση, αποτελεί η χώρα μας. Στην Ελλάδα, η προσφυγή στους θεσμούς ελαστικότητας του Ποινικού και Σωφρονιστικού μας Κώδικα (αναστολή εκτέλεσης της ποινής, μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινής, υφ' όρον απόλυση, ευεργετικός υπολογισμός ημερών ποινής) είναι τέτοιας συχνότητας και έντασης –κυρίως για λόγους αποφόρτισης του υπερφορτωμένου σωφρονιστικού συστήματος- που κανείς μπορεί να μιλήσει για κατάχρηση, η οποία έχει δημιουργήσει σειρά προβλημάτων, μεταξύ των οποίων η ανισότητα, η αδιαφάνεια και η παραβίαση της αναλογικότητας αλλά και η τεράστια διάσταση ανάμεσα αφενός στις επιβαλλόμενες και πράγματι εκτιόμενες στερητικές της ελευθερίας ποινές και αφετέρου στις καταρχάς επιβαλλόμενες στερητικές της ελευθερίας ποινές και τις εκ μετατροπής και αναστολής αυτών εναλλακτικές ποινές, *Τζαννετάκη Τ.*, Η στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών: Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος, The art of crime, Νοέμβριος, 2016, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά – 3/12/2017

292 *Mathiesen T.*, Prison on trial, ό.π., σ. 163.

293 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 277

ασφάλεια και εγκλημάτων που εξαντλούν τα όρια της ανθρωπιάς μας, φέρνουν σε δύσκολη θέση ακόμη και τους πιο θερμούς υποστηρικτές της κατάργησης των φυλακών και προκαλούν αμηχανία για τη λύση που ενδείκνυται να προταθεί. Υπάρχει ένα κομμάτι της εγκληματικότητας, η οποία ομολογουμένως είναι ιδιαίτερα «βαριά» και όπου, ενώ η ρύθμιση της βλάβης που επήλθε μέσω της συμφιλίωσης και άλλων αποκαταστατικών μεθόδων ενδεχομένως θα έθετε ένα τέλος στον επώδυνο φαύλο κύκλο που δημιουργεί η εμπλοκή με την ποινική δικαιοσύνη, στην πραγματικότητα δεν είναι καθόλου εύκολο ή πιθανό να επιτευχθεί.

Αυτή η διαπίστωση, όμως, καθόλου δε συνεπάγεται, ότι η Πολιτεία αρύεται το δικαίωμα να ενεργεί και εκείνη ως στυγνός εγκληματίας. Η φυλακή είναι ένας θεσμός αναπόφευκτα αντιφατικός και ειρωνικός -αφού υποστηρίζει την ελευθερία αποστερώντας την και καταδικάζει την ιδιωτική βία επιβάλλοντας τη δική της εξουσιοδοτημένη βία- που έχει θεωρηθεί ως ένα αναγκαίο κακό[294]. Η ψυχολογική, λεκτική και σωματική βία, η καταπάτηση των δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας των κρατουμένων, η ταπεινωτική μεταχείριση που λαμβάνουν χώρα πίσω από τους τοίχους ακόμη και των πιο σύγχρονων ή «ανθρώπινων» φυλακών δεν είναι, όμως, αναγκαίο κακό, αλλά επιλογή· επιλογή που αντανακλά τις αξίες μας και το επίπεδο του πολιτισμού μας[295]. Η δημοκρατία, όμως, αξιολογείται ακριβώς σε τέτοιες οριακές καταστάσεις· και χωρίς αμφιβολία, τα παραπάνω χαρακτηριστικά δε σχηματίζουν και μια ιδιαίτερα δημοκρατική εικόνα.

Ασφαλώς, η κοινωνία δεν πρέπει να μείνει ανοχύρωτη απέναντι σε παρόντες κινδύνους που την απειλούν. Δράστες για τους οποίους καμία άλλη λύση δε φαντάζει ικανοποιητική θα πρέπει να εμποδίζονται από την εκ νέου ανάπτυξη εγκληματικής δράσης, αλλά η στερητική της ελευθερίας ποινή θα πρέπει να περιορίζεται ακριβώς και μόνο σε αυτό: στη στέρηση της ελευθερίας, η οποία άλλωστε, παρά την ευκολία με την οποία την εκφέρουμε (και με την οποία επιβάλλεται) συνιστά ένα βαρύτατο πλήγμα για τον άνθρωπο. Αυτονόητο είναι ότι όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα (εξαιρουμένης, εκ των πραγμάτων,της ελευθερίας κίνησης στο χώρο) θα πρέπει να γίνονται απαρεγκλίτως σεβαστά, οι κρατούμενοι να οπλίζονται με ειδική ένδικη προστασία, οι συνθήκες κράτησης να συμβαδίζουν με το σεβασμό της αξίας και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, η οποιαδήποτε μορφή βίας και κακομεταχείρισης θα πρέπει να εκλείψει και οι φυσικά η αποκοπή του κρατούμενου από την κοινωνία να μην είναι μόνιμη, αλλά σε πρώτο στάδιο να διατηρούνται οι επαφές με τον έξω κόσμο και σε δεύτερο στάδιο να επιστρέφει σε αυτή, καθώς ο οριστικός

294 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 292.

295 *Christie N.*, Crime control as industry, ό.π., σ. 184-185.

αποκλεισμός δεν είναι αποδεκτός στόχος και δεν μπορεί να έχει νόμιμη θέση σε μια δημοκρατική κοινωνία που ενδιαφέρεται για τα μέλη της.

Για να επιτευχθεί ο στόχος της φυλακής να βοηθήσει τους κρατουμένους να επανέλθουν ομαλά στην κοινωνία -που εκ των πραγμάτων αποτελεί σχήμα οξύμωρο- θα πρέπει, εκτός από την έμφαση σε φυλακτικές δομές ανοικτού τύπου, να μετατραπεί η φυλακή από τόπο στέρησης της ελευθερία σε «τόπο ελεγχόμενης ελευθερία, έτσι ώστε να χρησιμεύει για άσκηση των κρατουμένων στον ελεύθερο τρόπο ζωής»[296]. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να υπάρχει μια γέφυρα ανάμεσα στη φυλακή και την κοινωνία· παρόλο που η τελευταία επηρεάζει τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων, οι περισσότεροι πολίτες λίγο ενδιαφέρονται για τη λειτουργία της και για πολλούς οι κρατούμενοι θεωρούνται ξένοι, απεχθείς και κατώτεροι. Οι φυλακές πρέπει να σταματήσουν να είναι αόρατες και να θεωρούνται ως ο χώρος που δικαίως τοποθετούνται οι «κακοί» άνθρωποι που τους αξίζει να «σαπίσουν» εκεί, όπως με πολύ μεγάλη ευκολία ακούγεται στις πολιτισμένες κοινωνίες μας. Η κοινότητα έχει όχι μόνο το δικαίωμα να ξέρει τι συμβαίνει πίσω από τους τοίχους των φυλακών αλλά και τη σχετική υποχρέωση. Έχουμε το δικαίωμα, αλλά επιπλέον οφείλουμε να γνωρίζουμε τι ακριβώς συμβαίνει στις φυλακές, προκειμένου να διαπιστώνουμε οι ίδιοι, αν αυτή η ποινή, για την οποία, εν μέρει τουλάχιστον, φέρουμε και εμείς ευθύνη, και η οποία επιβάλλεται και για τη δική μας ασφάλεια, είναι εντέλει σύμφωνη με τις αξίες, τον πολιτισμό και την ανθρωπιά μας. Η φωνή των κρατουμένων πρέπει να έχει και εκείνη το μερίδιό της στο δημόσιο διάλογο, να ακούγεται, να αξιολογείται και να λαμβάνεται υπόψη.

Επίλογος

Οι επιλογές του σήμερα μας υποδεικνύουν, ότι υπάρχει μια σύγχυση γύρω από το ακανθώδες ζήτημα της ποινής του εγκλεισμού, για την αιτιολογική βάση, το ρόλο και τη στοχοθεσία του οποίου δεν υπάρχει μια ξεκάθαρη και σαφής εικόνα. Η φυλακή, ενώ από τη γέννησή της δέχεται ευθείες βολές, έχει καταφέρει όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να κατέχει δεσπόζουσα θέση στο σύγχρονο «ποινολογικό γίγνεσθαι», γεγονός που αποδεικνύεται εναργώς από τους υψηλούς δείκτες εγκλεισμού. Ταυτόχρονα, η όξυνση της ποινικής καταστολής έχει οδηγήσει σε αδιέξοδο, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη αλλαγής της αντεγκληματικής πλεύσης.

Όλες οι βελτιωτικές προτάσεις εντούτοις -όσο απαραίτητες και θεμιτές και αν κρίνονται- περιορισμένο νόημα έχουν και μετριοπαθή μόνο αποτελέσματα μπορούν να επιφέρουν, εάν πρώτα, ή έστω παράλληλα, δεν υπάρξει μια προσπάθεια επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων -φτώχεια,

296 *Δασκαλάκης Η.*, Ο θεσμός της φυλακής, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68/1988, σ. 36.

διακρίσεις, ανισότητα- και αναθεώρησης της συνολικής κοινωνικής μας πολιτικής. Η παλινόρθωση, ή μάλλον η προσπάθεια συγκρότησης ενός κράτους δικαίου, που θα διασφαλίζει τα βασικά αγαθά σε όλα τα μέλη του και θα εγκαθιστά στις συνειδήσεις τους τις ιδέες της αλληλεγγύης, της συλλογικής συνείδησης, της ισότητας κρίνεται αναγκαία, προκειμένου να καταφέρουμε να αποβάλλουμε την εχθρότητα, που εδράζεται στις σύγχρονες τιμωρητικές ποινικές πρακτικές. Άλλωστε, όπως υποστηρίζει ο Garland, η τιμωρία έχει αποδειχθεί τόσο ανίκανη να επιτελέσει ικανοποιητικά τους διακηρυγμένους σκοπούς της, γιατί οι συνθήκες που παίζουν το σημαντικότερο ρόλο στην συνεπή και σταθερή παρακίνηση προς συμμόρφωση βρίσκονται έξω από τη δικαιοδοσία των ποινικών θεσμών· και αυτές είναι οι κύριες διαδικασίες κοινωνικοποίησης[297].

Όλες οι μεταρρυθμίσεις που προτείνονται αφενός για τη βελτίωση της υπάρχουσας, βαθιά παθογενούς κατάστασης και αφετέρου για μια μακροπρόθεσμη και πιο ουσιαστική αλλαγή προϋποθέτουν την αντίστοιχη κοινωνική επιθυμία και την κατάλληλη προετοιμασία του εδάφους σε κοινωνικό επίπεδο. Η ιστορία και τα διδάγματα που μας προσφέρει αποδεικνύουν ότι οι καταστάσεις δεν είναι ποτέ παγιωμένες, αλλά τα πάντα είναι ρευστά και επιδεκτικά αλλαγής· η ποινική δουλεία και το «κυνήγι μαγισσών» αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα, καθώς μέχρι την απεμπόλησή τους κανείς δεν πίστευε ότι μπορούν να εξαλειφθούν. Η φυλακή χαρακτηρίζεται από ιδιάζοντα στοιχεία, που της επιτρέπουν να ελίσσεται αποτελεσματικά, να δρα «ύπουλα» και ταυτόχρονα να θεωρείται ως κάτι αυτονόητο, χωρίς το οποίο αισθανόμαστε ότι οι κοινωνίες μας είναι ανοχύρωτες· η ιδιαιτερότητα της φυλακής είναι αυτή που επιβάλλει και μια ιδιαίτερη μεταχείριση. Ανεξάρτητα αν κάποιος στοχεύει στον εξανθρωπισμό της ποινής του εγκλεισμού, στο δραστικό περιορισμό της ή στην ολοσχερή κατάργησή της, ο σχεδιασμός των βημάτων προς την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου θα πρέπει να είναι προσεκτικός, να εντάσσεται σε ένα λογικά διαρθρωμένο πρόγραμμα και όχι να πραγματοποιείται σπασμωδικά και αποσπασματικά, σε μια προσπάθεια προσωρινής ανακούφισης από φλέγοντα προβλήματα ή εξυπηρέτησης άλλων συμφερόντων.

Ο κοινωνικός ιστός πρέπει να ενδυναμωθεί και οι αξίες της αλληλεγγύης και της κατανόησης πρέπει να βρουν και πάλι τη θέση τους στις καχύποπτες κοινωνίες μας που είναι τόσο πρόθυμες να καταδικάζουν ιδιαίτερα αυστηρά τους αποκλίνοντες. Η στόχευση στην πρόληψη, η εστίαση στην εξάλειψη των εγκληματογενών παραγόντων που μπορούμε να ελέγξουμε και κυρίως η αναζήτηση εναλλακτικών κοινωνικών απαντήσεων στο έγκλημα μπορούν να συμβάλουν στη σταδιακή συρρίκνωση της φυλακής και ίσως κάποτε ο θεσμός αυτός περάσει στις μαύρες σελίδες

297 *Garland D.*, Punishment and modern society, ό.π., σ. 288-289.

της ιστορίας. Για να συμβεί όμως αυτό και μέχρι τότε, οφείλουμε να είμαστε σε εγρήγορση, να μην αδρανούμε περιμένοντας την ξαφνική αλλαγή, αλλά να αγωνιζόμαστε καθημερινά για τη βελτίωση των συνθηκών εγκλεισμού, τον περιορισμό των δυσμενών του συνεπειών και την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία

Ελληνική

Αλεξιάδης Σ., Σωφρονιστική, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001

Ανδρουλάκης Κ. Ν., Ποινικό δίκαιο - Γενικό μέρος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2006

Ανθόπουλος Χ., Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, στο Χ. Ανθόπουλος, Ξ. Κοντάδης, Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σ. 109-135

Αντωνοπούλου Α., Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής - Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011

Αρχιμανδρίτου Μ.,Η ανοικτή έκτιση της ποινής - Μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000

Αρχιμανδρίτου Μ., Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής, Σάκκουλας, Αθήνα, 2012

Βιδάλη Σ., Αντεγκληματική πολιτική - Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014

Γιαννούλης Α. Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017

Γκανιάτσας Β., Η φυλακή ως «ετεροτοπία»: Συμβολή στη θεώρηση του Φουκώ για τους χώρους εγκλεισμού, Σύγχρονα Θέματα 41-42/1990, σ. 59-62.

Δασκαλάκης Η., Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985

Δασκαλάκης Η., Μεταχείριση εγκληματία, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985

Δασκαλάκης Η., Ο θεσμός της φυλακής, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68/1988, σ. 32-37

Δασκαλάκης Η., Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68/1988, σ. 38-47

Δέγλερης Π., Κορυφίδου Ε., Νικολόπουλος Γ., Φυλακή και ποινικό σύστημα στο «Surveiller et punir» του Μισέλ Φουκώ, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68 Α/1988, σ. 97-115

Δημητράτος Ν., Αντεγκληματική πολιτική και συμβολικό ποινικό δίκαιο, Νομικό Βήμα 5/1993, σ. 1045-1055

Δημητράτος Ν., Όψεις της σύγχρονης προβληματικής στη θεωρία και πρακτική του ποινικού δικαίου, στο Ν. Κουράκη (επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σ. 141-150

Δημόπουλος Χ., Η φυλακή: ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003

Δημόπουλος Χ., Σωφρονιστικό δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009

Δημόπουλος Χ., Abolitionismus, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990

Ζαραφωνίτου Χ., Εμπειρική εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004

Ζαραφωνίτου Χ., Τιμωρητικότητα: σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008

Καρύδης Β., Οι σκοποί της ποινής: Διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα, Σύγχρονα Θέματα 41-42/1990, σ. 12-19

Καρύδης Β., Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα – Ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010

Κιούπης Δ., Χρειαζόμαστε σήμερα το "ποινικό δίκαιο του εχθρού";, στο Λ. Κοτσαλή (επιμ.), Ελευθερία, υπευθυνότητα, κράτος δικαίου: Πρακτικά ελληνογερμανικού συμποσίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011, σ. 59-77

Κουκουτσάκη Α., Εισαγωγή, στο Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), Εικόνες φυλακής, Πατάκης, Αθήνα, 2006, σ. 13-36

Κουλούρης Ν., Επιτήρηση και ποινική δικαιοσύνη – Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009
Κουράκης Ε. Ν., Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2012
Κουράκης Ε. Ν., Ποινική καταστολή: μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010
Κουράκης Ε. Ν., Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής στο έργο του Μισέλ Φουκώ, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 68Α/1988, σ. 130-149
Κρανιδιώτη Μ., Σπύρου Σ., Επανεγκλεισμός παραβατών του νόμου περί ναρκωτικών σε σωφρονιστικό κατάστημα και θεραπευτικά προγράμματα: «"Nothing works" ή "something works";», στον Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σ. 645-668
Λάζος Γ., Κριτική Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007
Λαμπροπούλου Έ., Η ιδιωτικοποίηση της δημόσιας ασφάλειας και η επέκταση του σωφρονιστικού συστήματος, Ποινικά Χρονικά 2001, σ. 682-685
Λαμπροπούλου Έ., Κοινωνίες σε "κίνδυνο" και αισθήματα ανασφάλειας, Ποινική Δικαιοσύνη 5/2002, σ. 552-560
Λαμπροπούλου Έ., Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης, Σιδέρης, Αθήνα, 2012
Λαμπροπούλου Έ., Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, Παπαζήσης, Αθήνα, 1994
Μανωλεδάκης Ι., Δίκαιο και ιδεολογία – Κριτικές σκέψεις, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011
Μαυρής Μ., Το πανοπτικό του χρόνου: η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας- έρευνα στη φυλακή Αγίου Στεφάνου Πατρών, Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα, 2003
Μπουρδάρα Κ., Οι βυζαντινές φυλακές, στο Σ. Ν. Τρωιάνου (επιμ.), Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1997, σ. 313-336
Μπουρδάρα Κ., Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1987
Μυλωνόπουλος Χ., Ποινικό δίκαιο - Γενικό μέρος Ι, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2007
Πανούσης Γ., Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατουμένων-Αρχή διαλόγου, στο Το δημόσιο δίκαιο σε εξέλιξη – Σύμμεικτα προς τιμήν του Καθηγητή Πέτρου Ι. Παραρά, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σ. 677-698
Σεράσης Τ., Το σωφρονιστικό άλλοθι: Το ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης, Σύγχρονα Θέματα 41-42/1990, σ. 47-52
Σκανδάμης Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016
Σκανδάμης Μ., Right on crime: Η αμερικανική συντηρητική στροφή προς το αναμορφωτικό πρότυπο, The art of crime, Μάϊος, 2017, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά – 3/12/2017
Τάτσης Ν., Νεωτερικότητα και κοινωνική αλλαγή – Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις, Νήσος, Αθήνα, 2004
Τζαννετάκη Τ., Δικαιϊκό Πρότυπο, στο Ν. Κουράκης, Κ. Σπινέλλη, Μ. Κρανιδιώτη (επιμ.), υπό έκδοση εγκληματολογικό λεξικό
Τζαννετάκη Τ., Η στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών: Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος, The art of crime, Νοέμβριος, 2016, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά – 3/12/2017
Τζαννετάκη Τ., Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής – Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006
Τζαννετάκη Τ., Πρότυπα ποινικής καταστολής – Θέσεις και αντιθέσεις, στο Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., Χαλκιά Α. (επιμ.), Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 187-199
Τρωιάνος Σ., Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι., Ιστορία δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010
Τρωιάνος Σ., Κεφάλαια Βυζαντινού ποινικού δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996

Φαρσεδάκης Ι., Στοιχεία εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005
Χάιδου Α., Το σωφρονιστικό σύστημα: ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, επίμετρο Hans-Jörg Albrecht, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002
Η φυλάκιση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των Η.Π.Α., σύμφωνα με το Εκτελεστικό Γραφείο του Προέδρου (Executive Office of the President of the United States), The art of crimes, Νοέμβριος 2016, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά – 3/12/2017

Ξενόγλωσση

Allen A. F., The decline of the rehabilitative ideal, στο von Hirsch A., Ashworth A., Roberts J. (επιμ.), Principled sentencing – Readings on theory and policy, Hart, Oxford, 2009, σ. 11-15
Ashworth A., Sentencing, στο Maguire M., Morgan R., Reiner R. (επιμ.), The oxford handbook of criminology, Clarendon Press, Oxford, 1996, σ. 819-860
Ashworth A., Sentencing and criminal justice, Cambridge University Press, Cambridge, 2005
Bartollas C., Introduction to corrections, Harper&Row, Cambridge, 1981
Beck U., Living in the world risk society: A Hobhouse Memorial Public Lecture given on Wednesday 15 February 2006 at the London School of Economics, Economy and Society 3/2006, σ. 329-345
Bianchi H., Abolition: assensus and sanctuary, στο Duff A., Garland D. (επιμ.), A reader on punishment, Oxford University Press, Oxford, 1994, σ. 336-352
Bondenson V. U., Levels of punitiveness in Scandinavia: description and explanations, στο J. Pratt, D. Brown, S. Hallsworth. W. Morrison (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, Willan publishing, USA-Canada, 2005, σ. 189-200
Bosworth M., The U.S. Federal prison system, SAGE, Thousand Oaks, 2002
Bottomley A., Έγκλημα και ποινική δικαιοσύνη στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα: «αυστηροί με το έγκλημα-αυστηροί με τα αίτια του εγκλήματος»;, Μτφρ. Καρανικόλας Γ., Ποινική Δικαιοσύνη, 6/2002, σ. 640-646
Bronstein J. A., Punishment in unequal justice: America's prison industry, στο Shankardass D. R. (επιμ.), Punishment and the prison: Indian and international perspectives, Sage, New Delhi-Thousand Oaks-London, 2000, σ. 123-137
Bung J., Πόσον Φουκώ χρειάζεται η εγκληματολογία σήμερα; Απόδοση Θεοδωρίδης Κ., στο Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Prittwitz C. (επιμ.), Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, Πρακτικά 9ου Ελληνογερμανικού Συμποσίου 15-16 Οκτωβρίου 2010 Θεσσαλονίκη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 229-241
Carney P. L., Introduction to correctional science, McGrow-Hill, New York, 1974
Cavadino M., Dignan J., Penal systems: a comparative approach, Sage Publications, London, 2006
Cavadino M., Dignan J., The penal system: an introduction, Sage Publications, London, 2002
Christie N., Crime control as industry, Routledge, London, 1994
Coyle A., Prisons in a modern society, στο Shankardass D. R. (επιμ.), Punishment and the prison: Indian and international perspectives, Sage, New Delhi-Thousand Oaks-London, 2000, σ. 72-86
de Haan W., Abolitionism and crime control: a contradiction in terms, στο K. Stenson, D. Cowell (επιμ.), The politics of crime control, Sage, London, 1991, σ. 203-217
Duffee D., Fitch R., An introduction to corrections: a policy and systems approach, Goodyear publishing company, Pacific Palisades-California, 1976
Dullum J., Ugelvik T., Introduction, Exceptional prisons, exceptional societies?, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 1-10

Dünkel F., Snacken S., Prisons in Europe, στο Nuttall C., Crime and criminal justice in Europe, Council of Europe, Strasbourg, 2000, σ. 135-157

Feeley M., Simon J., Actuarial Justice: the emerging new criminal law, στο Nelken D. (επιμ.), The futures of criminology, Sage, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1994, σ. 173-201

Foucault M., Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής, Μτφρ. Κ. Χατζηδήμου & Ι. Ράλλη-Επίμετρο Ν. Κουράκη, Ράππας, Αθήνα, 1989

Foucault M., Ο μεγάλος εγκλεισμός: Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές, Μτφρ. Σ. Παντελάκη, Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 2011

Garland D., Punishment and modern society: A study in social theory, Clarendon Press, Oxford,1990

*Garland D., T*he culture of control - Crime and social order in contemporary society, Oxford University Press, Oxford – New York, 2001

Garland D., Introduction - The meaning of mass imprisonment, στο Garland D. (επιμ.), Mass imprisonment: social causes and consequences, Sage, London-Thousand Oaks-New Delhi, 2001, σ. 1-3

Hawkins G., The prison: policy and practice, The university of Chicago Press, Chicago and London, 1976

Howard J., The state of the prisons, στο Munchie J., Sparks R. (επιμ.), Imprisonment: European perspectives, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1991, σ. 7-29

Hulsman L., Bernat de Celis J., Άστοχες ποινές: το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση, Μτφρ. Νικολόπουλος Π. Γ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1997

Jakobs G., Το ποινικό δίκαιο του πολίτη και το ποινικό δίκαιο του εχθρού, Ποινική Δικαιοσύνη 7/2005, σ. 868-877

Johnsen B., Granheim P. K., Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 199- 214

Karagiannidis M. C., Abolitionism: building an avant-garde criminological antitheory, Ant. N. Sakkoulas, Athens-Komotini, 2001

Landreville P., Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, Μτφρ. Μαγγανάς Α., *Ποινική Δικαιοσύνη,* 12/2005, σ. 1461-1468

Lappi-Sepälä T., Explaining national differences in the use of imprisonment, στο Snacken S., Dumortier E. (επιμ.), Resisting punitiveness in Europe?welfare, human rights and democracy, Routledge, London, 2012, σ. 35-72

Lynch M., Supermax meets death row: legal struggles aroun the new punitiveness in the US, στο Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S./Morrison W. (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, Willan, USA-Canada, 2005, σ. 66-84

Martinson R., What works? - Question and answers about prison reform, The Public Interest 1/1974, σ. 22-54

Matthews R., Punitiveness, στο E. McLaughlin, J. Muncie (επιμ.), The sage dictionary of criminology, Sage Publications, London, 2006, σ. 327-329

Matthews R., The myth of punitiveness, Theoretical Criminology 2/2005, σ. 175-201

Mathiesen T., Prison on trial, Waterside Press, Winchester UK, 2006

Mathiesen T., Scandinavian exceptionalism in penal matters: reality or wishful thinking?, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism: Nordic prison policy and practice, Routledge, London and New York, σ. 13-37

Mathiesen T., The argument against building more prisons, στο Munchie J., Sparks R. (επιμ.), Imprisonment: European perspectives, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1991, σ. 177-184

McConville S., The victorian prison: England 1865-1965», στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 131-167

McGowen R., The well-ordered prison: England, 1780-1865, στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 79-109

Morgan R., Imprisonment, στο Maguire M., Morgan R., Reiner R. (επιμ.), The oxford handbook of criminology, Clarendon Press, Oxford, 2012, σ. 889-948

Morris N., The contemporary prison, 1965-present, στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 227-259

Peters E., Prison before the prison: The ancient and medieval worlds, στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 3-47

Pratt J., Punishment and civilization: penal tolerance and intolerance in modern society, Sage, London-Thousand Oaks-New Delhi, 2002

Pratt J., Eriksson A., In defence of Scandinvian exceptionalism, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 235-260

Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S., Morrison W. (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, *Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S., Morrison W.* (επιμ.), Willan, USA-Canada, 2005.

Rusche G., Labor market and penal sanction: thoughts on the sociology of criminal justice, στο Matthews R. (επιμ.), Imprisonment, Ashgate, Brookfield, 1999, σ. 31-37

Rusche G., Kirchheimer O., Punishment and social structure, στο Munchie J., Sparks R. (επιμ.), Imprisonment: European perspectives, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1991, σ. 46-63

Shankardass D. R., The problems and paradoxes of punishment, στο Shankardass D. R. (επιμ.), Punishment and the prison: Indian and international perspectives, Sage, New Delhi-Thousand Oaks-London, 2000, σ. 13-46

Smith S. P., A critical look at Scandinavian exceptionalism, welfare state theories, penal populism and prison conditions in Denmark and Scandinavia, στο Ugelvik T., Dullum J. (επιμ.), Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice, Routledge, London-New York, 2012, σ. 38-57

Snacken S., Conclusion: why and how to resist punitiveness in Europe, στο Snacken S., Dumortier E. (επιμ.), Resisting punitiveness in Europe? welfare, human rights and democracy, Routledge, London, 2012, σ. 247-259

Spierenburg P., The body and the state: early modern Europe», στο N. Morris, J. Rothman (επιμ.), The Oxford history of the prison-The practice of punishment in western society, Oxford University Press, Oxford-New York, 1998, σ. 49-77

von Hirsch A., Ashworth A., Roberts J. (επιμ.), Principled sentencing – Readings on theory and policy, Hart, Oxford, 2009

von Hirsch A. & Maher L., Should penal rehabilitation be revived?, στο A. von Hirsch, A. Ashworth, J.Roberts (επιμ.), Principled sentencing – Readings on theory and policy, Hart, Oxford, 2009, σ. 33-38

Wacquant L., The great penal leap backward: incarceration in America from Nixon to Clinton, στο Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S./Morrison W. (επιμ.), The new punitiveness: trends, theories, perspectives, Willan, USA-Canada, 2005, σ. 3-26

Walker N., Padfield N., Sentencing: theory, law and practice, Butterworths, London-Dublin & Edinburgh, 1996

Ward T., Mann E. R., Gannon A. T., The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications, Aggression and Violent Behavior 12/2007, σ. 87 – 107
Williams J. E., The English penal system in transition, Butterworths, London, 1970
Wilson D, Bifurcation, στο E. McLauglin, J. Muncie (επιμ.), The sage dictionary of criminology, SAGE, London, 2006
Wilson J. R., Yates M. P., Effective interventions and the Good Lives Model: Maximizing treatment gains for sexual offenders, Aggression and Violent Behavior 14/2009, σ. 157–161
Zimring E. F., The scale of imprisonment in the United States: Twenthieth Century Patterns and Twenty-First Century Prospects, Journal of Criminal Law and Criminology, 3/2010, σ. 1225-1246